

**HANDBOOK
for the
LAW COMMISSIONERS
of
TOKELAU**

**TUHI TAKI
mo na
KOMEHINA TULAFONO
o
TOKELAU**

Lexicon

accessory	- hoa
accessory after the crime	- hoa/na fehoahoani i te umaga o te holigatulafono
accident	- fakalavelave he taupulea
accusation	- moliaga
accused	- tino molia
acquit	- fakaikuga (ko te tino molia e heki holitulafono)
act	- gaoioiga
Act	- Tulafono Fakapalemene
adjourn	- tolopō
administer	- pulepulea
administration	- pulepulega
aid	- fehoahoani
appeal	- apili
appendix	- pepa fakaopoopo
arrest	- haihai
ascertain	- mautinoa
assault	- fakamanukalia/fakaogohia
attempt	- taumafai
bail	- tatala togi tupe
balance of probabilities	- fakapaleni na molimau
belief	- talitonuga
beyond reasonable doubt	- aunoa ma he mahalohaloga talafeagai
bigamy	- faipoipo kae iei te avaga faipoipo
breach of trust	- hē tauhi feagaiga
bribe	- kalei i he totogi
budget	- tupe tauhi
burden of proof	- ko ai te ia fakamaonia

Lexicon

cannabis	- kenapi
capital punishment	- hala oti
charge	- moliaga
Chief Justice	- Fakamahino Maualuga
civil	- va o te tagata ma te tahi
civil right	- aiatatau hivili
commentary	- fakamainaga
compellability	- tiute (ona ko he holitulafono na fai)
compensation	- tau i ona ko he afainaga na pa kiei
competence	- te mea e mafai
competent	- e he talafeagai
complainant	- tino tagi
complaints	- tagi
confession	- takutino
Constitution	- Tulafono Fakavae
contempt	- he fakaaloalo
convict	- fakaikuga (ko te tino molia kua holitulafono)
corruption	- fakaaoga hehē (o he tofi/tulaga)
court	- fono fakamahinoga, fale fakamahino
credibility	- fakatalitonugia
criminal	va o te tagata ma te malo
criminal law	- Tulafono i te va o te tagata ma te malo
cross-examination	- fehili kālava
decree	- poloakiga/fakatonuga aloakia
defence	- itu tautali/puipuiga
defendant	- tino tautali
defraud	- fakatogafitia

Lexicon

discretion	- fakaeteete, fakaikuga
discrimination	- fakakehe
document	- fakamaumauga/tuhituhiga
drugs	- fualakau fakaha
duress	- fakamalohia
dynamite	- fanaika
elements of offence	- vaega patino o te holigatulafono
enactment	- fakatulafonogia
enforce	- fakmamalugia
exhibit	- mea faitino e fakamaonia ai he holitulafono
explosives	- pomu / fanaika
false representation	- fakamatalaga (tuhituhia pe tukugutu) hehē
forfeiture	- kave kehea ke togi hala ona ko he holitulafono
forgery	- fakahehe
fornication	- faitaaga
framework	- fauhaga
fraud	- fakavalea
freedom	- haolotoga
good faith	- loto lelei
guardian	- tino tauhi
guilty	- agahala
guilty plea	- kua agahala

Lexicon

Head of Government	- Ulu o te Malo o Tokelau
Head of State	- Ulu o te Atunuku (Kuini pe ko te Kovana Hili o Niuhila)
hearing	- fakamahinoga
identification	- fakamateaga
in accordance with	- e tuha ai
inalienable	- he kavekehea/tumau
incorporation	- tuku fakatahi ke kavea ma fakalapotopotoga
indecent	- mataga
influence	- takina
innocent until proven guilty	- mamā heiloga kua fakamaonia te agahala
insane	- valea/he malohi te mafaufau
intent	- fuafua
intention	- fuafuagia
judgment	- fakahalaga
judicial notice	- ko na mea e tatau ke iloa e ho he fakamahino
jurisdiction	- malohi
justice	- amiotonu
knowledge	- iloa/atamai
legal privilege	- e tuha ai ma te tulafono

Lexicon

manslaughter	- finau tino pakivalea
miscarriage	- fakatafetama
mitigating	- fakalelei (ni itu)
motive	- mafuaaga e fai ai he mea
murder	- finau tino fakamoemoegia
negligence	- fakatamala
non-self-governing territory	- enua e heki pulea fakalotoifale
not guilty	- hē agahala
offender	- tino holutulafono
omission	- gaoioiga e heki faia
party	- itu kau
penalty	- hala (tupe, galue mo te nuku, falepuipui, tunoa, munaia, tautalagia)
penalty unit	- iunite o te hala
perjury	- tauto pepelo
persuade	- tauanau
plaintiff	- itu tagi
plea	- tali (a te tino molia)
political right	- aiatatau tau politiki
premeditated	- holutulafono fakamoemoegia
presumption	- fakatalitonugia na fakamatalaga kae heai ni fakamaoniaga
pretence	- fatagāfai
private place	- nofoaga faitele
procedure	- fakahologa
proof	- fakamaonia

Lexicon

prosecution	- fakatino moliaga
provocation	- fakaohoooho
public	- tagata lautele
public place	- nofoaga faitele
punish	- fakahala i he auala e he toe holutulafono ai (falepuipui)
real evidence	- he mea fai tino
Realm of NZ	- Fenua o te kaukaiga o Niu Hila
reasonable doubt	- mahalohaloga talafeagai
rebut	- tautali
receiving	- talia o ni mea kaihohoa
Regulation	- Tulafono Fakatonutonu
rehabilitate	- toe fakaleleia te olaga
remand	- taofia
reparation	- tupe ke totogi ai he mea na fakakino ona ko he holigatulafono
reprimand	- munaia / akoaki
restitution	- totogi o ni mea na fakakino ona ko te holutulafono
rights	- aiatatau
rule of law	- pule a te tulafono
schedule	- pepa fakaopoopo
seal	- fakamau fakailoga
self-defence	- puipui te tino o te tagata
self-determination	- filifiliga faigamalo
self-governing-territory	- malo pulea fakalotoifale
sentence	- ko te fakahalaga
standard of proof	- tulaga o te moliaga

Lexicon

structure	- fakanofonofoga
suicide	- toai
summon	- poloakiga ke tulaki (i te fakamahinoga)
territory	- atunuku
testify	- fai he molimau
treason	- holigatulafono e lamatia ai te atunuku
treaty	- feagaiga
trial	- fakamahinoga
trustee	- tauhi feagaiga
victim	- tino afia
warrant	- tuhi haihai
witness	- molimau

Glossary

Term	Meaning
Balance of probabilities	The standard of proof required in civil and family cases. The person bringing the claim has to prove it on the balance of probabilities. This means “more likely than not”.
Beyond reasonable doubt	The standard of proof required in criminal cases. The prosecution has to prove all the elements of the offence beyond reasonable doubt. This means you are left in no real doubt at all that the person is guilty.
Burden of proof	This means, who has the responsibility to prove something? In a criminal case, the prosecution has the burden of proving the accused is guilty, beyond reasonable doubt. In a civil case, it is the person bringing a claim who must prove it, on the balance of probabilities.
Cause of action	In civil cases, the type of claim brought by a person against another person, and which explains why that other person should pay money or do something.
Charge	In a criminal case, this is the allegation which the Police make against the accused.
Civil wrong	An act or omission which gives rise to a dispute between individuals or companies. Not a crime.
Contested or defended hearing	In a criminal case, a hearing in front of the Commissioner where the prosecution tries to prove the accused is guilty. A defended hearing follows on from a not guilty plea. In a civil case, a hearing in front of the Commissioner where the applicant tries to prove their claim. It follows on from the other party not admitting the claim.
Contract	An agreement between two or more people. It can be oral or written.
Convict	The formal process of recording the guilt of the accused after either a guilty plea or decision of guilt.
Crime	An act forbidden by the laws of Tokelau.

Glossary

Term	Meaning
Decision	The formal process of saying, at the end of the case, what the result is, and what your reasons are.
Discharge	When someone is guilty of a charge, but you do not want to enter a conviction.
Identification	The formal process of showing that the person before the court is the correct person.
Impartial/Impartiality	Being free of any interest or bias in a case.
Jurisdiction	The lawful power to hear a case, and act.
Plea in mitigation	The speech given before sentence, by an offender, or by the offender's lawyer, in which they will give reasons to try to justify a lesser sentence.
Plea	In a criminal case, the formal statement as to whether the person admits or denies the charge. Will be either guilty or not guilty.
Penalty unit	As at 1 September 2008, one penalty unit is \$50.
Right of appeal	In any case you hear, and after your decision has been given, the right a person has to come before a higher court and have the matter reconsidered.
Sentencing	The penalty that an offender must pay or do. You pass sentence after you have either found someone guilty, or that person has pleaded guilty. Usually a fine or imprisonment.
Standard of proof	In criminal cases, the standard of proof is beyond reasonable doubt. In civil cases, the standard of proof is on the balance of probabilities (more likely than not).
Summons	A formal document requiring someone to come to court.

Index

A

abuse of office	171
accessory	21, 22
accident	17
accusation of offence	116
accused	27, 33
adjourn	33
adultery and fornication	73
aid	21
animal trespass	108
appeal	11, 12, 13, 221
arrest	29
assault	63, 64
assault	63, 71, 210
attempt	22
assistance with the law	31

B

bail	29, 30
balance of probabilities	220
beyond reasonable doubt	14, 15, 220
burden of proof	14, 220

C

careless fire	104
cause of action	220
charge	220
children	19, 35, 36, 37, 38, 72
civil jurisdiction	11, 13
commissioner	2, 8, 9, 10, 11, 209, 210
compellability	25, 27
competence	25, 27
concealment of birth	56
confession	27
constitution	3, 4, 29, 183
contempt	50
conversion	92
convict	38, 220
corruption	214
Council for the Ongoing Government	4
counselling suicide	57
court clerk	207, 208, 209, 210
Court of Appeal	4, 12
criminal jurisdiction	8, 9, 10, 12
cruelty to a child	59
custom	211

D

damage to property	46
document	24
drugs	130
drunkenness	19, 136
duress	19, 41, 42, 43, 44
dynamite	138, 215

Index

E

electricity	84, 164
explosives.....	102, 215

F

false report to the police.....	114
fighting in a public	122
fine	101, 102, 103, 104, 105
forgery.....	98
fornication.....	73, 215
fraud.....	88, 96, 215

G

gaming	160
General Fono.....	2, 3, 4
Governor-General	1
guilty mind.....	16, 22
guilty plea	34

H

High Court	4, 9, 10, 11, 12, 13, 51, 52
Human Rights	4, 183

I

incest.....	65
indecent assault	71
indecent documents and things	112
insanity.....	18, 71, 72
intention	17
intentional fire.....	101
International Covenant on Civil and Political Rights	185, 193
intoxicating liquor.....	132
invasion of privacy.....	129

L

lawyer	33, 212
--------------	---------

M

miscarriage.....	18
mistake	48
mitigation.....	46, 49
motive	17

N

noise.....	125
not guilty	34, 36

Index

O

oath	26
obstruction in a public	120
offence against public officers	175
offensive behaviour	123
offensive weapons and disabling substances	140
official corruption	169
oral evidence	25

P

parties	21
penalty unit	221
plea	33, 34
plea in mitigation	46, 221
poison	150
polluting water	152
provocation	20
public boats	142
public place	120, 123, 124, 136, 137
principal offenders	21
privilege	26
preliminary enquiry	51, 52, 53
penalty	9, 45, 47
presumption of innocence	14, 30

R

real evidence	25
receiving	90
reconciliation	51
record of proceedings	39, 208
remand	33

S

school attendance	158
sea voyages	167
self-defence	20
sentence	37, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 55, 196
sexual intercourse with mental defective	69
sexual intercourse	65, 67, 68, 69
spreading rumours	118
standard of proof	14, 221
suicide	57
summon	33, 221

T

Taupulega	2, 24, 39, 207
telephones	162
theft	81, 84, 86, 88
throwing stones	127
tobacco	134
Tokelau Act 1948	1, 177, 178, 179, 180, 181, 182
trespass	110

Index

U

unsanitary premises.....	156
Universal Declaration of Human Rights	4, 29, 184
unlawful carnal knowledge	67
unmarried persons.....	74
unwholesome provisions.....	154
use of explosives	138
use of vehicle and vessel.....	144

V

victim	31
village government.....	1, 39
Village Appeal Committee.....	2, 4, 12
visiting vessel.....	148

W

warrant	29, 33
witness	33, 52

Lihi o na kupu e fakaaoga i te tuhi tenei

aiatatau	- rights
aiatatau hivili	- civil right
aiatatau tau politiki	- political right
aunoa ma he mahalohaloga talafeagai	- beyond reasonable doubt
agahala	- guilty
amiotonu	- justice
apili	- appeal
atunuku	- territory
e he talafeagai	- competent
e tuha ai	- in accordance
e tuha ai ma te tulafono	- legal privilege
iunite o te hala	- penalty unit
iloa/atamai	- knowledge
itu kau	- parties
itu kau	- party
itu tagi	- plaintiff
itu tautali/puipuiga	- defence
Ulu o te Atunuku (Kuini pe ko te Kovana Hili o Niuhila)	- Head of State
Ulu o te Malo o Tokelau	- Head of Government

Lihi o na kupu e fakaaoga i te tuhi tenei

fai he molimau	-	testify
faipoipo kae iei te avaga faipoipo	-	bigamy
faitaaga	-	fornication
fauhaga	-	framework
fakaaoga hehē (o he tofi/tulaga)	-	corruption
fakaeteete, fakaikuga	-	discretion
fakaikuga (ko te tino molia e heki holitulafono)	-	acquit
fakaikuga (ko te tino molia kua holitulafono)	-	convict
fakaohoo	-	provocation
fakakehe	-	discrimination
fakalavelave he taupulea	-	accident
fakalelei (ni itu)	-	mitigating
fakamainaga	-	commentary
fakamaonia	-	proof
fakamau fakailoga	-	seal
fakamaumauga/tuhituhiga	-	document
fakamalohia	-	duress
fakamamalugia	-	enforce
fakamanukalia/fakaogohia	-	assault
Fakamahino Maua	-	Chief Justice
fakamahinoga	-	hearing
fakamahinoga	-	trial
fakamatalaga (tuhituhia pe tukugutu) hehē	-	false representation
fakamateaga	-	identification
fakanofonofoga	-	structure
fakapaleni na molimau	-	balance of probabilities

Lihi o na kupu e fakaaoga i te tuhi tenei

fakahala i he auala e he toe holitulafono ai (falepuipui)	-	punish
fakahalaga	-	judgment
fakahehe	-	forgery
fakahologa	-	procedure
fakatafetama	-	miscarriage
fakatalitonugia		credibility
fakatalitonugia na fakamatalaga kae heai ni fakamaoniaga	-	presumption
fakatamala	-	negligence
fakatino moliaga	-	prosecutor
fakatogafitia	-	defraud
fakatulafonogia	-	enactment
fakavalea	-	fraud
fanaika	-	dynamite
fatagāfai	-	pretence
feagaiga	-	treaty
fenua e heki pulea fakalotoifale	-	non-self-governing-territory
Fenua o te kaukaiga o Niu Hila	-	Realm of NZ
fehili kālava	-	cross examination
fehoahoani	-	aid
filifiliga faigamalo	-	self-determination
finau tino fakamoemoegia	-	murder
finau tino pakivalea	-	manslaughter
fono fakamahinoga, fale fakamahino	-	court
fuafua	-	intent
fuafuagia	-	intention
fualakau fakaha	-	drugs

Lihī o na kupu e fakaaoga i te tuhi tenei

gaoioiga	-	act
gaoioiga e heki faia	-	omission
kalei i he totogi	-	bribe
kave kehea ke togi hala ona ko he holitulafono	-	forfeiture
kenapi	-	cannabis
ko ai te ia fakamaonia	-	burden of proof
ko na mea e tataua ke iloa e ho he fakamahino	-	judicial notice
ko te fakahalaga	-	sentence
kua agahala	-	guilty plea
loto lelei	-	good faith
mautinoa	-	ascertain
mafuaaga e fai ai he mea	-	motive
malo pulea fakalotoifale	-	self-governing-territory
malohi	-	jurisdiction
mamā heiloga kua fakamaonia te agahala	-	innocent until proven guilty
mahalohaloga talafeagai	-	reasonable doubt
mataga	-	indecent
mea faitino e fakamaonia ai he holitulafono	-	exhibit
moliaga	-	accusation
moliaga	-	charge
molimau	-	witness
munaia / akoaki	-	reprimand

Lihi o na kupu e fakaaoga i te tuhi tenei

nofoaga faitele	- private place
nofoaga faitele	- public place
pepa fakaopoopo	- appendix
pepa fakaopoopo	- schedule
poloakiga ke tulaki (i te fakamahinoga)	- summon
poloakiga/fakatonuga aloakia	- decree
pomu / fanaika	- explosives
puipui te tino o te tagata	- self-defence
pule a te tulafono	- rule of law
pulepulea	- administer
pulepulega	- administration
haihai	- arrest
haolotoga	- freedom
hala (tupe, galue mo te nuku, falepuipui, tunoa, munaia, tautalagia)	- penalty
hala oti	- capital punishment
hē agahala	- not guilty
he fakaaloalo	- contempt
he kavekehea/tumau	- inalienable
he mea fai tino	- real evidence
hē tauhi feagaiga	- breach of trust
hivili	- civil
hoa	- accessory
hoa na fehoahoani i te umaga o te holigatulafono	- accessory after the crime

Lihi o na kupu e fakaaoga i te tuhi tenei

holigatulafono e lamatia ai te atunuku	- treason
holitulafono fakamoemoegia	- premeditated
taofia	- remand
tauanau	- persuade
taui ona ko he afainaga na pa kiei	- compensation
taumafai	- attempt
tauhi feagaiga	- trustee
tautali	- rebutted
tauto pepelo	- perjury
tagata lautele	- public
tagi	- complaints
takina	- influence
takutino	- confession
tali (a te tino molia)	- plea
talia o ni mea kaihohoa	- receiving
talitonuga	- belief
tatala togi tupe	- bail
te mea e mafai	- competence
tiute (ona ko he holitulafono na fai)	- compellability
tino afia	- victim
tino molia	- accused
tino holitulafono	- offender
tino tagi	- complainant
tino tauhi	- guardian
tino tautali	- defendant

Lihī o na kupu e fakaaoga i te tuhi tenei

toai	-	suicide
toe fakaleleia te olaga	-	rehabilitate
tolopō	-	adjourn
totogi o ni mea na fakakino ona ko te holitulafono	-	restitution
tuku fakatahi ke kavea ma fakalapopotoga	-	incorporation
Tulafono i te va o te tagata ma te malo	-	criminal law
Tulafono Fakapalemene	-	Act
Tulafono Fakatonutonu	-	Regulation
Tulafono Fakavae	-	Constitution
tulaga o te moliaga	-	standard of proof
tupe ke totogi ai he mea na fakakino ona ko he holigatulafono	-	reparation
tupe tauhi	-	budget
tuhi haihai	-	warrant
va o te tagata ma te malo	-	criminal
va o te tagata ma te tahi	-	civil
vaega patino o te holigatulafono	-	elements of offence
valea/he malohi te mafau	-	insane

Kupu Fakatetulafono

Kupu	Uiga
Aia ke Apili	E uma loa te fai o he tonu, ko te aia a he tino e tatau ke kave ki he fakamahinoga maualuga ake ke kikila e ia te matakupu.
Aunoa ma he mahaloalo talafeagai	Ko te tulaga e tatau ke iei na fakamaoniga e manakomia i he matakupu i te va o te tagata ma te malo. Ko tona uiga kua heai lava he mahaloaloga o te fono ko te tino e agahala.
Iuniti o te hala	1 = \$50.
Fakafuafuagia te ōno io ma te ōno heai	Ko te tulaga e tatau ke iei na fakamaoniaga e manakomia i he matakupu tau te va o ni tagata pe he matakupu tau kaiga. Ko te tino e ia kaumaia te matakupu e tatau ke ia fakamaonia i te fakafuafuagiaga o te io ma te heai. Ko tona uiga “e ono veia i lo te heai”.
Fakamahinoga teteke	I he matakupu i te va o he tino ma te malo, kafai e iei he teteke ki te moliaga. I he matakupu i te va o ni tino, kafai e he talia e te itu teteke te tagi.
Fakamatea	Ko te faiga e fakahino ai ko te tino teia i loto o te fono malo ko te tino hako ia.
Fakahalaga	Ko te fakatonuga a te fono malo e fai kafai kua mautinoa ko te tino molia e nofohala.
Fakahalaga	Ko te tonu agai ki te hala e tatau ke totogi e te tino hoolitulafono. Ko te fakahalaga e fai kafai kua mautinoa pe nofohala pe he nofohala. Ko te fakahalaga e mahani lava he hala tupe pe fakagalua mo te nuku pe tautalagia.
Konekalate	He maliliea i te va o ni tino e tokalua pe tokalahi. E mafai ke tukugutu pe tuhituhia.
Mafuaaga o na gaoioiga	I he matakupu i te va o ni tino, na itukaiga tagi e fai e he tino agai ki he tahi tino, ma teia e fakamatala mai ai pe aihea e tatau ai ke totogi mai e te tahi tino ni tupe pe heā lava he tahi mea.
Malohiaga faifakamahinoga	Ko te malohiaga fakatulafonogia ke fakamahino ma tuku atu he hala.

Kupu Fakatetulafono

Kupu	Uiga
Mamafa o na fakamaoniga	Ko te uiga o te mea tenei, E o ai te tiute ke fakamaonia he mea? I he matakupu i te va o te tagata ma te malo, e o te itu a leoleo te tiute ke fakamaonia ko te tino molia e nofohala, e aunoa ma he mahalo. I he matakupu i te va o ni tino, ko te tino e ia kaumaia te matakupu te tatau ke fakamaonia e ia, i te fakafuafuagiaga o te io ma te heai.
Moliaga	I he matakupu i te va o he tino ma te malo, ko te gaoioiga tenei a leoleo e fai agai ki te tino molia.
Hē fakaitukau	E heai hona hokotaga pe fakakaukau i te matakupu
Holitulafono	He fakatinoga e fakaha i lalo o te tulafono
Tagi i te va o ni tino	He mea na fai pe e heki faia kua mafua ai he fekehekeheakiga i te va o ni tino. E hē he holitulafono.
Tali a te tino molia	I he matakupu i te va o te tagata ma te malo, ko te fakamatalaga aloakia pe talia pe teteke ki te moliaga. Ko te tali e nofohala pe hē nofohala.
Tali ke fakamāmā ai te holitulafono	Ko te fakamatalaga a he tino holitulafono ka ko heki faia te fakamahinoga e tuku atu ki te fono malo ke tuku he fakahalaga e i lalo ifo o te hala pito maua ma na mafuaaga e tatau ai ke taikole ifo te fakahalaga.
Tonu	Ko te fakailoaga aloakia i te fakaikuga o he matakupu, pe hea te fakaikuga, ma te mafuaaga na fai ai teia fakaikuga.
Tulaga o te fakamaoniga	Ko te malolohi o na fakamaoniaga e manakomia mo he matakupu. I he matakupu i te va o he tino ma te malo, ko te tulaga o te fakamaoniga a te itu a leoleo ko te aunoa ma he mahalo. I he matakupu i te va o ni tino, ko te tulaga o te fakamaoniga ko te fakafuafuagiaga o te io ma te heai (e ono veia i lo te heai).
Tuhi fakailoa	He pepa aloakia e fautuagia ai he tino ke hau ki te fono malo.

Ko na mea ei loto ai

A

aiatatau o tagata.....	4, 183-206
auai ki te akoga	161
aunoa ma he mahalo halo talafeagai.....	14-15, 230
amioga he mafaufau	126
apili	11-13, 221
ava malohi.....	135

E

eletihe.....	167
--------------	-----

I

iunite o te hala	220
itukau	21

U

utufaga	137
---------------	-----

F

fai amio mataga.....	74
fai kau nofoitalau	82
fai mautinoa	17
failautuhi o te fakamahinoga	207-210
fautua ke toai.....	60
fakaaoga hehe te tofi	174
fakaaogaga o na tavale ma na vaka	147
fakaokolima	64, 66
fakakino o na meatotino	109
fakakinogia ni vai.....	155
fakalavelave i he nofoaga faitele	123
fakalavelave	17
fakaleleiga i na vaega	51
fakamaumauga	42
fakamalahia.....	19, 41-44
fakamama.....	46, 49
fakamahinoga maualuga.....	4, 9-13, 51-52
fakamahinoga mo apili.....	4, 12
fakamatalaga puipuia	26
fakamolemolega	27
fakahalaga	37, 45-50, 55, 196
fakahalaga	38
fakahalalau tala	121
fakahēfiatokaga	50
fakahehe	101
fakapaleniga o na molimau	230
fakatafe tama.....	79
fakavalea	88, 99
fehoahoani.....	21
fetogi fatu.....	130
fono fakamua	2-4
fono mo te malo fakaaauau	4
fualakau fakaha	133

Ko na mea ei loto ai

H

haihaia.....	29
hauaga ki he tamaiti	62
he agahala	34, 36
he fakaaloalo	176
he fakamaoni, amio pepelo i ho he tofi	172
hē tauhi feagaiga	97
hē lelei te mafaufau	18, 71-72
hoa i te holigatulafono	21, 22
holi kaiga	68
holi mamalu	132
holigatulafono agai ki he ofiha o te kautautua	178
hopo tuakoi	113

K

kaihohoa.....	84, 87, 89, 91
ko te fakaaoga o na fanaika	141
ko te konā.....	139
komehina.....	2, 8-11, 209, 210
komiti apili a te nuku	2, 4, 12
konā.....	19, 136
kovana hili.....	1

L

lamatia he vaka	149
loia	33, 212

M

maua ni mea	93
mafai ke tu i mua o te fakamahinoga	25, 27
mafaufau agahala	16, 22
mafuaaga	17
malaga i te tai	170
mama.....	34, 36
mamafa o na fakamaoniga	14, 231
manu tataka	111
meakai kua kino	157
miha i he nofoaga faitele.....	125
mū ona ko te fakatamala	107
mū nafaufuagia.....	104
mulilua ma te faitaaga	76
mumuni he fanauga o he pepe.....	59
malohiaga faifakamahinoga i na tagi i te va o te tagata.....	11, 13
malohiaga faifakamahinoga mo na holigatulafono	8-12
molimau	33, 52
molimau faitino	25
molimau tukugutu	25

N

nofoaga kino	159
--------------------	-----

Ko na mea ei loto ai

P

pahala	18
pelē tupe	163
pihapihao	128
poloakiga	33, 221
puipuiga mo te tagata	20

T

taofia fakamalohi	33
tau fakaoho	20
taumafaiga	22
taupulega	2, 24, 39, 207
tautala mo he tahi tino i he fakamahinoga	31
tautoga	26
talapepelo i he lipoti ki leoleo	117
tali	33-34
tali ioe	34
tamaiti	19, 35-38, 72
tatala ki tua i ni tukutukuga	29-30
telefoni	165
tiute ke tu i mua o te fakamahinoga	25, 27
tino molia	27, 33
tino he fakaipoipo	77
tino holutulafono kautu	21
tolopo	33
tu ma na aganuku	211
tulafono fakavae	3, 4, 29, 183
tuhihaihai	33
tuhituhiga matagā	115

V

vai kona	153
vaka ahiahi mai	151
vaka o te nuku	145

KO NA MEA EI LOTO AI

Fakamatalaga Agai ki te Tuhi	ii
Fakaamanakiaga	iii
I FAKATULAGAGA MO TE TULAFONO FAKAVAE	1
II KO NA UIGA E TATAU MO HE FAKAMAHINO	5
III MALOHIAGA FAIFAKAMAHINOGA	8
IV TIUTE ONA KO HE HOLIGATULAFONO NA FAI	14
V MOLIMAU MO TE FAKAMAONIAGA	24
VI HAUHIUNIGA MO NA FAKAMAHINOGA	29
VII TULAKIGA MUAMUA	33
VIII FEFAIAKIGA O HE TINO TALAVOU HOLITULAFONO	35
IX FAKAIKUGA	39
X FAIGA O NA FAKAHALAGA	45
XI HUKHEHUKEGA KAMATA	51
XII HOLIGĀTULAFONO TAKALAHĪ	54
PEPA FAKAOPOOPO	177
Tulafono Toe Teuteu ki te Te Tulafono Fakapalemene	177
Tulafono Fakavae - 16	183
Takutinoga a te Lalolagi mo Aiatatau a Tagata	184
Feagaiga fakavaomalo i na aia tatau hivili	193
Failautuhi o te Fakamahinoga	207
Fono Fakamahino o te Komehina Tulafono	209
Lehitala o fakamahinoga	210
Fakaaogaga o na tu ma na aganuku ma fakavae o he tulafono 2004	211
Loia i na Fakamahinoga a Tokelau	212
Lihi o na kupu e fakaaoga i te tuhi tenei	226
Kupu Fakatetulafono	233
Ko na mea ei loto ai	235

Fakamatalaga Agai ki te Tuhi

Ko te Tuhi Taki tenei na tapena ke fai ma fakahinoala mo na Komehina Tulafono o Tokelau. E atafia i loto te manakoga o na Komehina Tulafono ma na tulaga e iei na nuku o Tokelau.

Ko te galuega a na Komehina Tulafono e lahi gafa lava ma ni holigatulafono māmā i te va o te tagata ma te malo. E heai he malohiaga fai fakamahino o na Komehina Tulafono i na matakupu tau ki na fenua pe ko na kaukaiga, ma ko te tulaga mahani e heahea lava oi fakamahino e ia ni matakupu i te va o te tagata ki te tagata. Ko tona uiga ko te tuhi tenei e gafa ma na auala e fai ai na fakamahinoga o na matakupu i te va o te tagata ma te malo, na molimau ma na holigatulafono moni na tutupu.

E pa mai ki te tauhaga 1975, nae taikole lele na tulafono nae pulepulea e na fakamahino o na nuku ma nae heai foki ni fakahinoala ki te fakaaogaga o o latou malohiaga. Ko te tauhaga 1984, na lomia ai te tuhi e fakaigoa, *Tuhi Fehoahoani mo na Komehina*. Nae he fakaaoga lahia te tuhi tenei ma na iku lava kua hui katoa e na Tulafono o Holigatulafono, Auala e Fai ai ma na Fakamaoniaga 2003 (Tulafono o Holigatulafono).

Ko na fakamatalaga agai ki te tulafono ma na auala e fai ai na fakamahinoga, ni vaega iena nae mahani oi fehili ma fia malamalama atili ai na Komehina Tulafono, na Taupulega ma na Leoleo o Tokelau. Ke pa mai nei, ko te tali lava ki na fehili ko te fai o ni mafutaga fakaaokoakoga mo na tau ki na vaega o na fakamahinoga. Kua lahi lele na mafutaga fakaaokoakoga kua fai i te 12 tauhaga kua teka. E fakafetaia ai te UNDP ma te PJDP mo te lagolago ki te Malo o Tokelau i te fakatinoga o na mafutaga fakaaokoakoga ienei.

Ko te Tuhi tenei kua fatu mai i luga o na iloa ma na mafaufauga na fakaputupu mai i na mafutaga fakaaokoakoga iena ma ka kavea ma fakavae mautu mo ni mafutaga fakaaokoakoga i te lumanaki. Ko te gaoioiga mulimuli nei ia a te Malo o Tokelau ke fehoahoani atu ai ki na Komehina Tulafono ma kilatou uma e afia i te pulepulega o te tulafono i Tokelau.

Ko na iloa ka maua mai i te fakaaogaga o te tuhi tenei ka fakaleleia atili ai te atiakega o ni lomiga i te lumanaki.

Ko te hini kautu o na taumafaiga uma ienei ko te fakaleleia atili o te pulepulega o te tulafono ma te amiotonu i Tokelau. E iei te fakamoemoe ko te tuhi tenei ka fehoahoani ki te fakataunukuga o te hini kautu ma ka mafai foki te tuhi tenei ke tali atu ki na manakoga o na tino e kilatou fakamamalu te tulafono.

Fakaamanakiaga

Ko te Vaega nae galulue i te Poloketi o te Takiala mo Fakamahinoga e fakaamanakia e kilatou i te agaga fakafetai te lagolago a te Fono Fakamua, te Ulu o Tokelau ma te Fono a te Malo Fakaauau, te Pule Fakahoa (TPS) Apia, na Komehina Tulafono o Tokelau ma na Taupulega o na nuku i Tokelau ki tenei galuega.

Ko te Fakamahino Hili o Niu Hila, ia Sian Elias, nae he puna e o ni fakamalohiga ki te vaega o te poloketi. Ko tona iviivinaki ma tona fiafia na kavea ma fakalakeikau taua.

Poloketi o te Tuhi Takiala mo Fakamahinoga 2008

Lise Hope Suveinakama – Pule Fakahoa o te Poloketi
Olita Hakai – Ofiha fakaliliu
Kelihiano Kalolo – Faufautua Fakapitoa mo te Fakaliliuga

Fakatahi ai ma te fehoahoani mai o

Tony Angelo – Faufautua Fakapitoa ki te Galuega
Nessa Lynch – Faufautua tau Tulafono
Michael McKay – Ofiha Hukehuke ma Hiakiga
Yana Khatchian – Tino Fehoahoani ite lolomiga

© Malo o Tokelau

Haunia e te Malo o Tokelau
Ofiha o te Fono mo te Malo Fakaauau
PO Box 3298, Apia, SAMOA

Lomia e te MTC, Ueligitone, Niu Hila
Aukuho 2008

I FAKATULAGAGA MO TE TULAFONO FAKAVAE, TE TULAFONO MA NA FAKAMAHINOGA

1 Ko te malo o Niu Hila ma Tokelau

Ko Tokelau he atunuku ko heki faia hana filififliga faigamalo, e pulepulea e te Malo o Niu Hila (Vaega 3 o te Tulafono Fakapalemene a Tokelau 1948).

Ko Tokelau he vaega e o na fenua o te kaukaiga o Niu Hila, teia foki e i loto ai na malo pulea fakalotoifale o te Atu Kuki ma Niue (Vaega 1(d) Letters Patent 1989).

Ko Tokelau, i loto o te lihi a Malo Kaufakatahi, he atunuku e iei tona aia ke fai hana filifiliga faigamalo.

Ko te fakanofonofoga kautu o te malo o Tokelau kua fakatatia mai i loto o na Tulafono Fakapalemene o Tokelau 1948. Ko te Ulu o te Atunuku ko te Kuini i Niu Hila. Ko te Kovana Hili o Niu Hila ko te hui tena o te Kuini. Ko Tokelau e pulepulea e te Malo o Niu Hila, i lalo o te fakamalumaluga a te Ofiha o te Va ki Fafu ma Fefakataukiga, ma e kikila e he Ulufakatonu, ko ia te fakauluulu kiei te Ofiha o Hokotaga Fakapitoa i loto o te Ofiha o te Va ki Fafu ma Fefakataukiga.

E mafai e te Palemene o Niu Hila oi fai ni tulafono mo Tokelau e auala atu i ni Tulafono Fakapalemene (Vaega 3B o te Tulafono Fakapalemene a Tokelau 1948). E mafai e te Kovana Hili oi fai ni tulafono mo Tokelau e auala i ni Tulafono Fakatonutonu (Vaega 4(I) o te Tulafono Fakapalemene o Tokelau 1948).

Ko na tino Tokelau e he palota i na faigapalota a Niu Hila ma e heai foki ho latou hui i Ioto o te Palemene a Niuhila. Ko tagata Tokelau ni hitiheni Niu Hila.

Ko na aia ma te haolotoga o na tino i Tokelau kua fakatatia mai i te Tulafono 16 o te Tulafono Fakavae o Tokelau. Ko na holigatulafono kautu i Tokelau ma te auala e fai ai kua fakatatia mai i loto o na Tulafono o Holigatulafono. Kua fakamatala atu i loto o te tuhi tenei.

2 *Ko te Malo o Tokelau*

(i) Pulepulega o te Nuku

E filifili taki 3 tauhaga e te nuku he Faipule ma he Pulenuku e tuha ai ko te Tulafono Tukufakatahi a na Nuku 1986).

Ko ni tonu e tau ki na matakupu fakatenuku e fai lava i loto o na nuku e na Taupulega. Ko na tulafono fakatenuku e fai e tuha ai ko na tulafono 18 ma te 19 o na Tulafono Tukufakatahi a na Nuku 1986. Ko na tulafono e tatau ke fai i he maliliega o te Taupulega, haini e te Faipule ma fakapine i te fakailoga a te nuku.

Ko ni tulafono e fai i na nuku e he tatau ke fetā ma ma he Tulafono Fakapalemene, Tulafono Fakatonutonu, Tulafono Toe Teuteu Fakavaomalo ma na tulafono fakatonutonu o te Fono Fakamua ieia kua fakamamalu i Tokelau (Tulafono 18 o na Tulafono Tukufakatahi a na nuku 1989).

Ko ni fekehekeheakiga fakatetulafono i loto o te nuku e gafa ma te Komehina ma te Komiti Apili a te nuku (Vaega 10 o te Tulafono Fakapalemene o Tokelau 1948; Tulafono 103(3) o na Tulafono o Holigatulafono. Ko na matakupu tau fenua ma na nofonofoga e fakatotoka e te Taupulega.

(ii) Malo Fakaatunuku

Ko na tonu a te malo ieia e aofia ai ia Tokelau katoa e fai e te Fono Fakamua.

Ko te Fono Fakamua e aofia ai na hui ienei -

- (i) Te Faipule ma te Pulenuku o na nuku takitahi ma
- (ii) E fokotahi te hui mai na nuku takitahi, mo te toka 100 o tagata e nonofo i te nuku tena, fuafua ki te faitauga mulimuli o te aofaki o tagata, e tafapili ki te numela e lata ki te 100 o te aofaki o tagata nuku.

Ko te mataloa o te nofoakiga a na hui ki te Fono Fakamua e tutuha ma te nofoakiga a a Faipule.

Ko na fonotaga a te Fono Fakamua e uhuia, kafai e mafai, e he i lalo ifo i te fakalua, i te tauhaga. Ko te Fono Fakamua e tatau ke fono nahe i lalo ifo i te fakalua i te tauhaga.

E tatau ke auai te lua o vaetolu o na huifono oi fatoa taulia ai he tonu e fai. E maua te tonu kafai e hilia i te afa o na hui e lagolago ki te tonu.

“E mafai e te Fono Fakamua oi fai ni tulafono e ia kitea e talafeagai mo te filemu, nofolelei, ma te pulepulea lelei o Tokelau” (Vaega 3A Tulafono Fakapalemene o Tokelau 1948). E he faia e te Fono Fakamua ni tulafono e ono fetā ma he Tulafono Fakapalemene, Tulafono Fakatonutonu, pe he feagaiga kua fakamamalu i Tokelau. E he faia e te Fono Fakamua he tulafono e mafai ke fakaaoga i fafo atu o Tokelau. (Vaega 3A(4) o te Tulafono Fakapalemene o Tokelau 1948).

Faitonu

E o te Fono Fakamua te tiute ke pulepule na vaega ienei mo te manuia o te atunuku:

- Fakahoahoaga o te Tupe a te Atunuku ma te pulepulega o tupe a te atunuku
- Kaufaigaluega Tautua a te Atunuku
- Ko te Hokotaga a Tokelau ma Niu Hila
- Hokotaga fakavaomalo
- Mamalu o te Atunuku
- Koa o te Atunuku
- Felakuakiga a te Atunuku
- Fehokotakiga
- Tautuaga tau meli
- Takiala aloakia ma na fakanofonofoga mo te olamalolo ma akoakoga a te atunuku
- Tupe Tokelau mo na tino ao tupe fakamanatu; ma
- Ho he matakupu e tuku mai e na Taupulega o na nuku takitahi ki te Fono Fakamua.

(Tulafono 5 o te Tulafono Fakavae)

Ko na tonu a te Fono Fakamua e fakatino e te Kaufaigaluega Tautua a Tokelau. Kafai e he nofoia te Fono Fakamua, ko te Fono mo te Malo Fakaauau te ia faia na tonu e talafeagai mo te pulepulega o Tokelau. Ko te Malo Fakaauau e i loto ai na Faipule e tokatolu ma na Pulenuku e tokatolu ma e takitakifono ai te Ulu o Tokelau (Tulafono Fakatonutonu o te Fono Fakamua).

Hihitemi fakamahinoga

Ko na fono fakamahinoga ienei a Tokelau.

- Fakamahinoga a te Komehina ma na Komiti mo na Apili a na nuku takitahi
- Fakamahinoga maualuga
- Fakamahinoga mo Apili.

(Vaega 3-10 o na Tulafono o Huiga ki te Tulafono Fakapalemene 1986; Tulafono 140 o na Tulafono o Holigatulafono. Kikila foki ki te Vaega 8 o te Tulafono Fakavae)

Ko na mafai fai fakamahinoga o na fakamahino takitahi kua fakatatia atu i te tuhi tenei i lalo o te vaega “Mafai fai fakamahinoga”.

Aiatatau o Tagata

Ko tagata uma lele i Tokelau e iei o latou aia ma o latou haolotoga e veia ona fakatatia mai i te Takutinoga a te Lalolagi mo Aiatatau a Tagata. (Tulafono 16 o te Tulafono Fakavae).

Ko na aiatatau a tagata tautokatahi i Tokelau e fakaaoga kae amanakia foki na aiatatau a ietahi tino ma te nuku e nofo ai te tino tena.

Ko na tulafono fakatulafono fakavae a Tokelau (Tulafono 16) ma na feagaiga fakavaomalo talafeagai kua fakatatia atu i na Pepa Fakaopopo ki te tuhi tenei.

Ko ni tagi agai ki te fakaheaogagia pe mahalomia ka afaina he aiatatau o he tino Tokelau e gafa ma te Malo Fakaauau.

II KO NA UIGA E TATAU MO HE FAKAMAHINO

Agaga Taki Taua

- Ko te tiute kautu o he fakamahino ko te fakaali atu ki tagata lautele he ata o te amiotonu.
- Ko he fakamahino e tatau he tino amio mama ma fakamaoni.
- Ko he fakamahino e pulepule ma te amiotonu ki tagata uma e aunoa ma he fakaitukau pe fakaapito
- Ko he fakamahino e fai e ia ana galuega ma te iloa, fakamaoni, fakaaloalo ma te pulea
- Ko he fakamahino e uhitaki ki na tulafono o te fenua
- Ko he fakamahino e he ia taliagia ni meaalofo, ni mea fakaoleolee pe ni lelei pe ho he mea e ono fakahehe ai ia i te fakatinoga o ona tiute pe fai he avanoa ke veake ai na tino ko te faiga ia.
- Ko he fakamahino he e faia e ia he tonu i he matakupu e tau tonu pe tau fakatafa ia kiei.
- Ko he fakamahino e ia fakafielmua ia loto o te fale fakamahino.

(i) Fakaeteete ma Mautinoa

Ko te tuite o he fakamahino ke tautua ma te fakaeteete ma te mautinoa, ko te fakamahino e tatau ke fai ana tonu ki te mea e gata mai ai tona mafai, e aunoa me he fakatuatuai. Ko te auala e mafai ke fakamautinoa ai te mea tena, ko te fakamahino e tatau ke:

- malamalama ma fakamahani ki na holigatulafono takalahi;
- tapena lelei ka ko heki faia he fakamahinoga i te fale fakamahino.

(ii) Amio mamā ma Fakamaoni

Ko na fakamahino e tatau ke amio mama ma fakamaoni ke fakamautu ma hikihi ai te fakatalitonugia e tagata o te itu tau fakamahinoga. Ko na fakamahino e tatau ke taumafai ki te mea e gata mai ai to latou mafai ke fakamautinoa ko a latou mea e fai, i o latou kaiga ma i na tiute i te tofi, e tatau lava ke fai te mea e tatau i te tulafono kae ke fakaaloologia ai kilatou e tagata o Tokelau.

(iii) Fakatutuha ia tagata

Ko na fakamahino e tatau ke fakamautinoa, i te faiga o a latou galuega e fakatutuha ia tagata uma e tuha ai ma te tulafono.

Ko tona uiga, ko na fakamahino e tatau ke:

- fakatino o latou tiute ma fakaamanakia ia tagata uma (mo he fakatakitakiga, na vaega, na tino molimau, failautuhi o te fakamahinoga) e aunoa ma he fakailoga tagata;
- hē fīafia ki ni amioga he mafaufau i loto o te fale fakamahino. Ko na amioga he mafaufau e iei ai na tino fakailoga itukaiga tagata, pe ko fea te hau ai, pe fai ni gagana fakatafafai pe ni gaoioiga e fakaha i te tulafono.

(iv) Tu tautahi te Fakamahinoga

Ko he hihitemi fakamahinoga tautahi e taua lahi lele ki te fakatinoga o te amiotonu i lalo o te tulafono. Ko na tonu a na fakamahino e tatau ke fai tu tautahi ma heai ni fakatohina mai ietahi tino.

(v) Hē fakakaukau

E manakomia e te amiotonu ni fakamahino e he gata e he fakakaukau, kae e kitea foki e he fakakaukau te faiaga o a latou tonu fai.

Ko te he fakakaukau e manakomia ai na fakamahino ke hē fakamahinoa e ia ni matakupu e tau tonu kiei, e tuha pe hokotaga kiei pe tau lava i te tino e afia i te matakupu. E matuā he tatau lava na fakamahino ke fai e kilatou ni fakamahinoga o ni tino o o latou kaiga.

Kafai ko te Komehina e afia i he matakupu, ko te matakupu tena e tatau ke kave ki te Fakamahinoga Maualuga (Tulafono 88 o na Tulafono o Holigatulafono).

(vi) Fakatinoga a na Ofiha o Fakamahinoga

E tatau na fakamahino ke fakamautu e ia, e fakatonutonu lelei na galuega i loto o te Fale Fakamahino i taimi uma, ke fakamautinoa ko tagata uma i loto o te fale fakamahino e kikila lelei ma te ava e tatau ai.

(vii) Ko na uiga fakaalia i loto o te Fale Fakamahino

Ko na fakamahino e tatau ke:

- fakaaloalo ma onohai
- fakaaloologia
- atafai
- na he fakatauemu ki he vaega pe he tino molimau
- tokaga ki ni vaega pe ni tino molimau e mafatia

E tatau ke fakamautinoa e te fakamahino ko na tino uma e tutu i mua o te fakamahinoga e fai na uiga fakaaloalo i te:

- tauhi te filemu i te fale fakamahino
- e fakaaloalo ma e fakamoemoe e maua foki e ia te fakaaloalo o tagata uma i loto o te fale fakamahino.

(viii) Fehokotakiga i loto o te Fakamahinoga

Ko na fakamahino e tatau ke:

- fakaaoga te gagana faigofie e he ko ni kupu fakapitoa fakatetulafono;
- na he fai ni kupu fakatafafai pe fakafekai
- na he fakavavalea na tino molimau
- kafai e fakamaina ni mea, fakafaigofie, fakamanino ma leo lahi ke lagona. E taua lele ke:
 - ko te vaega e hukehuke ma ietahi vaega ua e malamalama i na mea e tutupu i loto o te fakamahinoga ma aihea te tutupu ai na mea iena
 - ke lagona lelei e te failautuhi na tala e fai ke hako ai te fakamaumauga; ma
 - ke lagona lelei e na tino fakalogologo i loto o te fakamahinoga na tala e fai.

III MALOHIAGA FAIFAKAMAHINOGA

Ko te uiga o te malohiaga faifakamahinoga ko te malohiaga e fakamahino ma fakaiku ai he matakupu fakapitoa. Ko te malohiaga faifakamahinoga e fakatulafonogia. Ko na fakamahinoga e galulue oioti i lalo o na malohiaga faifakamahinoga kua fakatatia mo kilatou i lalo o te tulafono. Kafai he fakamahinoga e galue i fafo o tona malohiaga faifakamahinoga, ko na gaoioiga uma iena e he taulia fakatetulafono.

E tolu ia vaega kautu o na malohiaga faifakamahinoga mo na Komehina:

1. Fakakogafenua
2. Holigatulafono i na Tulafono a te atunuku
3. Tagi i te va o ni tino.

1 Malohiaga Fakakogafenua

Ko te malohiaga faifakamahinoga fakakogafenua e fakahino ki te kogafenua fakafafanua e i loto ai te mafai e he fakamahino ke fai ai ni ana fakamahinoga. Ko na tulafono a Tokelau e fakaaoga i na fenua o Tokelau ma te tai hikotakamilo o Tokelau teia e hikohiko ai ona fenua (Vaega 7(3)(b) o te Tulafono o Huiga ki te Tulafono Fakapalemene o Tokelau 1986). E mafai ke fakamahino e te Komehina he matakupu e tutupu ona ko ni amioga i loto o te nuku, ma te tai tamilo i loto o te 12 maila mai te fenua ki moana.

E mafai foki ke fakamahino e te Komehina he holigatulafono o na Tulafono o Holigatulafono e fai i luga o ho he vaka pe he vakalele e:

- fakafaigaluega mo Tokelau; ma
- Malaga mai pe malaga atu ki Tokelau pe i na vainuku o Tokelau (Vaega 7(3) o te Tulafono o Huiga ki na Tulafono Falapalemene o Tokelau 1986).

2 Malohiaga Faifakamahinoga mo na Tulafono a te Atunuku

E i loto ai na itukaiga holigatulafono e mafai e te Komehina oi fakamahino, fakatahi ai ma na hala e mafai ke fakahala ai.

E heai he tino e molia ki te tulafono i hana gaoioiga na fai pe heki faia kafai e he ko he holitulafono i lalo o te Tulafono o Holigatulafono pe ko ni ietahi tulafono.

E iei na malohiaga faifakamahinoga o te Komehina:

- mo ho he holigatulafono e hala tupe oioti;
- mo ho he holigatulafono e fakahala i te falepuipui e he hilia i te tauhaga (Vaega 10 o na Tulafono o Huiga ki na Tulafono Fakapalemene o Tokelau 1970).

Ko na holigatulafono ieia ko o latou fakahalaga maualuga e he hilia atu i te 3 iunite pe 3 mahina i te falepuipui e tatau ke fakamahino e he Komehina (Vaega 10 o na Tulafono Toe Teuteu Fakapalemene 1986; Tulafono 112(5) o na Tulafono o Holigatulafono). Ko te fakahalaga pito maualuga mo na holigatulafono kua fakatatia mai i loto o te Pepa Fakaopoopo 2 o te Tulafono o na Holigatulafono.

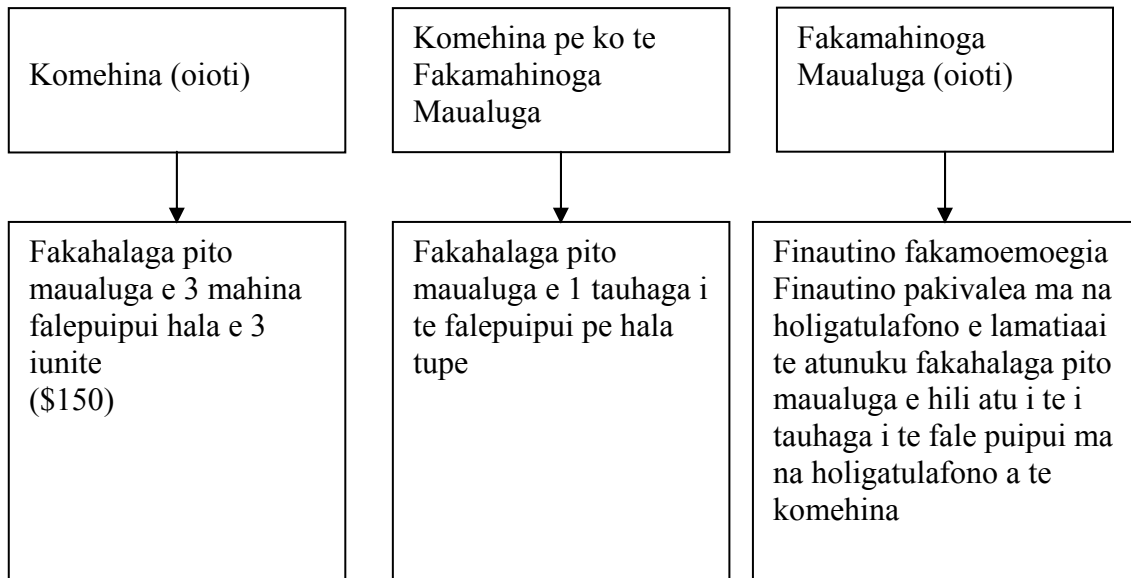
Kafai e iei he fakahalaga pito maualuga e hilia i te 3 iunite pe hilia i te 3 mahina i te falepuipui, ko te malohiaga faifakamahinoga e i te Fakamahinoga Maualuga foki.

Ko te fakahalaga pito maualuga e mafai ke fakatino e he Komehina i ho he matakupu ko he fakahalaga e 3 iunite (\$150) pe he 3 mahina i te falepuipui. Kafai e fakataga e te Tulafono o na Holigatulafono he fakahalaga e maualuga ake, e mafai oioti e te Fakamahinoga Maualuga oi fakatino he tulaga venei.

Ko te Fakamahinoga Maualuga oioti te iei hona malohiaga faifakamahinoga ke fakamahino ai te fahioti tagata fakamoemoegia ma te fahioti tagata pakivalea ma na holigatulafono e lamatia ai te atunuku ma ho he matakupu e afia ai te Komehina.

Ko na malohiaga faifakamahinoga o na Fakamahinoga i Tokelau ke fakamahino ai ni matakupu kua fakahino atu i na ata ienei.

Malohiaga faifakamahinoga ki na Tulafono a te Atunuku

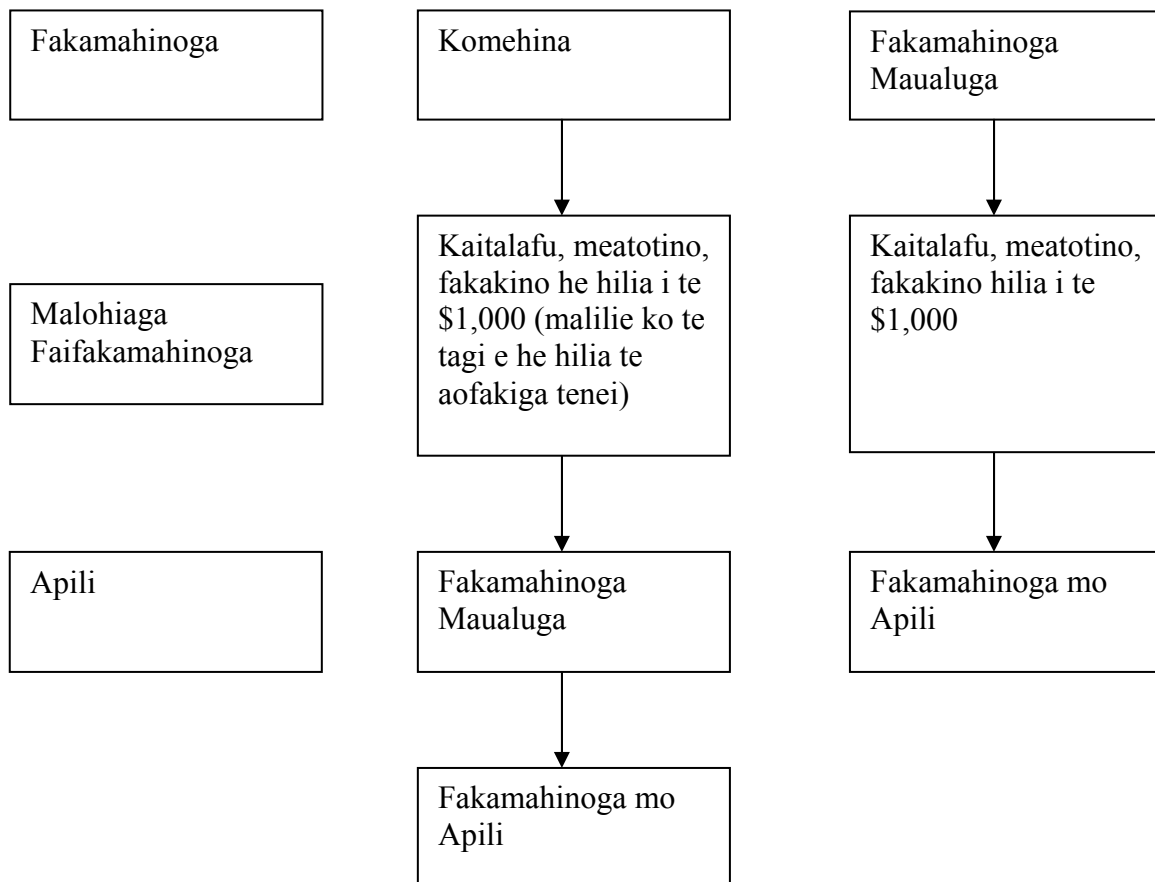

3 *Malohiaga faifakamahinoga mo na tagi i te va o ni tino*

Ko te malohiaga faifakamahinoga tenei e gafa ma ni kehekehega i te va o ni tino, ma i te va o te tino ma te malo e he aofia ai ni fakahaloga. E mahani lava ko ni tagi tupe. Ko na Komehina e iei o latou malohiaga ke fakamahino ai ni tagi mo te toe totogi o ni kaitalafu, ni meatotino pe ni meatotino kua fakakino e he hilia i te \$1,000 (Vaega 10 o te Tulafono o Huiga ki na Tulafono Fakapalemene 1972; Tulafono 142 o the Tulafono o Holigatulafono).

Ko ni tagi e hilia i te \$1,000 e tatau ke fakamahino i te Fakamahinoga Mauualuga. Kafai ko te tagi e hilia i te \$1,000 e tatau na itu uma ke fakatau malilie ke tukutuku ki lalo te aofaki o te tupe e tagi kiei ki te \$1,000 kae ke mafai ai ke fai e te Komehina te fakamahinoga o te matakupu tena.

Malohiaga faifakamahinoga mo na tagi i te va o ni tino

Fakamahinoga mo na Apili

Ko na fakaikuga a te Fakamahinoga Maualuga e mafai ke apili ki te Fakamahinoga mo na Apili.

(ii) Apili i na tagi i te va o ni tino

Ko na fakaikuga a te Komehina i na tagi i te va o te tagata ki te tagata e apili ki te Fakamahinoga Maualuga. E heai ni apili ki te Komiti Apili a te Nuku. Ko na fakaikuga a te Fakamahinoga Maualuga e apili ki te Fakamahinoga mo na Apili.

IV TIUTE ONA KO HE HOLIGATULAFONO NA FAI

1 Fakatomuaga

Ko na Tulafono o Holigatulafono ko na tulafono kautu ia e fakatatia mai ai na holigatulafono ma na tulafono e tau ki na holigatulafono i Tokelau.

Ko te Vaega tenei e fakatalanoa ai:

- na agaga taki taua o na tulafono mo na holigatulafono agai ki te malo;
- puipuiga e mafai ke fakaaoga ke fakahao ai he tino molia mai na itu tau holitulafono;
- na itukaiga tagata ieia e mafua ia te kilatou na holigatulafono
- taumafaiga ke fai he holitulafono; ma
- holigatulafono i lalo o te tulafono e kehe mai ai ma na Tulafono o Holigatulafono.

2 Agaga taki taua o na Tulafono o Holigatulafono i te va o te tagata ma te malo

(i) Mamā vagana kua fakamaonia te agahala

Ko he tahi o agaga taki taua i na tulafono o holigatulafono agai ki te malo, ko te tino molia e mamā lava vagana kua fakamaonia hana agahala. Vagana kua fakamaonia e te fakamahinoga na vaega fakapitoa uma o te holitulafono, ko te tino molia e mamā. E tatau ke manatua pea e te fakamahino te mea tena.

(ii) Ko ai te ia fakamaonia te moliaga

E tatau ke fakamaonia uma lele na vaega fakapitoa o te holigatulafono e te fakatino moliaga, ke matuā heai he mahalohalo talafeagai.

Kafai, i te fakaikuga o te matakupu a te fakatino moliaga, e heki kaumaia e ia ni fakamaoniga o na vaega fakapitoa o te holigatulafono, ko tona uiga e heai he matakupu ke tali kiei te tino molia ma e tatau ke fakaheai te matakupu.

Kafai te fakatino moliaga e ia fakamaonia uma na vaega fakapitoa o te holigatulafono, ko tona uiga ko te itu a te tino molia la e tatau ke tuku mai tana matakupu. Kafai kua uma te lagona e te fakamahinoga te matakupu a te fakatino moliaga ma he fakamatalaga a te tino molia, e tatau la i te fakamahinoga ke fai hana tonu pe kua fakamaonia e te fakatino moliaga tana matakupu ke matuā heai he mahalohalo talafeagai.

Manatua e he tatau ke fakamaonia he mea e te itu teteke. E o te itu a te fakatino moliaga ke fakamaonia uma na vaega fakapitoa o te holigatulafono ke matuā heai he mahalohalo. Kafai kua uma to fakalogo ki na fakamaoniaga teteke, kae e iei lava ho mahalohalo ki he vaega o na vaega fakapitoa, e tatau la ke fakaheai te matakupu.

(iii) Ke matua heai he mahalohalo talafeagai

Ko te uiga o te mea tenei, e tatau ke mautinoa e te fakamahinoga ko te tino molia e agahala e ve ona molia. Fatu ki na fakamaoniga kua tuku atu ki te fakamahinoga, e tatau lava te fakamahinoga ke matuā heai hona mahalohalo ko te tino molia e agahala. Kafai te fakamahinoga e iei ni ona mahalohaloga, ko te tino molia e he agahala e tatau ke fakaheai te matakupu.

(iv) He a te tatau ke fakamaonia

Ko te lahiga lava o na holigatulafono e lua ona vaega fakapitoa: Ko na vaega fakapitoa faitino ma na vaega fakapitoa fakatemafaufau. E mafai ke fakamaonia na vaega fakapitoa uma iena e lua.

(v) Ko te Vaega na fakatino

Ko te mea tenei ko na faiga ma na gaoioiga e fai (f.t. kini o he tino) pe he gaoioiga e heki faia (f.t. he fagāia o he tamaiti) ieia e fakaha i te tulafono.

Ko na gaoioiga iena na fai pe heki faia ko na vaega fakapitoa faitino ia o te holigatulafono. Kua fakamaonia uma mai e te fakatino moliaga.

Ko he holitulafono e mafai ke fokotahi pe lahi ni gaoioiga na fai pe heki faia.

Kafai te fakatino moliaga e he ia mafaia ke fakamaonia he gaoioiga pe fakamaonia he gaoioiga e heki faia, ko te tino molia la e he tatau ke fakahala.

(vi) Ko te vaega fakapitoa fakatemafaufau (Maufaufau agahala)

Ko te lahi o na holigatulafono e manakomia ai te fakatino moliaga ke fakamaonia ko te tino molia e iei hona tulaga fakapitoa o tona maufaufau. Ko he fakaopoopoga tenei ki te vaega fakapitoa faitino.

Ko te vaega fakapitoa fakatemafaufau tenei e mafai ke:

- he fuafuaga: na fuafua lava e te tino molia ke fai te mea tena, pe na fofou ki he ikuga patino (f.t. tauai fatu ki he famalama i ni lagona fofou ke fakakino.);
- iloa: e iloa na mea uma lele na mafua ai te holigatulafono;
- talitonuga: maufaufauga hehē i na mea na maufa ai te holigatulafono;
- fakatamala: ko te heki kitea lava e te tino molia na mea e pa kiei ona ko tana mea na fai, ona kanei na kitea e he tino maufaufau lelei te mea e ono pa kiei ma he faia e ia he gaoioiga veia.

Ko na maufaufauga kautu e lua ki te vaega fakapitoa fakatemafaufau ko:

- he vaega fakapitoa e o ho he holigatulafono i te va o te tino ma te malo, vagana ai e fakahetaulia; ma
- e iei lava he maufaufauga veia ko tagata tautokatahi, e fakapatino na afainaga e mafua mai i a latou fakatinoga.

3 Haolotoga fakahao mai ai

Ko te mea lava e mahani ai, ko te fakaheamanakia o te tulafono e hē he puipuiga amanakia tena.

Ko te mahani, e finau te tino molia ko ia e he tatau ke nofohala aua:

- e heki fakamaonia e te itu a leoleo na vaega fakapitoa o te holigatulafono e aunoa ma he mahalohalo talafeagai; pe
- e iei tana puipuiga e takua i te tulafono e tau ki te holigatulafono (f.t. mafuaaga i lalo o te tulafono);

- he tahi o na puipuiga mahani f.t. fakaohoohogia, puipuiga o te tagata.

Kafai te tino molia e ia kauamai he puipuiga, e tatau la i te tino molia ke kauamai ni ana fakamaoniaga ke lagolago ai te puipuiga. Kafai la e vena, e tatau te fakatino moliaga ke fakamaonia e tatau ke he fakataulia.

(i) Fai mautinoa

Fakalavelave

E kehe mai ai i te tiute o he holigatulafono matuia, e he paku ki he tino molia te tiute o he gaoioiga na mafua i he fakalavelave fakafuaheki.

Fakatakitakiga, kafai ia Meto na fēke oi tatū ai ki a Alo, e heai he mafaufauga o Meto ko ia ke tago oi fakaokolima ki a Alo ko tona uiga ko ia e he nofohala i te holigatulafono ko te fakaokolima.

Fakaikuga Fuafuagia

Ko te fakakautu foki e tau ki te mautinoa o he ikuga o he gaoioiga. Vagana ai e fakailoa manino ko he vaega fakapitoa e o he holigatulafono, ko te ikuga na fuafuagia e te tino molia e he taua.

Fakatakitakiga, kua fakalekoleko e Alo ia Meto, i he taumafaiga ke fakakata ma ke tokaga ake foki ki a te ia. Kafai e iku ake na gau he ivi kahokaho o Meto, ko Alo e nofohala i te fakaokolima e tuha lava pe heki fuafua e ia ke tupu he mea vena.

Mafuaaga

Ko te mafuaaga na fai ai te amio e he tāua. E tuha pe ko te mafuaaga a te tino molia he mafuaaga lelei, ko te mafuaaga tena e he afia ai te tiute. E i na fetui ki te fakahalaga ka tuku kiei.

Fakatakitakiga, kafai ia Meto e kaihohoa i te falekoloa ke fafaga ai tana fanau, ko Meto e hala lava i te kaihohoa.

Pahala i na fakamatalaga fakapitoa

Ko te tulafono e taumafai ke fakahala oioti na gaoioiga e mafai ke paku kiei te kino kae he kafai te tino molia e fakamaoni tana gaoioiga na fai, e tuha lava pe he pahala to te tino molia.

Fakatakitakiga, kafai ia Meto e tago oi kave he moega o Alo, ona i tona talitonu fakamaoni kae he hako ko te moega na foki ake e Alo, ko Meto e he agahala i te kaihohoa.

(ii) Hē lelei te Mafaufau

Ko he tino molia e hē he tiute e o ia ma, e he fakahala foki kafai ona he tauale e o te mafaufau i te taimi na fai ai te gaoioiga tenei e fakafehiligia, e he mafai la ke malamalama ia i te natula o te gaoioiga pe haofia e ia he gaoioiga hehe te na fai ko tona uiga e he lelei te mafaufau (Tulafono 116 o na Tulafono o Holigatulafono).

I he matakupu e tau ki te valea e tatau ke fakamaonia e te tino molia i te fuafuagia pe he io pe heai (ko te uiga, e ono veia nai lo te heai) ko te tino molia nae he lelei te mafaufau i te taimi o te holigatulafono ma ko te mea ia nae he lelei te tulaga o te mafaufau e veia ona manakomia.

Ko na Tulafono o Holigatulafono e faitau lava ko tagata uma e lelei na mafaufau vagana e iei he tahi fakamaoniga (Tulafono 116(1)(ii) o na Tulafono o Holigatulafono).

Kafai nae iei he tauale o te mafaufau o te tino molia ka e he veia e heki malamalama te tino molia i te natula pe ko te hehē o tana mea na fai, ko te tino molia la e iei lava tona tiute ki te fakamahinoga ona ko tana mea hehē na fai.

Kafai ko te tino e he agahala ona e he lelei te mafaufau ko na tino vena e i lalo o te puipuiga a te Tulafono 11 o na Tulafono Olamalolo.

(iii) Ko te konā e hē hao ai i te holitulafono

Ko te konā e hē puipuia ai i te moliaga. Ko te uiga o te mea tena, kafai kua fai e he tino he holitulafono e he veake ka hao ai ona e konā. (Tulafono 82 o na Tulafono o Holigatulafono).

(iv) Tamaiti

Ko he tamaiti i lalo ifo o te 10 tauhaga te matua e heai hona tiute ona ko he fakatinoga na fai pe heki faia (Tulafono 114 o na Tulafono o Holigatulafono). E mafua tena ona i lalo o te tulafono ko tamaiti i lalo o te 10 tauhaga ko heki kilatou iloa te hako mai te hehe.

Ko he tamaiti i te va o te 10 ma te 14 tauhaga e heai hona tiute ona ko he fakatinoga na fai pe heki faia vagana ai kua fakamaonia, ko te taimi na fai ai te gaoioiga kua fakafehiligia, kua haofia e te tamaiti ko te gaoioiga e hehe (Tulafono 114(2) o na Tulafono o Holigatulafono).

(v) Ofiha o fai fakamahinoga

Ko na ofiha o fakamahinoga e he ai ho latou tiute ona ko he fakatinoga na fai pe heki faia i luga o te agaga lelei i te fakatinoga o na galuega fakafamahinoga (Tulafono 84(1) o na Tulafono o Holigatulafono).

(vi) Fakamalohia

Ko te mahani, ko he tino e fakamalohia e he tahi tino ke fai he gaoioiga e heai la hona tiute agai ki te gaoioiga tena ona e heki faia i to latou loto fuatiaifo.

Na kaihohoa ia Meto i te falekoloa. Na ia fakamalohia ia Alo ke tago oi mumuni na koloa ki fafo o te falekoloa, na fakamataku veia kafai e he faia te mea tena, ko ana tamaiti e fai ki ei ni faiga kino. Ko Alo e he agahala i te kaihohoa.

(vii) Puipuiga ki te tagata ma na Meatotino

E iei te aia a te tagata ke puipuia mai ia ma ana meatotino. Ko tona uiga, ko te puipuiga mo te tagata e mafai ke he puipuiga ki he moliaga (Tulafono 116 o na Tulafono o Holigatulafono).

Fakatakitakiga, kafai ia Meto e tago oi tuki ia Alo, kae tago ia Alo oi tuki ia Meto ke puipuia ai ia, ko Alo la e he nofohala i te fakaokolima.

Agagataki

- e mafai e he tino oi fakaaoga te fakamalohi talafeagai kafai ko tona talitonu fakamaoni ko te fakamalohi tena e tatau lava aua tona puipuiga.
- ko te malohi e fakaaoga e tatau ke fai kiei he tonu kafai kua kikila uma ki na itu valevale o te matakupu.
- e tatau foki ke kikila ki te tulaga o te mafaufau o te tino molia.
- Kafai he tino molia na fai fakamalohia he mea aua te puipuiga o tana meatotino, e tatau ke lahi te afainaga na pa kiei te meatotino kae ke mafai ai ke hao mai te tino molia mai te holitulafono.
- kafai ko te tino molia ko ia te ia lagā te puipuiga, e tatau la ke maua mai ni fakamaoniaga mai te tino molia, o na manakoga ma na itu valevale. Ka fai la kua vena, ko te fakatino moliaga e tatau ke fakamaonia mai ko te tino molia e he ni gaoioiga mo te puipuiga o tona tagata te na fai pe mo te puipuiga o te meatotino.

(viii) Tau Fakaoho

Ko he puipuiga ki te fakaohofia e mafai ke fakataikole ai he moliaga o he finautino fakamoemoegia ki te finautino he fakamoemoegia. Ko te mea tenei e fakaaoga kafai na finau he tino e he tahi tino pe ko he tahi tino na ia fakaohoa te tino molia.

E mafai te fakaohoohe ke fetau ki te hala e fakahala ai kafai e iei nit ala na fai pe ni mea na fai na ala ai i na tulaga patino ienei, ma mafua ai te he lava o te fakautauta o te tino (tagaki ki te Tulafono 7 o na Tulafono o Holigatulafono).

4 *Itukau*

E amanakia e te tulafono e mafai ke hili atu i te fokotahi te tino e mafai ke afia i loto o ni holigatulafono. E aofia ai:

- Kilatou na kilatou faia te holigatulafono (tino holitulafono kautu);
- Kilatou ieia na fai ni o latou hao ki te fakatinoga o te holigatulafono auala atu i ni fakamalohiga, faufautuaga pe ni fehoahoaniga (hoa);
- Kilatou e peleni fakatahi e kilatou ke fai te holigatulafono;
- Kilatou na fehoahoani ki te tino molia i te umaga o te fakatinoga o te holitulafono (hoa i te umaga).

(i) Tino Holitulafono Kautu

Ko he tino holitulafono kautu ko te tino ia e a ia na fakatinoga e faamalie ai na vaega fakapitoa o te holigatulafono ieia e fakafehili.

Ko te kavea ma tino holitulafono kautu, e tatau ke fakamaonia mo te tino molia e iei na vaega fakapitoa faitino ma te mafaufau o te holigatulafono. Fakatakitakiga, kafai e tuki e Anita ia Feleti, e mafai la ke kikila veia, ko Anita ko te tino holitulafono kautu o te holigatulafono ko te fakaokolima.

(ii) Hoa i te holigatulafono

Ho he tino e fai e ia he vaega o na gaoioiga ienei e nofohala i te holitulafono:

- ho he tino e ia faia he gaoioiga ke mafai ai pe fehoahoani ki he tahi tino ke fai te holigatulafono;
- ho he tino e ia fakamalohia he tahi tino ke fai te holigatulafono;
- ho he tino e faufautua ma talatalanoa ma he tahi tino ke fakataunuku te holigatulafono pe
- fakafoefoe e ia ke fakatino te holigatulafono e te tino holitulafono kautu (Tulafono 113(iv) o na Tulafono o Holigatulafono).

Ko te vaega fakapitoa faitino o he holigatulafono o he hoa e tolu ona vaega:

- fehoahoani, fakamalohia ma fakafoefoega

- te holigatulafono na fai e te tino holitulafono kautu;
- na faifaiga a te hoa na mafua ai te holigatulafono (fakahahako pe i he tahi auala).

Ko te vaega fakapitoa tau te mafaufau mo he hoa e matea atu nai lo teia e manakomia mo he tino holitulafono kautu. Ko te he fiatokaga ma te fakatamala e he lava. Ko na vaega fakapitoa tau te mafaufau e tatau ke:

- iloa: ko te hoa e tatau ke ia iloa na mea taua e fakatino ai te holigatulafono; ma
- kautu: e tatau ko te kautu a te tino holitulafono kautu ko te fehoahoani, fakamalohi ma fakafaoe.

Ko he tino e hoa ki he holitulafono, e agahala i te holitulafono kafai kua uma te fakatinoga (Tulafono 113 o na Tulafono o Holigatulafono).

Ko na vaega fakapitoa mo na hoa kafai kua uma te fakatino o te holigatulafono ko:

- te tino na fehoahoani kua holitulafono; ma
- kua iloa e te tino molia (hoa) ko te tino kua holitulafono; ma
- ko te tino molia (hoa) na ia talia ma fehoahoani ki te tino holitulafono
- ko te tino molia (hoa) na ia talia ma fehoahoani ki te tino holitulafono kautu ke mafai ke hao mai te tino holitulafono kautu i he fakahalaga.

5 Taumafaiga

Ko he tino e iei ona tiute ke fakamahino ai ona ko te taumafai ke fai he holitulafono ma e tatau ke tutuha te fakahalaga e ve lava ko kilatou te na kilatou faia te holigatulafono tena (Tulafono 80 o na Tulafono o Holigatulafono).

Ko he taumafaiga ke fai he holitulafono kua fai uma lava na mea e fai ke fai ai te holitulafono tena (Tulafono 80 o na Tulafono o Holigatulafono).

Ko he taumafaiga e manakomia:

- ni gaoioiga e fakatino pe he fakatino e hokotaga ki te fakatinoga o te holigatulafono; ma

- na fuafua ke fakatino te holigatulafono; ma
- fakalave ki te holigatulafono i he ofo (a te tino holitulafono) pe ko ai lava.

Fakatakitakiga, Kua fuafua nei e Feleti ka kaihohoa mai hana punua pua i te hai a Puga. E havali atu la i te tafa hai. E fano ma he taga, he fauato ma he naifi. Teki lava kua tu mai ia Puga i tana hai. Liliu loa ia Feleti kua fano i te katoa ki te fale. Fano loa ia Puga oi lipoti te matakupu tena ki Leoleo. Kua fai e Feleti te holitulafono o te taumafai ke kaihohoa.

I ietahi matakupu, e matua he mafai lava e te tino molia ke fai he holigatulafono na fuafuagia. Ka ko te matuā he mafai foki e he lava ke hao ai te tino holitulafono.

Fakatakitakiga: kafai ia Anita e tuku tona lima ki loto o te taga o Feleti i he fuafuaga ke kaihohoa. Ko Anita kua agahala i te holitulafono ko te taumafai ke kaihohoa e tuha lava pe heai he mea i loto o te taga o Feleti.

6 *Holigatulafono ki ietahi tulafono*

Ko te tuhi tenei e fakaaoga ai ni fakatakitakiga mai na Tulafono o Holigatulafono. Kae lahi lele ietahi tulafono e iei ai na holigatulafono takalahi, ma e i lalo uma o te mafai fai fakamahino o te Komehina. Mo he fakatakitakiga, he holitulafono te he uhitaki ki he tulafono na fai e te Taupulega; he holitulafono te fai o he pihinihi faletupe pe he kamupani inihiua e fakataga e te Fono mo te Malo Fakaauau; he holitulafono te he lehitala o he pepe kua fanau pe he tino kua oti.

V MOLIMAU MO TE FAKAMAONIAGA

Ko te uiga o na fakamaoniaga ko na fakamatalaga tuhituhia uma, na pepa fakamaumauga ma na mea faitino e fakataga e he fakamahinoga pe manakomia e tuha ai ko na matakupu moni i lalo o na hakilikiliga e tuha ma te matakupu (Tulafono 163 o na Tulafono o Holigatulafono).

1 E tatau ke maua e ho he fakamahinoga ni fakamaumauga, faitino pe tukugutu

(i) Fakamaumauga o na Fakamaoniaga

E aofia ai na fakamatalaga tuhituhia pe ko na fakamatalaga e kitea. Ko na pepa fakamaumauga ienei e i loto ai:

- Pepa fakamaumauga fakalauaitele (fakamaumauga a te nuku pe ko te Fono Fakamua, pepa fakamaumauga a te fakamahinoga, pe ko na lehitala)
- Pepa fakamaumauga patino ki te tagata lava ia (fakamaumauga tau pihinihi, maliliega, pepa o ni folafolaga)
- Peleni ma na lipoti
- Pepa fakamaonia
- Fakamatalaga tuhituhia i ni pepa fakamatalaga e kaumai i loto o na komipiuta
- Leo puke i ni puke leo pe ni ata.

Kafai e maua ni pepa fakamatalaga i tona tulaga muamua, e tatau foki ke tuku mai. Ko te mea tenei kua iloa, ko te tulafono ia o fakamaoniaga e hili te lelei.

Kafai te pepa fakamatalaga i tona tulaga muamua e he mafai ke maua i te taimi o na fakamahinoga, e mafai ke tuku mai i he kopi aua ko te fakamaoniaga ia e hili te lelei e mafai ke maua.

Ko ietahi matakupu e he manakomia ke fakamaonia i ni fakamaoniaga. E fakamau e na Komehina na fakailoaga tau fakamahinoga o na tulafono uma kua aloakia i Tokelau, ma te fakailoga o te malo (Tulafono 169 o na Tulafono o Holigatulafono).

(ii) Molimau faitino

Ko na mea faitino e fakahino ki na mea e tuku mai i te taimi o te fakamahinoga. Mo he fakatakitakiga, e mafai e te itu a leoleo ke tuku mai he kaukupega e mahalomia na fakaaoga ke fakaoko ai ni lavea ki te tino tagi, ke fai ma fakamaoniaga.

E mahani lava, e he lahi he mamafaga e kave ki na fakamaoniaga moni vagana ai e kaumai fakatahi ma ni ietahi fakamaoniaga e fakamatea ai te kaukupega ma e iei hona hokotaga ki na mea moni i te matakupu.

Kafai e tuku mai ni fakamaumauga tuhituhia moni pe ko na fakamaoniaga ki te fakamahinoga, kua kavea loa tena ma vaega e fakaaialii. E tatau te fakamahinoga ke fakamautinoa te tauhi fakalelei na fakamaoniaga ienei ke he fakakinoa, ma ko te fakamaoniaga tenei e maua mo ni hukehukega a te itu a leoleo ma te itu tautali.

(iii) Molimau tukugutu

Ko na molimau tukugutu ko ni fakamatalaga tautala o na mea moni.

2 *Mafai ma te Tiute ke tu i mua o te fakamahinoga*

Ko tagata uma e iei to latou mafai ke fai ai he molimau vagana ai e kikila te fakamahinoga ko te tino molimau e he malamalama i te fehili pe tuku atu e ia ni tali fakauiga lelei ona ko tona tagata matua, tauale, pe ni mafuaaga vena (Tulafono 164 o na Tulafono o Holigatulafono)

Ko te Tiute ke tu i mua o te fakamahinoga ko tona uiga e mafai ke manakomia e te fakamahinoga he tino molimau ke fai hana molimau. Ko na tino molimau uma e iei to latou tiute ke tu i mua o te fakamahinoga, vagana ai e iei he tahi fakatonuga i na Tulafono e lea mai e he manakomia ke fai he molimau (Tulafono 164 o na Tulafono o Holigatulafono).

3 *Fakamatalaga puipuia*

E iei na tulafono puipuia agai ki ni fakamatalaga e foki ki ni tino i he taimi o he hokotaga e mafua ai ni fakamatalaga e foki i he tulaga puipuia tau tulafono. E mahani lava ko na tino e he manakomia ke tu i mua o te fakamahinoga kafai ko na fakamatalaga na foki ake kia te kilatou i he tulaga puipuia.

Ko he faifeau e he tatau ke fakahalalau e ia he fakailoaga a he tino e fai ki he faifeau lotu ona ko tona tulaga faifeau vagana e lotomalie te tino e a ia te fakamatalaga ke fakailoa te fakamatalaga (Tulafono 170(1) o na Tulafono o Holigatulafono).

Ko he fomai e he tatau foki, vagana kua iei he fakatagaga mai te tino e a ia te fakamatalaga, ke ia fakailoa i he fakamahinoga, na fakamatalaga a he tino e fai ake kia te ia (vagana e fehiligia te tulaga o te mafaufau o te tauale) ho he talanoaga na fai ki te fomai e manakomia mo ni talagavai pe ni togafitiga mo te tauale (Tulafono 170(2) o na Tulafono o Holigatulafono).

Ko he loia e he tatau, vagana kua iei he fakatgagaga mai te tino e a ia te fakamatalaga, ke ia fakailoa ho he talanoaga na fai ki te loia i te taimi e faigaluega ai i te tulaga loia. (Tulafono 170(3) o na Tulafono o Holigatulafono).

Tautoga

Ko na fakamaoniaga e tatau lava ke fakatauto (Tulafono 167 o te Tulafono o Holigatulafono).

Kae ko na tamaiti i lalo ifo o te 14, e he faia hana tautoga e ve ona fakatatia ma ii te Tulafono 167. Ka ko heki faia ni a latou fakamatalaga ko tamaiti e tatau ke fai te takutinoga tenei: “Ko au e takutino atu ke tautala i te hako, te hako katoa ma, e heai he tahi mea ka ko te mea hako” (Tulafono 168 o na Tulafono o Holigatulafono).

4 Ko te tino Molia

Ko te tino molia e iei ona mafai ma e iei tona tiute ke tu ai i mua o te fakamahinoga.

E mafai e te Komehina i ho he taimi o te fakamahinoga oi fehiligia te tino molia i ni fehili e manatu te fakamahinoga e tatau ke fai pe talafeagai kae ke mafai ai ke taunuku ki te mea moni e tuha ai ko te matakupu. Ko na tali a te tino molia ko ni fakamaoniaga i te matakupu e fakamahino. (Tulafono 132(1) o na Tulafono o Hiligatulafono).

Ko he fakamolemolega na fai ona ko he holigatulafono e he fakaheamanakiagia kafai he takutinoga pe he fakamataku pe he fakaoleolega na fai agai ki te tino e fakamolemole, kafai e fakamaliegia te fakamahino ko na auala na fai ai te fakamolemolega e he mafai ke kui mai ai he fakamolemoega he hako.

E mafai e te fakamahinoga ke poloaki he tino molimau e iei hona tiute ke fai ai hana molimau, ke tulaki i mua o te fakamahinoga. Kafai he tino molimau e te tulaki e tuha ai ma te poloakiga pe tukua foki e ia te fenua e aunoa ma he fakatagaga a te fakamahinoga, e mafai e te fakamahinoga oi fai he tuhi haihaia ke taofia ai te tino tena i te fakaoga o te Pepa 6 o te Pepa Fakaopopo 1 (Tulafono 102(2) o na Tulafono o Holigatulafono).

Ko na fakamaoniaga uma e tatau ke fai kae iei te tino molia vagana ai e iei he fakaaliga ki te tino molia ke tulaki i mua o te Komehina kae heki faia e ia te mea tena (Tulafono 103 o na Tulafono o Holigatulafono). Kafai na iei he fakaaliga ki te tino molia ke tulaki kae heki faia e ia te mea tena e mafai e te fakamahinoga oi tolopo te matakupu pe taumafai ke fai he fakaikuga o te tino molia kae he iei te tino molia.

5 *Fakaaogaga o na Fakamaoniaga*

Ko te kautu e hukehuke ai he tino molimau e kalagagia e he vaega ko te hakiliga lava o ni fakamaoniaga mai te tino molimau e lagolago te itu a te vaega tena. Ko te tino molimau e mafai ke fai hana fakamaoniaga agai ki te fakamatea o te tino molia. Ko na fakamaoniaga venei e tataua lava ke fai ma te fakaeteete aua e mafai foki na tino molimau fakamaoni ke pahala i te fakamateagia o te tino molia.

Ko te kautu o te hukehukega o na tino molimau e tualua. Muamua ke maua ni fakamaoniaga ke lagolago ai te kikilaga pe ko te mau a te tahi itu ki te matakupu. Ko te lua, ko te hukehukega e ono fakavaivai ai te fakamaoniaga a te tino molimau i te taimi na fakafehili ai lava muamua.

Ko te Komehina oiti te fai ni fehili ki te tino molia (Tulafono 132 o na Tulafono o Holigatulafono). Kafai e iei he itu e fia fai ni fehili ki te tino molia, ko na fehili iena e tuku atu ki te Komehina. Ko na fehili iena e fai e te Komehina ki te tino molia, kafai e talafeagai ai.

Ko he vaega taua o te hukehuke o te tino molimau ko te fakamautuga, pe ko te fakaheaogagia o te aoga o na fakamaoniaga a te tino molimau. Ko he itu hukehuke e hakili lava he auala ke fakaheaoga ai te aoga o na fakamaoniaga e auala tena i te taumafai ke famaonia e iei na mea kua he tutuha ai na fakamatalaga a te tino molia na fai muamua ma tana fakamatalaga kua fai i te taimi nei.

Kafai e fakamautu ko te tino molia pe ko ietahi tino molimau kua talapepelo, ko te mea tena e fetau lava ki tona fakaheaogagia. E he veia la ko te tino molia kua nofohala. E lahi na mafuaaga e mafai ai na tino ke talapepelo. E mafai te tino molimau ke nofohala i te tauto pepelo i lalo ote tulafono 76 o na Tulafono o Holigatulafono.

Ko te tulafono mahani e he tukua he avanoa ki te itu a leoleo ke kaumai ai ni fakamaoniaga o na itu kino o te tino molia. Kae e mafai e te tino molia fakaaoga tona tagata ke fai ma matakupu e auala tena i te faia o ni faiga ke fakamaonia ai ona itu lelei.

I na tulaga vena, e mafai e te itu a leoleo oi hukehuke te tino molimau (kae he ko te tino molia) agai ki te itukaiga tino e iei te tino molia.

VI HAUHIUNIGA MO NA FAKAMAHINOGA

Ka ko heki faia te Fakamahinoga e tatau te Komehina ke:

- Fakamautinoa kua tapena uma e te failautuhi te lihi o na matakupu o te aho;
- taumafai ke iei he leoleo i te fakamahinoga.

1 Tatala ki tua i ni Tukutukuga

(i) Fakamatalaga

Ko te tatala ki tua i ni tukutukuga e taua lele ona e aofia ai te aia tatau o te tagata ke haoloto ai. Ko te aia tenei e i loto o te Takutinoga a te Lalolagi mo te Aiatatau a Tagata, ma kua opo ki loto o na tulafono 16 o te Tulafono Fakavae a Tokelau.

E heai he tino e haihaia e aunoa mahe tuhi haihai, vanaga ai na tulafono e fakataga ai ni tulaga venei. E mafai he tino molia ke tatala ki tua i ho he lakahaga o na fakamahinoga (Tulafono 122(1) o na Tulafono o Holigatulafono).

Kafai he tino kua haihaia i lalo o he tuhi haihai, ko te tino tena e tatau ke kaumai ki te fakamahinoga.

Kafai kua kaumai ki te fakamahinoga, e tatau te fakamahinoga ke:

- Tuku te tino molia ke taofia fakamalohi e leoleo;
- Tuku ki ni ietahi puipuiga malu e kikila te Fono e talafeagai;
- Tatala ki tua i ni tukutukuga i ni fakatatiaga e fakatonu e te fakamahinoga.

Ko he tino molia e he tatau ke taofia fakamalohi i he vaitaimi e hilia atu i te 7 aho vagana e pa ki he tulaga e tatau ai ma talafeagai ke taofia fakamalohi, ka puipuia pea te tino molia ke pa ki te taimi o tona fakamahinoga (Tulafono 121(2) o na Tulafono o Holigatulafono). E mafai e te fakamahinoga oi fakatonu ke taofia mo he vaitaimi mataloa, kae heai he fakatonuga ke taofia e hilia i te 30 aho. E heai he fakatapula ki te aofaki o na fakatonuga e mafai ke fai (Tulafono 121(4) o na Tulafono o Holigatulafono).

(ii) Tatala ki tua i he Apili

E iei na taimi e apili ai e he tino tona fakahalaga ma e kikila te fakamahinoga ki he tulaga e tatala ai ki tua i ni tukutukuga. E mafai e te Fakamahinoga oi:

- Fakatonu ke tatala ki tuai i ni tukutukuga te tino molia i he tupe pe he togi tupea, ke pa ki te taimi e fai ai te apili;
- Tekena te tatala ki tua i ni tukutukuga (Tulafono 121(1) o na Tulafono Holigatulafono).

(iii) Mafuaaga e mafai ai ke tatala ki tua i ni tukutukuga

E iei na mafuaaga e talafeagai ke he talia ai te tatala ki tua i ni tukutukuga. E i loto ai:

- te puipuiga o te aiatatau o tagata uma ki o latou haolotoga tautokatahi teia e takua i loto o te Takutinoga a te Lalolagi mo te Aiatatau a Tagata.
- te taumafai o te tino ke fano kehe ma Tokelau i te taimi e tatala ai ki tua i ni tukutukuga;
- te itukaiga, tulaga ma te fakapokepoke o te holigatulafono e fakahala ai;
- te mamafa o na fakamaoniaga agai ki te tino molia, kae iei foki te talitonuga e ono mama te tino molia;
- te talaaga ma na tulaga o te tino molia, e iei ai te matua, tulaga o te tino ma te mafaufau, ni amioga na fai muamua ma ona hokotaga ki te nuku;
- pe na i lalo o he fakahalaga pe nae fakatalitali mo he fakamahinoga te tino molia i te taimi na molia ai i tana holigatulafono;
- aia tauanoa te tino molia ki;
- pe ka aia te tino molia ki na molimau ma na hukehukega a leoleo;
- pe toe fai ni ietahi holigatulafono;
- te fakapokepoke o te tino molia ki te tino na afaina;
- na manakoga o te kaiga o te tino molia.

2 *Tino afaina*

Ko te tino e afaina ona ko ni holigatulafono e mahani lava ko ia ko te molimau kautu i na fakamahinoga e tau ki te holigatulafono. E heai ni tulafono patino e iei ai ni kikilaga ki na tino e afaina i na holigatulafono; ko na fakamahino e tatau lava ke fakaaloalo ma alolofa ki na tino iena.

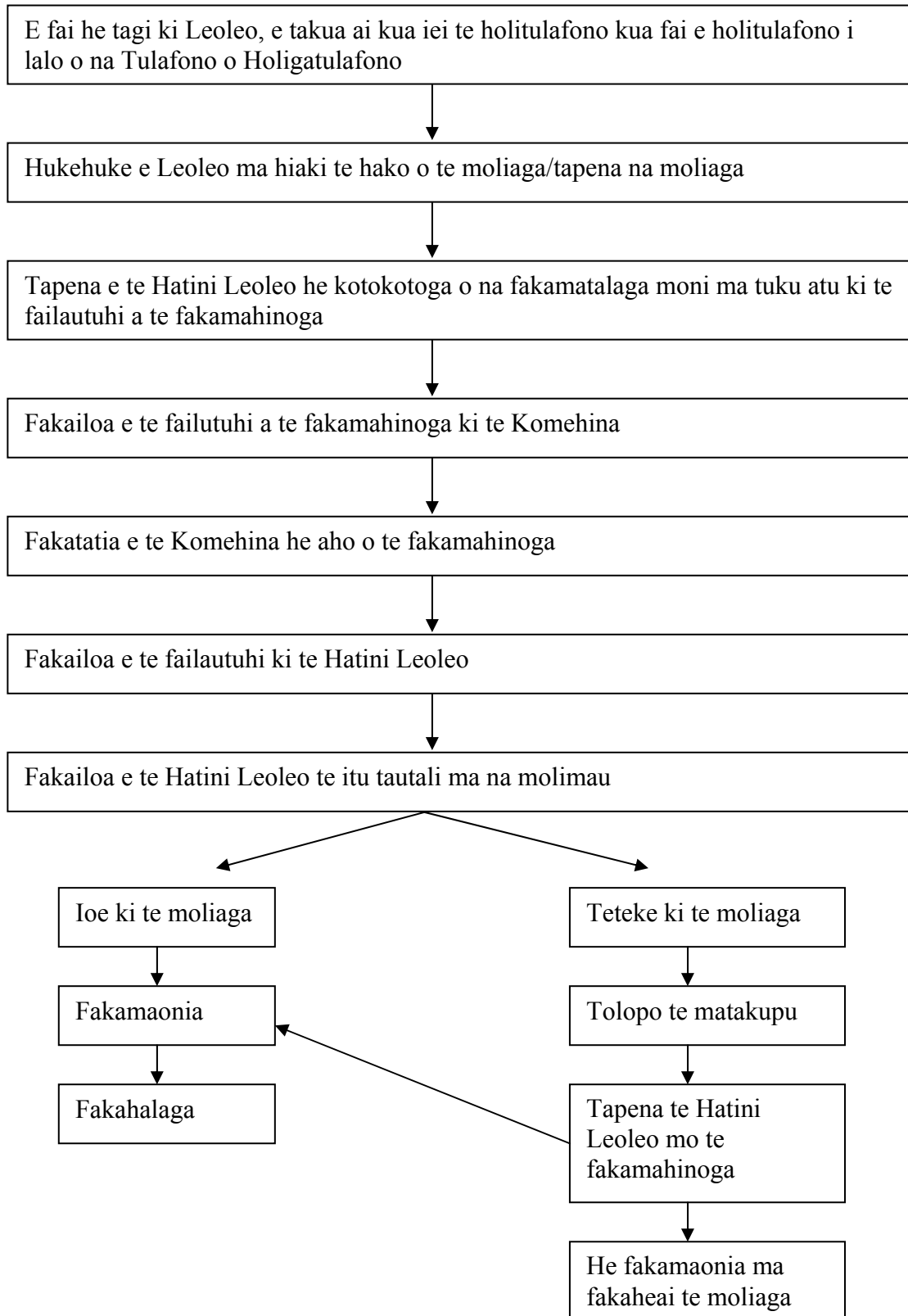
3 *Tautala mo he tahi tino i he fakamahinoga*

E fai e te fakamahino te tonu ki na tino e tautatala i loto o te fakamahinoga. Kafai he tino e fofou ke tautala he tino ma ona hui (f.t. he tamaiti holitulafono e fofou ke tautala tona matua pe ko tona tamana ma ona hui) pe he tino e fia maua he fehoahoani tau te tulafono, e tatau lava ke fakafehili ki te fakamahinoga. Ko te matakupu tenei e gafa ma te Tulafono 94 o na Tulafono o Holigatulafono.

Ko ni fakatalohaga mo he fehoahoani tau te tulafono e tuku ki te Fono mo te Malo Fakaauau ko ia te faia te tonu e tuha ai ko te Tulafono 94(3) ma te (4).

Kafai he Komehina e ia manakomia ni fehoahoaniga fakapitoa tau te tulafono, e tatau ke Komehina ke fakatalohaga ki te Fono mo te Malo Fakaauau i lalo o te Tulafono 96 o na Tulafono o Holigatulafono.

4 Ko te ata tenei ko te auala e kaumai ai he matakupu ki te Komehina:

VII TULAKIGA MUAMUA

1 Fakamatalaga

I te fono fakamahino muamua, ko te fakamahino e kikila ki he vaega pe ko na mea uma ienei:

- pe i loto o te malohiaga faifakamahinoga o te Komehina Tulafono te matakupu tenei;
- pe lagolago e na fakamatalaga te moni o na moliaga kua fai;
- kafai e he tulaki, ko tona uiga kave he fakatonuga mo he tuhi haihai ke tulaki ai i luga o te Fakamahinoga;
- loa ke hui ai (kafai e iei);
- tali a te tino molia;
- taofia fakamalohi;
- tataala ki tua i ni tukutukuga;
- na matakupu e tolopo.

E fai loa he moliaga, oi fakamautinoa loa e te fakamahinoga ke auai te tino molia ma ietahi molimau e auala i ni:

- poloakiga; ma ni
- tuhihaihai.

Ko te poloakiga ke tulaki he auala aloakia e fakamautinoa ai te auai mai o na tino, kae maihe lava kilatou ieia e he omamai lava i o latou lotofuatia ifo, ki te fakamahinoga. Kafai he fakamahinoga e kikila e iei he tino e mafai ke fai hana molimau talafeagai e tau ki he matakupu, ko te tino tena e manakomia ke auai ki te fakamahinoga.

Kafai he molimau (vena foki te tino molia) e he auai ki te fakamahinoga, e fai e te fakamahinoga he fakatonuga ke haihai mai te tino tena (Tulafono 102(1) o na Tulafono Holigatulafono).

2 Faiga o te tali a te tino molia

Kafai kua mautinoa e te fakamahinoga kua malamalama lelei te tino molia i te moliaga, oi fakafehili loa ki te tino molia pe ioegia e ia tona moliaga pe heai.

E tatau ke fakafehili ki te tino molia pe hako te moliaga pe heai. Kafai e lea mai e hako:

- poloaki ki te fakatino moliaga ke faitau mai te kotokotoga o na fakamatalaga kautu;
- lea ki te tino molia ke fakalogo fakalelei ki ei, ma fakamaina kiei, ko he taimi mulimuli ka fehili ake ai kia te ia pe hako na fakamatalaga;
- kafai e uma na fakamatalaga fehili ki te tino molia pe hako, pe heai.

Matau, kafai ko te tali e io e agahala, he tali lava ki na vaega fakapitoa o te hoolitulafono kae he veia kua talia te kotokotoga o fakamatalaga a Leoleo. Kafai te tino molia e teteke oioti ki na fakamatalaga e he talafeagai ki na vaega fakapitoa o te tulafono, ko te fakamahinoga la e ia fakamaua te ioegia e te tino molia tona moliaga. Kafai ko na fakamatalaga ieia e fehiligia e talafeagai ma na vaega fakapitoa o te holigatulafono, ko te fakamahinoga la e tatau ke tali, e hē agahala te tino molia.

Kafai te tino molia e teteke ki te moliaga, pe he ia talia foki ke fai hana tali, e tatau te fakamahinoga ke fai hana tali, e hē agahala.

(i) Tali Ioe – ko na lakahaga e hohoko

Kafai te tino molia e ioe kua agahala, e mafai e te fakamahinoga oi fai hona fakahalaga. Ko te fakamahinoga e ia mafaia oi fai he fakahalaga kafai ia e kikila e talafeagai. E heai he tino i lalo ifo o te 16 tauhaga e fai hona fakahalaga e falepuipui ai (Tulafono 136(3) o na Tulafono Holigatulafono). Kae maihe, e he tatau lele he tino ke fai hona fakahalaga vagana kua fakamaonia muamua tana agahala.

(ii) E mama, e he Agahala – Na lakahaga ka Hohoko

Kafai te tino molia e tali mai e he agahala, e tatau loa ke fai he fakamahinoga. E mafai te fakamahinoga ke fai i te taimi lava tena, pe tolopo ki he tahi aho (Tulafono 91 o na Tulafono Holigatulafono). Kafai te tino molia e fakamaonia tana agahala, ko te mea la e mulimuli mai e lau tona ikuga ma tona fakahalaga.

VIII FEFALAKIGA O HE TINO TALAVOU HOLITULAFONO

1 Takiala

Ko na takiala ienei e ono fehoahoani ki te fakamahinoga kafai e fakamahino ni tino talavou.

Kafai e tulaki he tino i mua o te fakamahinoga, ma ko te tino tena e foliga mai e heki katoa te 14 tauhaga te matua, e tatau ke hiaki e te fakamahinoga pe kua fia te matua o te talavou tenei ka ko heki kamatalia te fakamahinoga. E tatau ke iloa e na Leoleo te matua o te tino, aua ko kilatou te gafa ma te faiga o na hukehukega ma fai te tonu ke molia. Kafai e he iloa e Leoleo te matua o te tino molia, e tatau la i te fakamahinoga ke hakili ki na matua pe ko na lehitara pe kua fia te maua o te talavou.

2 Fefaiakiga ke puipuia he Tino Talavou

Kafai e mafai i te fakamahinoga, kafai e tu he tino talavou i mua o te fakamahinoga e tatau ke puipuia malie.

Kafai he matakupu agai ki te tino talavou e kalagagia, e hili atu te fakailoa ifo, ko tagata lautele ke tulaki kehe mai te fakamahinoga. Kae e tatau ke fakamanino foki ko ho he tino e hokotaga ki te matakupu, na kaiga o te talavou holitulafono, pe ho he tino e afia i te faiga o te fakamahinoga, e mafai ke nonofo pea.

3 Fehoahoaniga mo he Tino Talavou

E mahani lava, ko te fakamatalaga a te tino talavou e tatau ke fai kae iei ona matua pe ko te tino e ia kikilagia. E mafua te mea tenei ona:

- e mafai kilatou ke faufautua lelei ki te tino talavou; ma
- e mahani lava e nonofo ma kilatou ni fakamatalaga taua i te tulaga o te tino talavou – pe olo ki te akoga, pe iei ni o latou fakafitauli ma leoleo, pe nonofo i te kaiga.

He mafaufauga lelei foki, kafai e kamata te matakupu, ke fehili ki te tino talavou pe i fea ona matua.

Ko he tino talavou e tatau lava ke mafai ke iei he tino e talanoa kiei, ma he tino ke tautala mo kilatou, kafai ko te mea ia e fofou kiei. E mafai he matua, he kaiga pe he tino o te kautautua. E aoga ke hakilikili pe iei he tino venei e mafai ke tautala mo te tino talavou.

Manatua ko te lahiga o na moliaga o ni matakupu i te va o he tino ma te malo, e fakahino ki ni holigatulafono e ono faigata ke malamalama kiei. E hili atu ai te taua ke fakamalamalama pe heā te moliaga nai lo te faitau kiei.

Ko te fai foki o te fakamatalaga e he he mea faigofie, ma ko ni kupu fakapitoa te fakaaoga i te fakamaumauga o te fakamatalaga. Kae ko te mea moni lava e tatau ke ke iloa, pe talia e te tino talavou te moliaga pe heai. E ioegia? Kafai io, kua tatau ai la ke fakamau e agahala i te moliaga.

Ko te fakaaoga o te gagana faigofie ko te faiga ia e pito hili te lelei, kae ke haofia ai e te tino talavou pe hea te tutupu.

4 Teteke ki te Moliaga – Fakamahinoga Puipuia

Kafai he tino talavou e he ioegia te moliaga, ko ia e he hala, ko te matakupu la e fakaauau e ve lava o ia he tino matua. I he tahi fakakupuga, kua tatau ke fai he fakamahinoga puipuia, ke mafai ai ke fulifuli e koe pe hala pe heai.

Fehili ki te tino talavou pe aihea te manatu ai ia ko ia e he hala. Ko ietahi taimi e he kilatou haofia ko ta latou mea na fai ko he holitulafono. Ko he fakatakitakiga ko te kaihohoa kafai ni tamaiti e toka tolu na kaihohoa e kilatou ni meakai, ka ko te tahi tino la na tuku te tau kikila na he tino e hau. Ko ietahi taimi ko te tino tena e he ioe ki te moliaga ona e veake ko tona heki fano ki lotofale, ko ia la e heki holitulafono. Ka he hehē lahi lele te mea tena, i te fakatetulafono.

Fakaeteete foki, e i na meaake ko he taimi muamua tenei kua tulaki ai te tamaiti tenei i mua o te fakamahinoga.

E tatau ia Leoleo ke tuku mai a latou fakamaoniaga i te auala mahani. Kae e mafai foki koe ke fehoahoani ki he tamaiti, kafai koe e fakafehili ki na Leoleo ma na molimau.

Kafai kua pa ki te taimi e fai ai te fakamaoniaga a te itu tautali, fakaaoga te gagana faigofie ma fakamautinoa e koe, ko na tino uma i loto o te fakamahinoga e fakaaoga foki e kilatou te gagana faigofie. E ono manakomia koe ke fehoahoani ki te tamaiti i te faiga o a latou fakamatalaga, i te faia o ni fehili e mafai ai ke fakailoa mai e kilatou ta latou pito o na fakamatalaga.

Fakafaigofie na fehili ma fakahahako te faiga ve ko te:

- Lea mai ake pe hea te na tupu?
- Hea la te na hohoko?
- Aihea te lea vena ai koe?

Hove e ono fai ni fehili a leoleo kae e tatau ke fakamautinoa e koe e talafeagai na fehili iena, ma e malamalama lelei kiei te tamaiti. E iei foki ni taimi e tatau ai koe ke fakalavetala ma hiaki ki te tamaiti pe malamalama kilatou. Ko he faiga e mafai ai ke hiaki pe kilatou haofia ko te toe fai e kilatou o te fehili i ni ietahi fakakupuga.

5 *Fakahalaga o ni Tino Talavou hoolitulafono*

E tatau lava koe ke fakapatino hau kikilaga kafai e fai he fakahalaga o he tamaiti hoolitulafono aua ko te fakamamafa lahi e i te toe akoakogia o te tino hoolitulafono nai lo he fakahalaga.

Ka ko heki faia hau tonu pe vefea te fefaiakiga o te tino talavou hoolitulafono tenei kua fakamaonia tana agahala, e tatau ke maua e koe ho he fakamatalaga e tau ki te tamaiti:

- ana faifaiga mahani;
- hikomaga o te kaiga;
- lipoti i te akoga; ma/pe
- tona talaaga tau te olamalolo.

Ko na fakamatalaga ienei e fehoahoani ki te fakamahinoga i te fefaiakiga o te matakupu tenei ke amanakia ai te tino talavou hoolitulafono.

6 *Fakahalaga*

He tino i lalo o te 10 tauhaga te matua e he mafai ke hala i he holigatulafono: Tulafono 114(1) o na Tulafono o Holigatulafono.

Ko he tino i te va o te 10 ma te 14 e he mafai ke hala vagana e iloa e te tino tena ko te gaoioiga na fai pe heki faia e hehe pe he tuha ai ma te tulafono. Tulafono 114(2) o na Tulafono o Holigatulafono.

IX FAKAIKUGA

Ko te fakaikuga a te fakamahinoga, e fai fakatatau ki na tulafono e fetau ki na vaega fakapitoa o te matakupu. E tatau ke iei ni fakatatiaga lelei e mulimuli kiei na fakamahinoga i te faiga o ana tonu. Ko na tonu iena e tatau ke tuhituhia.

I te faiga o ni fakaikuga, ko te fakamahinoga e tatau ke tutuha tana kikila toe he fakaitukau. Ko na itu uma e tatau lava ke tuku kiei he avanoa talafeagai ke fai ai ho latou leo ka ko heki faia he tonu mo te matakupu.

E fakaopoopo atu ki fakamaumauga aloakia a te fakamahinoga, e tatau foki lava na Komehina ke fai foki ni a latou fakamaumauga o na finauga ma na molimau e fai, ma fakamaumau foki o latou lagona ki na finauga ma na molimau.

1 Tukuatuga o te Fakaikuga

E tatau ke fai e te fakamahino te fakaikuga. E matua heai lava he avanoa e foki ai te fakatagaga ki hē tahi tino ke fai e ia te tonu. E tuha lava pe iei ni hui o te Taupulega i loto o te fakamahinoga, ko te tonu e fai tautahi lava e te Komehina.

Ko na fakaikuga a na fakamahinoga uma e tatau lava ke tuhituhia. Ko na fakaikuga takitahi e tatau ke i loto ai na mafuaaga kua fai ai te tonu, ma e tatau ke haini ai te Komehina. (Tulafono 93 o na Tulafono o Holigatulafono).

Ko na fakaikuga a na Komiti Apili a na nuku e tatau ke malilie uma kiei ma haini uma kiei na fakamahino.

2 Ko te faiga e tuhituhia ai he fakaikuga o he holigatulafono i te va o he tagata ma te malo

1. Fakatomuaga

Ko te palakalafa muamua e fakamatalatala ai na vaega o te matakupu.

2. *Fai he fakamatalaga pukupuku agai ki na vaega fakapitoa o te matakupu*

Fai he kotokotoga o na vaega fakapitoa ma fakamatala te mea moni na tutupu. Fai oioti na fakamatalaga talafeagai o te mea na tutupu. Fakamatala auiliili oioti kawai e manakomia.

3. *Te Tulafono*

- Taku kiei te tulafono e talafeagai
- E taua ke fehili koe ki a te koe lava “Ko ai te tatau ke ia fakamaonia e iei moni he holitulafono na fai?”
- Ko te holigatulafono e tatau ke fakamaonia uma e aunoa ma he mahalo
- Ko na vaega fakapitoa o te holigatulafono e tatau ke fakamaonia
- I he matakupu i te va o te tagata ki te tagata, ko na vaega fakapitoa uma lele o te tagi e tatau ke fakamaonia i te fakatuhahaga o na molimau.

4. *Ko te hukehukega o na fakamatalaga fakapitoa e tatau ke fakamaonia.*

E tatau ke fakamatea na fakamatalaga fakapitoa i na fekehekeheakiga, ma na mafuaaga na fai ai ho he tonu agai ki na fekehekeheakiga i na molimau.

5. *Na fakamatalaga fakapitoa o te matakupu e talafeagai*

Apalai te tulafono ki na fakamatalaga fakapitoa e talafeagai.

6. *Toe Vaega*

I he matakupu tau holitulafono i te va ma te malo, ko te toe vaega e tatau ke taku mai ai pe agahala te tino tautali pe mama.

I he matakupu tau holitulafono i te va o te tagata ma te tagata, ko te toe vaega e tatau ke taku mai ai pe ko te tino tautali e ōno pe he ōno togihala.

7. *Tonu*

Ko te fakatonuga a te fakamahinoga e tatau ke manino ma ke tuha ai ma te faiga o na fakahalaga pito maua, pe ko he tau e tuku atu e te fakamahinoga tena.

Ata o te faiga o na fakaikuga o na fakamahinoga

Fakatomuaga

Ko te fakailoaga muamua o te matakupu ki te fono fakamahino

Ko na Fakamatalaga o na matakupu

Fakamatala ai pe hea te na tupu

Te tulafono

Taku mai na tulafono e talafeagai ma pe o ai te tiute ke fakamaonia na fakamatalaga takitahi.

Ko te fakaaogaga o te tulafono ki na fakamatalaga

Manatu taua agai ki te matakupu e talanoa

Fakaikuikuga

Fakaikuga (agahala pe heai)

Fakahalaga

Ko na fakahalaga e fefaiaki kehe kafai kua lagona uma na fakamatalaga talafeagai a na itu uma.

Kikilaga ki he Matakupu

Ko Puga na molia nae konā i he nofoaga fakamua. Molia i lalo o te Tulafono 52 (konā) o na Tulafono o Holigatulafono.

E takua e Leoleo, ko te taeao o te 25 Aukuho 2005, nae inu pia ai ia Puga ma Lata i na hitepu i tua o te falekoloa fakafeagai ma te fale o Hieni. E tuha ko te aoauli na kitea mai ai e Hieni i tona fale ko Puga kua konā ma kua kamata oi piha i te koga e iei. Na takua e Hieni, kua lahi na pia a Puga kua inu, kua konā foki ia Puga oi laukupu taufolua ake ai ki to latou fale. Telefoni loa e Hieni ia Leoleo. Ko te tokalua taulelea na kave e Leoleo ki o la fale. Na fehiligia uma na tamaloloa ma na ioe ko kilaua na inu ka nae finau lava ko kilaua nae he konanā.

Ko te faiga e fai ai he fakaikuga

1. Fakatomuaga

Ko te palakalafa muamua e fakailoa mai ai te matakupu

Ko te matakupu tenei e uiga ki a Puga na molia i te konā i he nofoaga fakamua ma na fakatupu piha. Ko te moliaga e molia i lalo o te Tulafono 52(i) o na Tulafono o Holigatulafono.

2. Kotokotoga o na fakamatalaga o te matakupu

Fakamatala ai te mea na tutupu

Ko te taeao o te 25 Aukuho 2005, ko Puga ma Lata nae inu pia i na hitepu i tua o te falekoloa fakafeagai ma te fale o Hieni.

E tuha ko te aoauli na kitea mai ai e Hieni i tona fale ko Puga, he tamaloa he kīkī, e inu pia ma kua kamata piha i te koga lava tena.

Na takua e Hieni, ko te taimi kua lahi ai na pia a Puga e inu, oi laukupu taufolua ake loa ia Puga ki to tona kaiga.

Telefoni loa e Hieni ia Leoleo. Kave loa e loeloe te tokalua taulelea ki o la fale.

E tuha ai ko te lipoti a Leoleo, ko na tamaloa uma na fehiligia, ma na ioe ko kilaua nae inu ko kilaua foki nae laukupu taufolua kae finau lava ko kilaua nae he konanā.

3. Ko te Tulafono

Ko ai te ia fakamaonia na fai te holigatulafono?

I lalo o te Tulafono 52, ko te Fakatino Moliaga e tatau ke fakamaonia e aunoa ma he mahalohalo talafeagai, ko Puga nae konā, nae i he nofoaga fakamua, na fakatupu piha.

E fakamaonia vefea e te Fakatino Moliaga tana matakupu?

E tatau ke kaumai ni fakamatalaga e na tino o te nuku (kui mai i te lipoti a leoleo ma na molimau) ke fakamaonia ai e aunoa ma he mahalohaloga talafeagai, ko Puga na holitulafono.

E he he tiute e o Puga ke fakamaonia ko ia e heki holitulafono.

Vaega Patino o te holigatulafono e tatau ke fakamaonia

Vaega Patino o te hgiligatulafono i lalo o te Tulafono 25(i)

- he tino (te tino molia)
- konā
- nofoaga fakamua
- fakatupu he piha.

Ko tona uiga e tatau ke fakamaonia ko:

- Puga nae konā
- Puga nae konā i he nofoaga fakamua
- Puga na fakatupu piha.

E taua lele ke fakamaonia uma na vaega patino o te holigatulafono.

I lalo o te tulafono, kafai e iei he vaega patino o na vaega patino e heki fakamaonia, ko tona uiga ko Puga e heki holitulafono e veia ona molia ai.

4. Hukehukega o na fakamatalaga ieia e tatau ke fakamaonia

Ni vaega moni e he fakafehiligia

Ko na fakamatalaga kua tuku atu ki te fono fakamahinoga e fakaalia ai ko na vaega moni ienei e he fakafehiligia:

1. Ko Puga he tino he kīkī.
2. Ko Puga nae inu i na hitepu i tua o te falekoloa fakafehagai ma te fale o Hieni.
3. Ko Puga na fakatupu piha oi laukupu taufolua ai ki te fale o Hieni.
4. Ko Puga nae inu i he nofoaga fakamua.

Na vaega moni e fakafehiligia

Nae konā ia Puga?

5. Kikilaga

Ko he tino e konā kafai kua lahi hana alakaholi e inu ma ko te mea e pa kiei, kua he ve lava ko tona uiga mahani. Na ioegia ko Puga na inu alakaholi ma ko ana mea na fai e he ko ona uiga mahani. Kafai la ko Puga he tino he kīkī, ko tona uiga la hove ko te alakaholi te na mafai ai ke fakatupu piha ma laukupu taufolua. Ko tona uiga, ko Puga nae konā.

6. Fakaikuga

He a tau fakaikuga ki te matakupu?

Ko Puga nae konā i he nofoaga fakamua ma fakatupu piha.

7. Ikuga

Ko Puga e agahala i te holitulafono i lalo o te Tulafono 52 o na Tulafono o Holigatulafono. Ko Puga kua nofohala.

X FAIGA O NA FAKAHALAGA

E uma lava te fakalogologo o te fakamahinoga ma fulifuli uma na molimau talafeagai ma kua fakahala e ia te tino tautali, kua tatau te fakamahinoga ke tuku atu he hala talafeagai. Ko te hala pito maualuga e mafai ke tuku atu e te fakamahinoga kua fakatatia atu i loto o na Tulafono o Holigatulafono.

Kafai he tino kua uma te nofohala, pe na hao mai i he holigatulafono, ko te tino tena e he tatau ke toe fakamahino pe fakahala i te holigatulafono lava tena ma na fakamatalaga iena (Tulafono 111 o na Tulafono o Holigatulafono).

1 Manatu taki e fai ai na fakahalaga

E 4 ia mafuaaga lalahi e fai ai he fakahalaga –

Taofiofiga: Ko te hala e fai ke taofiofia ai te tino holitulafono mai te toe holia o te tulafono, ma, ke fakailoa ai ki ietahi tino ke he faia teia tulaga.

Puipuia: Ko te hala e puipuia ai te tino holitulafono mai te toe faia o te mea lava e tahi.

Toe Fakafou: Ko te hala e fehoahoani ki te tino holitulafono ke liua na amio ma he toe holitulafono

Fakahalaga: Ko te hala e fakahala ai te tino holitulafono i ona uiga holitulafono.

2 Fuafuaga o na fakahalaga

Ko te tulaga o na hala e fai i na matakupu takitahi, he tonu lava e fai e te fakamahinoga. Ko te malohiaga faifakamahinoga o te fakamahinoga e fakatatia ai te hala pito maualuga e mafai ke foki. Ko te hala i he matakupu patino e tatau ke hako ma talafeagai.

I te fuafuaga o na fakahalaga, e manakomia te fakamahinoga ke fakapaleni:

- te ogaoga o te holitulafono
- na manakoga o na nuku
- te vave ma te hako o te fakaikuga o te matakupu.
- Ka ko heki faia he tonu ki te hala, e tatau ke foki e te fakamahinoga he avanoa ki te tino holitulafono ke fai ai hona lagona ki te hala. E mafai e te tino holitulafono oi fakailoa ki te fakamahinoga ni itu e mafai ai ke fakamama; ko na itu ia e mafai ke fakamāmā ai te hala. E mafai foki ke fakailoa mai e Leoleo ki te fakamahinoga ni fakamatalaga talafeagai; ko na fakamatalaga iena e mafai ke fai ma mafuaaga e atili mamafa atu ai te fakahalaga.

Ko na itu e fakamama ai ni hala ei loto ai te:

- ioegia te holitulafono
- kua halamō moni
- toe totogio he vaegatupe
- fakatau fakamagalo
- tamaiti o na tauhaga o te tino holitulafono
- fatoa maua i he holitulafono.

Ko na vaega e mafai ai ke fakamamafa te fakahalaga:

- ita he mafaufau ma te fakahaunoa
- holitulafono ho
- Fakakino ni meatotino
- na tauhaga ma te tulaga fakaaalofa o te tino kua afia
- tau o na meatotino na kaihohoa
- ni gaoioiga na fai ma te mautinoa
- fakapokepoke ki tagata lautele.

3 *He kikilaga fuafuagia mo te faiga o na fakahalaga*

E i te Komehina te malohiaga ke:

- Fakaheai ni moliaga tuha pe kua iei ni fakamaoniaga ke fakahala.
- Fakamalolo te tino molia e he faia hona fakahalaga (Tulafono 139 o na Tulafono o Holigatulafono).
- Fakatonu te tino holutulafono ke faigaluega mo te nuku
- Fakahala i he hala tupe
- Fakatonu te tino nofohala ke toe totogi ni tupe na ia kaihohoa pe toe fakafoki ni meatotino na ia kavea
- Fakatonu te tino nofohala ke totogi e ia he tau
- Fakatonu ke toe fakafoki he meatotino
- Tuku te tino holutulafono ki lalo o te kikilaga a leoleo (Tulafono 138 o na Tulafono o Holigatulafono)
- Akoaki te tino holutulafono.

4 *Fakanofonofoga mo na fakahalaga*

E tatau ke fuafua lelei e te fakamahinoga na itu uma. E tatau ke fai i ni auala e maina ki tagata i te fakatulagaga tenei:

1. Fakatomuaga
2. Kotokotoga pukupuku o na fakamatalaga fakapitoa
3. Fakaaoga te fakahalaga talafeagai
4. Toe Vaega ma na Fakatonuga.

Ko te tuhiga o na tonu o na fakahalaga

1. Fakatomuaga

- Ko te palakalafa muamua e taku mai ai pe he fakahalaga e o he a
- Ko ai te taku e koe i te tonu o na fakahalaga.

Ko te fakahalaga tenei e o Puga na hoolitulafono ki he tulafono i lalo o te Tulafono 52(i) o na Tulafono o Holigatulafono.

2. Kotokotoga o na fakamatalaga

Ko te aho 25 o Aukuho 2008 ko Puga ma Lata nae inu pia i he nofoaga faitele i te tafa fale o Hieni. Ko Puga nae taufolua faikupuleaga ki te kaiga o Hieni ma fakapiha ai te kaiga o Hieni. Ko Puga nae konā.

I te umaga o te fakamahinoga ko Puga na fakahala i he hoolitulafono i lalo o te Tulafono 52(i) o na Tulafono o Holigatulafono.

3. Fai te fakahalaga talafeagai

- Tuhi te hala e fakahala ma te tulafono talafeagai.

I lalo o na Tulafono o na Holigatulafono ko te hala pito maualuga e mafai ke tuku atu ki he tino e fakahala i he hoolitulafono i lalo o na Tulafono 52 he hala e 3 ia iunite fakahalaga (\$150.00) pe 3 mahina i te falepuipui.

E ia te au foki te mafai i lalo o na Tulafono 136 o na Tulafono o Holigatulafono:

- ke tautalagia;
- ke fakatonu ke galue mo te nuku mo he vaitaimi e he hilia i te 3 mahina;

Tulafono 138 ma te 139 foki tuku mai ai foki te mafai ke:

- fakatonu ni galuega i lalo o te kikilaga a leoleo (Tulafono 138(1); pe
- ke fakamaonia te holigatulafono ma kae fakaheai tona fakahalaga fakatahi ai ma ni tukutukuga fakapitoa e apalai pe heai foki ni tukutukuga fakapitoa. (Tulafono 139(1)).
- Agagataki o te faiga fakahalaga ke fakamatea i te matakupu e talanoa nei.

E ko mataua ko te taimi muamua tenei kua tulaki ai te tino molia i mua o te fakamahinoga. Kua fakamautinoa mai e leoleo ko te taimi muamua tenei kua molia ai koe i he holitulafono. Ona la ko koe koi tamaiti ko koe foki he tamaiti akoga i te USP, e lahi ni mea lelei e ono ke maua i to lumanaki. Ona la ko te tulaga tena, ko au e toe fia kikila kia e koe i loto o te fono tenei. I mua mai o te fakahalaga tenei, ko au e fofou ko koe ke tuku tau inu. Kikila ki to lumanaki koi mua.

- Mafaufau ki na lagona o te tino kua afaina i he holigatulafono ma tagata lautele.

Ka ko fakaaoga te fakamatalaga a Hieni ko koe kua uma te fakatokehe ake kia te ia ma tona kaiga ko koe foki kua napā ki tau mea na fai. Kua fakamaonia mai foki e Hieni kua talia e tona kaiga tau fakatokehega.

- Fakamatea ma fakamau na vaega e fakamakeke atili ai, kafai e iei.
- Fakamatea ma fakamau na vaega e mafai ai ke fai he fakaleleiga, kafai e iei.

Fakamau pe ni a ni au kaitalafu kua fai, kafai e iei, kae fakailoa manino te mea ono pa kiei kafai e toe molia kae na he fakavahega pe fai ni fakamataku patino pe ko ni au takutinoga. f.t. “E lea atu moni lava e au ko koe e fano lava ki te falepuipui”.

- Hea te fakahalaga pito hili talafeagai, kafai e iei, i te fuafua atu ki na mea uma lele i te matakupu tenei.

Kafai koe kua mafaufau atili ki te matakupu, kua uma foki to fakatokehe ona ko te holigatulafono na ke faia ma i te matauga foki ko koe he tamaiti aoga i te USP, e talitonu au ko te hala pito talafeagai ki tau matakupu ko te he fakamaonia o te moliaga ma fakaheai ho fakahalaga ona ko ni tukutukuga fakapitoa. Ko na tukutukuga iena, e tatau ke kē tauhihia i te 12 mahina koi mua.

4. Vaega Mulimuli ma na Fakatonuga

- Fakamau manino na vaega mulimuli ma na fakatonuga
- Kafai e fai he fakahalaga, ko tona uiga e tatau ke fakailoa ko te itu teteke “KUA FAKAMAONIA TANA HOLITULAFONO ma kua FAKAHALA ke...”
- Fakamau te fakahalaga pe ko te hala e tuku, na vaega fakapitoa e fakatonugia ma he tahi lava fakatonuga ke fai MANINO.

Ko tona uiga, ko te vaega mulimuli, e ko fakatonugia ai koe, Puga, e he fakamaonia tau hoolitulafono, i lalo o te Tulafono 139(3)(i). Kae, e iei ni tukutukuga fakapitoa kua tuku ki a Puga ma e tatau ke tauhihi kiei.

Ko na tukutukuga fakapitoa ko:

- taofia tau inu mo te 12 mahina koi mua
- he toe hoolitulafono i te 6 mahina koi mua.

Kafai e he ke talia pe he uhitakia na tukutukuga iena ko koe la kua hoolitulafono i te fakahēfiatokaga i lalo o te Tulafono 74 o na Tulafono o Holigatulafono. Ko te he uhitakia e koe o na tukutukuga, e mafai foki ke fai te hoolitulafono o te konā i lalo o te Tulafono 54 o na Tulafono o Holigatulafono.

XI HUKHEHUKEGA KAMATA

1 Ietahi auala e fofu ai he fekehekeheakiga

E amanakia e te Tulafono o Holigatulafono te ono fofou o na tino ke fofu ni fekehekeheakiga i fafo o te fale fakamahino. I na matakupu i te va o he tagata ma te malo, e ono lagolagogia e te fakamahinoga ke fai he fakaleleiga ma, ke fakamalohia ma fakafoefoe te fakatotokaga o ni fakanofonofoga ka ko heki pa ki te taimi ke fai ai te fakamahinoga.

E ono fakafoefoe e te fono fakamahino he fakaleleiga i na vaega oioti e tau ki na holigatulafono i te va o te tagata ki te tagata pe ko na matakupu tau lava ko te va o tagata, e ve la ko he fakaokolima (Tulafono 130(1) o na Tulafono o Holigatulafono). I na matakupu la vena, ko te tino molia e ono malie ke totogi e ia he tau pe fai he teuteuga i ni ietahi auala. E tatau ke malie te fono fakamahinoga ki na fakatatiaga ma na tukutukuga o te maliliega (Tulafono 130(1) o na Tulafono o Holigatulafono).

Kafai e fakataga mai e te fakamahinoga ke fai he fakatotokaga mo he mataupu tau ki te va o te tagata ma te malo, e tatau ke fakatonugia e te fono fakamahino ke taofia tana galuega mo te matakupu tena mo he taimi he tumau. E he veia ko te tino molia kua hao, e he veia foki ka fai ai lava tona ikuga. Kafai e holi e te tino molia te maliliega, ko ia ka fai ma fili o te fono fakamahino ma e ono fakaaauau ona fakamahinoga.

I na matakupu i te va o te tagata ma te tahi, e tatau te fono fakamahino, ki te mea e mafai, oi fakatalanoa he fakaleleiga i te va o na itu ma fakamalohi kiei ke fakatotoka to latou fekehekeheakiga i ni auala filemu (Tulafono 146 o na Tulafono o Holigatulafono).

2 Hukehukega Kamata

(i) Tulaga Mahani

E fai he hukehukega kamata kafai:

- i te taimi ko heki kamata he fakamahinoga, na fai ai he talohaga a te fakatino moliaga ke kave te matakupu ki te Fakamahinoga Mauualuga;

- ka ko heki faia pe i te taimi koi fai ai e fakamahinoga, e kitea e te Komehina ko te matakupu e tatau ke kave ki te Fakamahinoga Mauualuga (Tulafono 129(3) o na Tulafono o Holigatulafono).

I he matakupu i te va o he tagata ma te malo, ko te kautu o he hukehukega kamata ke mafai e te Komehina oi fuafua pe lava na fakamaoniaga, ma te tulaga fakatetulafono, ke kave ai te tino molia ke fakamahino i te Fakamahinoga Mauualuga.

E tatau te Komehina ke kui kehe mai i na mea ienei i he fakamahinoga kamata:

- fuafuagia pe fakaali he manatu agai ki te tulaga agahala pe ko te he agahala o te tino molia i he matakupu i te va o te tagata ma te malo;
- talitonu pe he talitonugia o he tino molimau;
- na he tiakia ni fakamaoniaga.

Oioti lava te fehili mo te Komehina pe i na fakamaonia nei te holutulafono o te tino molia e he fakamahino kafai na fakamaoniaga a te fakatino moliaga e he fakatulavea. Kafai e fakamaonia e he fakamahino te holutulafono o te tino molia, ko te matakupu la kua tatau ke fakaauau ki te Fakamahinoga Mauualuga. Kafai e he fakamaonia te holutulafono o te tino molia e he fakamahino, e tatau ke fakamalolo te tino molia e te Komehina mo he taimi.

(ii) Ko te faiga o te Hukehukega

E tatau te failautuhi ke fakamatala ki te tino molia tona moliaga, ma te kautu o te fakamahinoga kamata.

E tuha lava pe ko te tino molia e tali ko ia e hala, he hala pe taofia i te fai o hana tali, e tatau te Komehina ke:

- fakamaumau i ni tuhituhiga ma he fakatautoga, na fakamatalaga a na molimau uma lele. E mafai e te tino molia ke fakafehili na molimau fakatino moliaga. Ko na tali ki na fehili iena e kavea ma vaega o na fakamaoniaga a na tino molimau.
- talia uma lele na mea faitino e fuafua e te fakatino moliaga ke fakaali i loto o te fakamahinoga.

Kafai kua fulifuli uma e te Komehina na fakamaoniaga ka kua fakaali uma na mafuaaga tatau ka tuku atu ai te tino molia ki te fakamahinoga, e tatau te Komehina ke:

- fakamautinoa e malamalama te tino molia i te moliaga;
- fehili ki te tino molia pe fofou ia ke fai hana fakamatalaga ke puipuia ai ia;
- fakamatala ki te tino molia ko ia e he fakamalohia ke fai hana fakamatalaga kae kafai ko ia e fofou ke fai hana fakamatalaga, ko tana fakamatalaga ka kavea ma vaega o na fakamaoniaga i loto o te fakamahinoga.
- fehili ki te tino molia pe fofou ia ke fai hana fakamatalaga i he tautoga kafai e fofou ke fai he fakamatalaga.

E mafai e te tino molia oi kalagagia ni tino molimau mo tona puipuiga. E mafai te fakatino moliaga ke fai ni ana fehili ki na tino molimau iena ma ko na tali ka kavea ma fakamaoniaga.

E tatau ke fulifuli e te Komehina na fakamaoniaga uma ma fai hana tonu pe tapunia te matakupu aua e heai he matakupu ke tali pe tatau ke kave te tino molia ki te fakamahinoga.

E heai he matakupu ke tali kafai:

- e heai ni fakamaoniaga kua tuku atu ke lagolago ai na vaega fakapitoa o te holigatulafono; pe
- ko na fakamaoniaga kua tuku atu e he lava ke mafai ai e he fakamahino oi fai he fakaikuga e aunoa ma he mahalohalo talafeagai ko te tino molia e agahala i te holigatulafono.

Kafai te tino molia e kave ki te fakamahinoga, e tatau ke foki he kopi o na molimau a na tino molimau ma he fakamaumauga o te hukehukega, ki te tino molia.

Ko te auala e fai ai kafai e iku ake ko te tino molia e kave oi fakamahino kua fakatatia mai i loto o te Tulafono 129 o na Tulafono o Holigatulafono.

XII HOLIGĀTULAFONO TAKALAHĪ

Ko te kautu o te vaega tenei, ke fehoahoani i te fefaiakiga o na holigatulafono takalahi.

Ko na holigatulafono kua lihi atu i te vaega tenei e iei –

- te fakamatalaga o te holigatulafono kafai e tagaki ki te tulafono talafeagai
- na vaega fakapitoa o te holigatulafono e manakomia ke fakamaonia
- he fakamaumauga, e i loto ai na fakamatalaga; ma
- te hala pito maualuga e mafai ke fai.

1 Ko na Vaega e Manakomia

- Ko te ioga o te tino i te moliaga e tatau ko te tino molia ia i loto o te fakamahinoga;
- Te aho ma/pe ko te taimi na molia mai na tupu ai te holigatulafono;
- Ko te koga e takua na tupu ai te holigatulafono e tatau ke tuhituhia.

2 Na vaega fakapitoa o te holigatulafono e manakomia ke fakamaonia

Ko te vaega o na vaega fakapitoa o te holigatulafono e manakomia ke fakamaonia, e lihi uma lele ai na vaega fakapitoa o te holigatulafono e manakomia ke fakamaonia ai he holigatulafono.

Ko te vaega o na vaega fakapitoa o te holigatulafono e manakomia ke fakamaonia e aoga lele, ona e maua mai ai ni takitala ke hiaki ai e te vaega a leoleo ma fakamaonia ai na mea uma lele e tatau ke fakamaonia ka ko heki faia he tonu, kua agahala te tino molia.

3 *Fakamaumauga*

Ko na fakamaumauga e i loto ai na fakamatalaga agai ki te fakamateaga o te tino molia, hea te manakomia ke fakamaonia e te itu a leoleo ma te tino molia ma ki he tulaga vefea. Ko te mea lava e mahani ai, ko te tino molia e heai hana mea e manakomia ke fakamaonia. Kae ko na fakamaoniaga e kaumai e te itu a leoleo e tatau ke tali atu kiei “kafai e fia fakatumau lava he talohaga he nofohala”.

4 *Fakahalaga*

Ko te vaega o na fakahalaga e fakamatala mai ai te hala pito hili te maualuga mo na holigatulafono takitahi.

Tulafono 8 o na Tulafono o Holigatulafono - Mumuni he Fanauga o he Pepe

Fakamatalaga

Ho te tino e ia tiakia he tino oti o he tamaiti i he fuafuaga ke mumuni tona fanau mai, e tuha pe ko te tamaiti kua oti ka ko heki fanau, i te taimi e fakafanau mai ai, pe i te taimi kua fanau mai ai, e hoolitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) tiakia
- (iii) tino oti o he tamaiti
- (iv) fuafuaga ke mumuni tona fanau mai.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

I te fakamahinoga, ko te fakatino moliaga e tatau ke fakamatea te tino molia i loto o te fale fakamahino.

E tatau ke tuku mai na fakamaoniga e te fakatino moliaga ke fakamaonia ai ko te tino molia te na ia tiakia te tino oti o he tamaiti i he fuafuaga ke mumuni tona fanau mai.

(2) Ko ai te ia faia te fakamaoniga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma e aunoa ma he mahalo halo talafeagai.

E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia e ia he mea, kae kafai e fakamautu e te tino molia e iei te mahalo halo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he agahala ma, e tatau ke tapunia te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono e aunoa ma he mahalo halo talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga mo te tino molia.

Ko te tino molia e tatau ke fakamautu hona puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te, i lo ko teai).

Fakahalaga pito maua luga

E 3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 9 o na Tulafono o Holigatulafono - Fautua ke toai

Fakamatalaga

Ho he tino e fautuagia, pe fakaohoohe he tino ke toai, pe fehoahoani ki he tino i te fakatinoga o te toai, e holitulafono.

Vaega fakapitoa o te Holigatulafono

- 1 (i) ho he tino (tino molia)
(ii) na fautua pe na fakaohoohe
(iii) he tino ke toai
- 2 (i) he tino (tino molia)
(ii) na fehoahoani pe na fakamalohi atu
(iii) ki he tino i te fakatinoga o te toai.

Fakamatalaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono malo.

E tatau ke tuku mai na fakamaoniga e te fakatino moliaga ke fakamaonia ai ko te tino molia ko ia te na faufautua ke toai. Ko te holitulafono ko te fai o na fautuaga. E ono heai he tino na oti.

Pe

Ko te tino molia na ia fakaohoohe te tino ke toai. Ko te holitulafono ko te fakaohoohe ke toai. E ono heai he tino na oti.

Pe

Hove ko te tino molia na fehoahoani pe na fakamalohia te tino teia na toai. Hove na taumafai ke toai kae e ono heai he tino na oti.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

Ko te fakatino moliaga e tatau ke ia fakamaonia uma na vaega fakapitoa o te holigatulafono e aunoa ma he mahalo halo talafeagai.

E he manakomia te itu teteke ke fakamaonia he mea, kae kafe e mafai e te itu teteke ke fakamautu, hana tali ma, e kikila koe, e iei lava te mahalo haloga, ko tona uiga e he agahala te tino moliaga ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafe e fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e aunoa ma he mahalo halo talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga mo te tino moliaga.

E tatau ke fakamautu e te tinomoliaga tona puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te, i lo ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 12 o na Tulafono o Holigatulafono - Hauaga ki he Tamaiti

Fakamatalaga

Ko he tino e ia tauhia he tamaiti i lalo ifo o te 16 tauhaga, ma e ia haofia ko ia e hōnafai ki te tamaiti pe tukutiaki e ia te tamaiti, pe fakataga e ia ke hōnafai pe tukutiaki te tamaiti, ma e ono pa ai ni mafatiaga ki te tamaiti, afainaga ki tona tino, afainaga ki tona olamalolo. pe kino ai foki te mafaufau, pe iku ai ki ni ietahi afainaga ki te tino pe ko te mafaufau o te tamaiti, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) nae tauhi pe kikila e ia
- (iii) he tamaiti i lalo ifo o te 16 tauhaga
- (iv) hōnafai pe tukutiaki te tamaiti
- (v) i ni auala e ono maua ai te tamaiti
- (vi) i ni mafatiaga, pe ni afainaga ki tona tino, pe ko tona olamalolo, pe afaina ai tona mafaufau, pe ko he tahi lava afainaga ki te tino pe ko te mafaufau o te tamaiti.

Ko te holitulafono tenei e aofia ai he tino e fakataga e ia ke hōnafai te tamaiti pe pe ko he tahi lava afainaga ki te tino pe ko te mafaufau o te tamaiti.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

I te fakamahinoga, ko te fakatino moliaga e tatau ke fakamatea te tino molia i loto o te fale fakamahino.

(2) Ko ai te ia faia te fakamaoniaga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma ke aunoa ma he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia e ia he mea, kae kawai e fakamautu e te tino molia e iei te mahalohalo, ko tona uiga ko te tino molia e he agahala ma, e tatau ke tapunia te matakupu.

Ko te holigatulafono e manakomia te haofia. Ko te tino molia e he agahala vagana na haofia lava e ia ko ia e hōnafai pe tukutiaki pe ia haofia lava kae fakataga lava e ia ke hōnafai te tamaiti pe tukutiaki. E he lava te fakatamala.

(3) Puipuiga

E tatau ke fakamautinoa e te tino molia hana puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te, i lo teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 14 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakaokolima

Fakamatalaga

- (1) He tino e fai mautinoa ma aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono, fakaokolima ki he tahi tino, e holitulafono.
- (2) He tino e fakatupu e ia he fakaokolima ki he tahi tino i lalo o ni tulaga kafai e oti he tino, he holigatulafono fahioti tagata he fakamoemoegia te kua fai, e holitulafono.

Vaega Patino o te Holigatulafono

Tulafono 14(1)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fai mautinoa
- (iii) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono
- (iv) fakaokolima
- (v) ki he tahi tino.

Tulafono 14(2)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakatinoa he fakaokolima
- (iii) teia, kafai na iku ki te oti, ko na vaega fakapitoa o te holigatulafono ki te fahioti tagata he fakamoemoegia kua tulaki mai.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonu fai fakamahinoga.

E tatau ke fakamautinoa e te fakatino moliaga ko te tino molia te na fakaokolima mautinoa ki te tahi tino e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono pe i na fakatatiaga kua fakatatia mai i te palakalafa (2).

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafei e fakamautu he mau e te itu tautali e iei lava na mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafei e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloalo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

20 ia iunite fakahalaga pe 1 tauhaga i te falepuipui (Fakamahinoga Maua).

Tulafono 15 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakaokolima

Fakamatalaga

Ko he tino e fakaokolima ki he tahi tino kae heai he mafuaaga fakatetulafono e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na fakaokolima ki he tahi tino
- (iii) e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono.

Fakamainaga

(1) Fakamaoniaga o te moliaga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko na vaega fakapitoa uma kua heai lava he mahaloalo talafeagai e i ei.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu he mau e te itu tautali e iei lava na mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e hē hala te tino molia matapunia loa te matakupu.

(2) Fakamateaga

I te fakamahinoga, e tatau ke fakamatea te tino molia e te fakatino moliaga, e auala i he fakamatalaga, ko te tino tena ei loto o te fakamahinoga.

E tatau ke kaumai e te fakatino moliaga ni molimau ke fakamaonia ai ko te tino molia ko ia te na fakaokolima.

(3) Fakauigaga o te fakaokolima

E fakauiga venei e na Tulafono te “fakaokolima”

- (i) ko te paki fakamalohi atu ki te fuatino o he tahi, fakahahako pe i he tahi auala; pe
- (ii) ko te fakamataku e auala i ni fakakupuga, pe ni faifaiga ke paki fakamalohi atu ki te fuatino o he tahi tino kafai ko te tino e ia faia te fakamataku kua mafua ai te talitonu o te tahi tino i ni ana mafuaaga talafeagai, e mafai e te tino oi fakataunuku ana fakamatakuga.

Ko te tulaga na tutupu ai te fakaokolima kua molia e taua lele. E tatau ke mafau fau ma kikila fakalelei ki:

- te tulaga nae iei; ai ma
- ko fea tonu te na tupu ai te fakaokolima kua molia.

(4) Mafuaaga fakatetulafono

E tatau te fakatino moliaga ke fakamaonia e ia e heai he mau faaga fakatetulafono o te fakaokolima.

Ni fakatakitakiga o ni mafuaaga fakatetulafono:

- he papā fuafuagia ke akoaki he tamaiti, pe he tino e i lalo o te kikilaga a te tino molia, e fakataga. (Tulafono 15(3) na Tulafono o Holigatulafono).
- he paki fuafuagia ke taofiofi ai te pule ki te ola, ke puipuia ai tutupu o he holitulafono e ono afaina ma lavevea ai ni tino pe ko ni meatotino, pe, ke taofiofi ai he gaoioiga e ono tupu ai ni afainaga pe lavevea ai ni tino pe ni meatotino. (Tulafono 15(4) na Tulafono o Holigatulafono).
- Te fakaaoga lahi o te malohi i ni takaloga e tuha ai ko na tulafono o te tafaoga tena.

(5) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono e aunoa ma he mahalohaloga talafeagai, e iei lava he puipuiga mo te tino molia.

Kafai e kaumai e te itu tautali ni mafuaaga o te fakaokolima (f.t. pe na fai ke puipuia ai ia), e tatau lava ke kikila pe talafeagai te fakamatalaga.

E tatau lava ke fakamautu e te tino molia he puipuiga e fakamaliegia ai te fakamahinoga, fatu ki te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te, i lo ki teia).

Fakahalaga pito mau aluga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 18 o na Tulafono o Holigatulafono - Holi kaiga

Fakamatalaga

- (1) Ko te holi kaiga ko tona uiga ko te feuhuakiga i te va o –
- (i) he matua ma hana tamaiti
 - (ii) he tupuna ma hona makupuna
 - (iii) tuagane ma he tuafafine
 - (iv) tuatina ma he ilamutu (teine)
 - (v) matua-hā ma he ilamutu (tama)
 - (vi) na tino i loto o te puipuiga o na hokotaga toto e veia ona fakamatala mai i te Tulafono o Fakaipoipoga 1986, kafari e iloa e te tino molia te hokotaga i te va o na itu e lua.
- (2) Ko te tino e ia faia te feuhuakiga mataga e holitulafono

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na feuhuaki
- (iii) ma he tino kua i te lihi i te palakalafa (1)
- (iv) na ia iloa te hokotaga o na itu e lua.

Fakamainaga

- (1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia na feuhuaki ma te tino o tona kaiga e veia ona takua ma nae ia iloa lava to la hokotaga.

- (2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahalohaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahalohaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

E tatau ke iloa e te tino molia to lā hokotaga

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalohalo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

20 ia iunite fakahalaga (\$1,000) pe 1 tauhaga falepuipui (Fakamahinoga Maua).

Tulafono 19 o na Tulafono o Holigatulafono - Feuhuakiga fakaholitulafono

Fakamatalaga

- (1) ko he tino e feuhuaki fakaholitulafono ma he tahi –
- (i) (I) kafari ko te tino e afia kua 16 oioti ona tauhaga te matua, ma e heki malie ki ei te kua afia;
- (II) kafari ko te tino e afia e i lalo ifo o te 16 tauhaga tona matua, e tuha pe na malie kiei te tino kua afia pe heai;
- (ii) i he maliega na fai ona na fakamataku pe kua fakaogohia;
- (iii) i he maliega na fai ona ko te tahi tino na fakafoliga ki te avaga a te tahi;
- (iv) i he maliega na fai ona na fakatalapepelo e tuha ai ko te natula o te gaoioiga, e holitulafono.
- (2) Ko te talitonuga o te tino holitulafono ki na tauhaga o te tino kua afia e he taulia i he moliaga o te feuhuaki fakaholitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 19(1)(i)

- 1 (i) he tino (tino molia)
- (ii) na feuhuaki
- (iii) ma he tino kua 16 oioti ona tauhaga te matua e aunoa ma he maliega o te tino na afia PE ma he tino i lalo ifo o te 16 tauhaga te matua e tuha pe na malie pe heai.

Tulafono 19(1)(ii)(iii)(iv)

- 2 (i) he tino (tino molia)
- (ii) na feuhuaki ma he tahi
- (iii) i he maliliega na maua i te fakamataku pe ko te mataku na e fakaogohia, pe fakafoliga ko te avaga a te tahi tino PE fakahehe i te natula o te gaoioiga.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia na feuhuaki ma te na afia i na tulaga i te lihi. Ko te holitulafono tenei e aofia ai te fakamalohia, ma te feuhuakiga fakamalohia ka kua fakaipoipo.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

Ko te heai o he maliega e aofia uma ai te malie ona na fakamataku i te fakaogohia, fakatagafai ko te avaga a te tino kua afia, ma talapepelo ki te tino kua afia i te natula o te gaoioiga.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

20 ia iunite fakahalaga (\$1,000) pe 1 tauhaga i te falepuipui (Fakamahinoga Maua).

Tulafono 20 o na Tulafono o Holigatulafono - Feuhuakiga ma he tino e he katoatoa te malohio te mafaufau

Fakamatalaga

He tino e feuhuaki ma he tino e he katoatoa te malohi o te mafaufau, kae iloa pe tatau lava ke iloa ko te tino tena e he katoatoa te malohi o te mafaufau, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na feuhuaki
- (iii) ma he tino e he katoatoa te malohi o te mafaufau
- (iv) kae iloa pe tatau lava ke iloa ko te tahi tino e he katoatoa te malohi o te mafaufau.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia na feuhuaki ma te tino e he katoatoa te malohi o te mafaufau.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahalohaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahalohaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

Tulafono 20 o na Tulafono o Holigatulafono - Feuhuakiga ma he tino e he katoatoa te malohi o te mafaufau

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalo halo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 21 o na Tulafono o Holigatulafono - Fai amio mataga

Fakamatalaga

- (1) He tino e faia he amio mataga ma he tahi tino, e holitulafono.
- (2) Kafai ko te tino e afia e he katoatoa te malohi o te mafaufau pe i lalo o te 16 tauhaga te matua e heai he puipuiga ki he moliaga i lalo o te tulafono tenei e veia ko te tino afia na malie ki te holigatulafono, pe ko te tino molia e talitonu ko te tino na afia nae lelei lava tona mafaufau pe nae he i lalo ifo o te 16 tauhaga te matua pe hea lava.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na fai amio ki he tino
- (iii) mataga.

Fakamainaga

- (1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonon fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia te na fai amio mataga ki te tahi tino.

“mataga” ko tona uiga ko te faiga pe ko na mea uma na fai e iei lava ni foliga fakafeuhuakiga. Ko te mea na tupu, i na tulaga tau feuhuakiga, e matuā he talafeagai ki he tino o te nuku e lelei te mafaufau.

- (2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

I he matakupu e afia ai he tino e he katoatoa te malohi o te mafaufau pe he tino e heki katoa tona 16 tauhaga te matua, e heai he puipuiga.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalohalo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava keiei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 22 o na Tulafono o Holigatulafono - Mulilua ma te Faitaaga

Fakamatalaga

Ho he tino e feuhuaki ma he tahi tino e hē he avaga e a ia, kua holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na feuhuaki
- (iii) ma he tino e hē he avaga e a ia.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na feuhuaki ma he tino e he ko tana avaga.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ie iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 23 o na Tulafono o Holigatulafono - Tino He Fakaipoipo

Fakamatalaga

Kafai e nonofo fakatahi he fafine ma he taulelea e ve he ulugaliki fakaipoipo kae ko kilaua ko heki fakaipoipo, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he taulelea ma he fafine (tino molia)
- (ii) e nonofo he ulugaliki
- (iii) e heki fakaipoipo.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

I te fakamahinoga, ko te fakatino moliaga e tatau ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na nonofo ma te tahi tino (tane/fafine) e ve he ulugaliki ka ko kilaua ko heki fakaipoipo.

E tatau lava ke fakamautu ko na tino molia nae nonofo fakatahi e ve he ulugaliki fakaipoipo.

E tatau lava ke fakamaonia ko na tino molia e heki faia ha la fakaipoipoga i Tokelau.

(2) Ko ai te ia faia te fakamaoniga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono e aunoa ma he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia te itu teteke ke fakamaonia he mea, kae kafai e ia fakamautua e iei lava te mahalohaloga talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he agahala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e aunoa ma he mahalohalo talafeagai e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

Ko te tino molia e tatau he fakamautu tana puipuiga i te fakapaleniga o te io ma te heai (e ono veia i lo te heai). Ko te puipuiga e taua lele ona ko te fakamaoniaga tena ko na tino ienei e tokalua kua fakaipoipo ma tuku mai te pepa fakaipoipo.

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 24 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakatafe Tama

Fakamatalaga

- (1) Ko he tino e faia e ia he mea ma te mautinoa ke fakatafe ai he manava o he matua pe he teine, e tuha pe faitama pe heai, e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono, e holutulafono.
- (2) Ko he fafine, e tuha pe faitama pe heai, i he tulaga fakaholitulafono, e inu pe fakataga he tino ke fakainu ia i he vaikona pe he vailakau/fualakau pe ni ietahi lava mea kokona, pe i he tulaga fakaholitulafono, e fakaaoga e ia lava pe fakataga e ia ke fakaaoga ki a te ia ho he meafaigaluega pe he tahi mea lava, i he fuafuaga ke fakatafe he pepe, e holutulafono.
- (3) Ko he tino e ia kaumaia pe kave ho he mea, kae iloa lava ka fakaaoga i ni tulaga fakaholitulafono ke fakatafe ai he tama a he fafine pe he teine, e holutulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 24(1)

- (i) tino (tino molia)
- (ii) faufuaga ke fakatafe ai he tama
- (iii) a he fafine pe he teine
- (iv) heai he mafuaaga fakatetulafono.

Tulafono 24(2)

- 1** (i) he fafine (tino molia)
- (ii) fai kia te ia lava pe na fakataga he tino ke fai ake kia te ia
- (iii) he vailakau kokona pe he vaialakau/fualakau fakaha pe ki ietahi lava vailakau kokona ke fakatafe ai he tama
- (iv) heai he mafuaaga fakatetulafono.

Tulafono 24(2)

- 2** (i) he fafine (fino molia)
- (ii) na fakaaoga he meafaigaluega pe he tahi lava mea pe na fakataga e ia he tahi tino ke fakaaoga he meafaigaluega pe he tahi lava mea ki a te ia

- (iii) tulaga fakaholitulafono
- (iv) fuafua ke fakatafe ai he tama
- (v) heai he mafuaaga fakatetulafono.

Tulafono 24(3)

- (i) tino (tino molia)
- (ii) kaumai pe na foki e ia he mea
- (iii) kae ia iloa
- (iv) e fuafua ke fakaaoga ke fakatafe ai he tama
- (v) heai he mafuaaga fakatetulafono.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

I te fakamahinoga, ko te fakatino moliaga e tatau ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke tuku mai e te fakatino moliaga ni fakamaoniaga ke fakamaonia ai ko te tino molia, e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono, te na ia fakatafea te tama, pe na ia inua te vaikona pe ho tahi lava mea ke fakatafe ai tana tama.

Ko te “Aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono” ma te “fakaholitulafono” i loto o te tulafono tenei, ko tona uiga ko ni mafuaaga fakateolamalolo. Ko te fafine e takua, e tuha pe faitama. Ko te vaega fakapitoa taua ko te fuafua ke fakatafe.

(2) Ko ai te ia faia te fakamaoniaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamaonia ko na vaega fakapitoa uma e aunoa ma he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia ke fakamautinoa he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei te mahalohalo talafeagai, ko tona uiga la ko te tino molia e he agahala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga ko na vaega fakapitoa o na holigatulafono kua aunoa ma he mahalo halo talafeagai, e mafai lava keiei he puipuiga o te tino molia.

Ko te tino molia e tatau ke fakamautu e ia i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te, i lo teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 26 o na Tulafono o Holigatulafono - Fai Kau Nofotalau

Fakamatalaga

- (1) Ko he tino e hilia i te fokotahi o te avaga e holitulafono.
- (2) Ko te fai kau nofoitalau ko te –
 - (i) tino, e ia iloa lava ko ia kua fakaipoipo kae toe fai lava hana tahi fakaipoipoga aloakia ma he tahi tino; pe
 - (ii) ko he tino e fai hana fakaipoipoga aloakia ma he tino e ia iloa kua fakaipoipokafai ko na itu e lua e fai ni a la fakapiopioga pe kafai ko te tino molia he tino nofomau i Tokelau.
- (3) Ko te mea moni i te itu teia ko na itu e lua, kafai ko heki fakaipoipo, nae he ki la haofia oi fakakonekalate he fakaipoipoga, e he ko he puipuiga tena kafai e fakahala i te nofoitalau.
- (4) Ko ho he fakaipoipoga e taulia uma i lalo o te tulafono tenei, e kehe mai ai ma he gaoioiga pe he hehe e o te tino molia i te nofoitalau, kafai e iei he tahi auala e taulia.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 26(2)(i)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) e ia iloa lava ko ia kua fakaipoipo
- (iii) na fai tana fakaipoipoga
- (iv) ma he tahi tino
- (v) te kaiga o te tino molia ko Tokelau, pe ko te fakaipoipoga na lehitara i Tokelau.

Tulafono 26(2)(ii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na fai tana fakaipoipoga aloakia
- (iii) ma he tino
- (iv) e ia iloa kua fakaipoipo
- (v) te kaiga o te tino molia ko Tokelau, pe ko te fakaipoipoga na lehitara i Tokelau.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

I te fakamahinoga, ko te fakatino moliaga e tatau ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia te kua holia te nofoitalau kae ia iloa ko te tino e avaga ia kiei kua uma te fakaipoipo pe ko te tahi tino kua uma te fakaipoipo.

(2) Ko ai te ia faia te fakamaoniaga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma ke aunoa ma he mahalo talafeagai.

Ko te tino tautali e he manakomia ke fakamaonia e ia he mea, kae kafai te tino tautali e ia mafaia oi fakamaonia e iei te mahalo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he nofohala ma kua tatau ke tapunia te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, ke aunoa ma he mahalo talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamaonia e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te, i lo teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 27(1) o na Tulafono o Holigatulafono - Kaihohoa

Fakamatalaga

I te Tulafono 27 (1) ko te Kaihohoa ko te kave tauanoa, pe kave e ve lava e a ia, pe hē fai fakaleleia pe tiaki, pe ko he tahi lava faiga, o ho he mea na kaihohoa, ona e mafaufau –

- (i) ke fakaheai he mea totino a te tino e a ia, pe manumanu ki te meatotino; pe
- (ii) foki ki he tino i lalo o ni tukutukuga ke toe fakafoki mai kae heki toe fakafoki maia te mea a te tino na ia kavea; pe
- (iii) kua i he tulaga kua he toe mafai ke maua, pe toe fakafoki e ve ko na tukutukuga i te aimi na kaumai ai.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- 1**
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) na kave he tauanoa, pe
 - (iii) kave e ve lava e a ia, pe tiaki, pe hea lava he mea e fai kiei
 - (iv) ho he mea e mafai ke kaihohoa
 - (v) ona e mafaufau
 - (vi) ke he toe iei he mea veia a te tino e a ia, pe ko te e manumanu ki te meatotino
 - (vii) fofou ke kave ma ia.
- 2**
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) kave fakakaihohoa, pe
 - (iii) kave e ve lava e a ia, pe tiaki, pe hea lava he mea e fai kiei
 - (iv) he mea na kaihohoa
 - (v) ona e fofou
 - (vi) ke foki te mea ke fakaaoga e he tahi tino kae toe fakafoki mai
 - (vii) e ono he mafai e te tino molia oi fakatino.
- 3**
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) kave fakahaihohoa, pe
 - (iii) kave e ve lava e a ia, pe tiaki, pe hea lava he mea e fai kiei

- (iv) he mea na kaihohoa
- (v) ona e fofou
- (vi) ke he toe iei he mea veia a te tino e a ia, pe ko te tahi tino e manumanu ki te mea
- (vii) ke fakaaoga te mea ke he toe tukua e ve ko te tukutukuga na fai i te taimi na kaumai ai.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahino.

E tatau ke fakamaonia e te itu fakatino moliaga ko te tino molia ko ia tena ia kavea fakakaihohoa, pe na ia tiakia te meatotino i he mafaufauga ke nahe toe iei he mea veia a te tino e a ia.

“Kave” e i loto ai te tago kiei ma nofo ma ia:

- i ni faiga fakatogafiti
- fakamataku
- i he pahala e o te tino e a ia kae iloa lava e te tino e ia kavea he auala vena tena maua ai; pe
- kafai na maua, ma ko te taimi na maua ai nae veake te tino na ia maua e mafai ke iloa pe ko ai te a ia te mea

“Tino e a ia” e i loto ai ho he tino e i loto o na tino e a latou te mea, pe he tino e ia te ia pe pule e ia, pe iei ni ona lagona fakapitoa ki te mea kaihohoa.

Pe iloa te tino e a ia pe heai, e tatau lava ke fakamaonia e te fakatino moliaga pe ko ai moni te tino e a ia. E tatau foki te fakatino moliaga ke fakamaonia e heki malilie na tino e a latou te meatotino ki te kavega o te mea.

Manatunatu pe aihea na kave ai te mea e te tino molia ma pe na kave nei i ni mafaufauga lelei. E mafai ke iei he puipuiga a te tino molia kafai e iei hona lagona e iei foki tona hao ki na meatotino e takua (ko tona uiga, ko te tino molia e talitonu ma te fakamaoni ko na meatino e a ia).

(2) Mafaufauga ke matuā fakaheai he meatotino a te tino e a ia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia nae iei ona mafaufauga ke taofi ma fakaaoga te mea e ve lava e a ia. E i loto ai foki he tulaga veia ko te mea kua fakatau pe kua foki e te tino molia ma he tahi tino.

(3) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko na vaega fakapitoa uma kua he toe iei he mahalo halo talafeagai.

E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia he mea, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei te mahalo halo talafeagai ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(4) Puipuiga

Kafai na fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono ma kua aunoa ma he mahalo haloga talafeagai, e ono iei lava he puipuiga mo te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te kae he ko teia).

Fakahalaga pito Maua lua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 27(4) o na Tulafono o Holigatulafono - Kaihohoa

Fakamatalaga

Ho he tino e ia kavekehea pe fakaaoga fakakaihohoa te eletihe kua holitulafono.

Vaega Falapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) kave pe fakaaoga
- (iii) eletihe
- (iv) i he mafauauga e he totohia.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau ke fakamatea e te fakatino moliaga te tino kua molia i loto o te fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia na fakaaoga fakakaihohoa e ia te eletihe.

(2) E fai e ai te fakamaoniaga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono ke heai lava he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e mafai e te itu tautali oi fakamautu e iei he mahalohalo talafeagai ko tona uiga ko te tino molia e he agahala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga e aunoa ma he mahalohalo talafeagai i na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga o te tino molia.

Ko te tino molia la e tatau ke ia fakamautua tana puipuiga i te fakapaleniga o na fakamaoniaga (e ono ko te kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 27(6) o na Tulafono o Holigatulafono - Kaihohoa

Fakamatalaga

I te Tulafono 27(6) Ko te tino e kaihohoa e taofi, talia, pe maua e ia he mea kaihohoa ke fai ki ei ni ana faiga, ma fai kiei ni ana gaoioiga fakakaihohoa pe he lelei, pe e heki faia kiei ni ana gaoioiga e tuha ai ko te agahala tena.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) taofi pe talia pe maua
- (iii) ho he mea kaihohoa
- (iv) e iei ona tukutukuga
- (v) na fakakaihohoa pe heki fakamaoni i te heki faia o hana gaoioiga ki te mea tena
- (vi) e tuha ai ko na tukutukuga.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te ia taofia te meatotino ma heki mulimuli ki na tukutukuga.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma ke heai he mahalohalo talafeagai. E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia he mea, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei te mahalohalo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he agahala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono kua heai he mahalohalo talafeagai, e iei lava te puipuiga a te itu tautali.

E tatau ke fakamautu te tino molia tona puipuiga i te fakapaleniga o na fakamaoniaga (e ono ko te kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 27(7) ma te (8) o na Tulafono o Holigatulafono - Kaihohoa

Fakamatalaga

I te Tulafono 27(7) Ko he tino e ia maua mai pe ia faia ke maua e he tahi tino he mea kaihohoa, i ni auala fakakaihohoa pe fakatagāfai, tukuhako pe kui mai i he konekalate e fai i ni auala fakakaihohoa pe fakatagafai, e holitulafono i te kaihohoa o te mea tena.

I te Tulafono 27(8) Ko he tino e ia fakakinoa, fakaheaia, mumuni pe matua fakaheai katoa pe he vaega e o he ho pepa fakamaumauga mo ho he mea e fai fakakaihohoa, pe mo he gaoioiga he lelei, e holitulafono i te kaihohoa o te pepa fakamaumauga tena.

Vaega fakapitoa o na Holitulafono

Tulafono 27(7)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) maua mai e ia
- (iii) he mea kaihohoa
- (iv) fai fakakaihohoa pe fakatagafai.

Tulafono 27(8)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakakino, fakaheai, pe fakahehaofia
- (iii) he vaega pe ko he katoaga o he pepa fakamaumau
- (iv) fai fakakaihohoa pe mo he gaoioiga he lelei.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau ke fakamatea e te fakatino moliaga te tino kua molia i loto o te fakamahinoga.

E tatau ke kaumai e te fakatino moliaga ni fakamaoniaga ke fakamaonia ai ko te tino molia ko ia te na ia maua mai i ni auala he lelei pe na ia fakakinoa foki te pepa fakamaumau.

(2) E fai e ai te fakamaoniaga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma ke heai he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia he mea, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava te mahalohaloga talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he agahala ma tapunnia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono ke heai he mahalohalo talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau la ke fakamautu e te tino molia tona puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 28 o na Tulafono o Holigatulafono - Maua ni mea

Fakamatalaga

He tino e talia e ia ni mea kaihohoa kae ia iloa lava ni mea na kaihohoa pe na maua i ni auala he lelei, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) talia ni koloa kaihohoa
- (iii) iloa ko na koloa na kaihohoa pe na maua i ni auala he lelei.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fakamahino.

E tatau ke fakamaonia e te vaega fakatino moliaga ko te tino molia na ia talia ni koloa kaihohoa kae ia iloa lava ko na koloa ni mea kaihohoa pe na maua i ni auala he lelei.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalo halo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleni o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 29 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakaliliu ki he tahi tino

Fakamatalaga

Ko he tino, e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono kae e he veia ka nofohala ai i te kaihohoa, e fakaliliu e ia ki he tahi tino, te fakaaogaga e ia o he meatotino a he tino, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holitulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) kave pe na fakaliliu e ia
- (iii) mea totino e mafai ke fakagaoi
- (iv) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono
- (v) ke fakaaoga.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau ke fakamatea e te fakatino moliaga te tino molia i loto o te fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia tena ia fakaliliua fakaholitulafono he meatotino a he tahi tino.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma ke heai he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia he mea, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei te mahalohalo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he nofohala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono ke heai he mahalohalo talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga a te itu tautali.

E tatau ke fakamautu e te tino molia tona puipuiga i te fakapaleniga o na fakamaoniga (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite takahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 30 o na Tulafono o Holigatulafono - Hē Tauhi Feagaiga

Fakamatalaga

- (1) Ko he tino tauhi feagaiga na fuafua e ia ke fakatogafiti, ma, i tona he uhitakia o te feagaiga, na ia tataki kehea ai ho he vaega o te feagaiga ke fakaaoga ki ni mea e heki fakatagā i te feagaiga, e holitulafono.
- (2) Ona ko na tulafono ienei, ko te tino e gafa ma te feagaiga pe he tino fakatonutonu ko ia te ka kavea ma tauhi feagaiga ki te meatotino kua tuku mai ke pulepulea.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) he tauhi feagaiga
- (iii) fuafua ke fakatogafiti te feagaiga
- (iv) na kave pe na fakaaoga te meatotino o te feagaiga
- (v) i he auala e heki fakatagā i te feagaiga.

Fakamainaga

- (1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau te itu fakatino moliaga ke fakamatea ko te tino molia nae ko te tauhi feagaiga na ia kavea pe na ia fakaaoga te meatotino o te feagaiga e aunoa ma he fakatagaga ma na fuafua ke fakatogafiti te feagaiga.

- (2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalo halo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

20 ia iunite fakahalaga pe 1 tauhaga i te falepuipui (Fakamahinoga Maua luga).

Tulafono 31 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakavalea

Fakamatalaga

- (1) Ko he tino e fakavalea pe fakapepelo pe ni a lava ni ietahi faiga fakavalea ko tona uiga –
 - (i) fakavalea ia tagata lautele pe ho he tino na ia iloa pe heki ia iloa;
 - (ii) fai pe fakamalohia he tino ke fakatino, fai, talia, fakataga pe fakakino he vaega o he pepa fakamaonia taua pe ko te pepa katoa e holitulafono.
- (2) Ko he tino e fai hana kaitalafu pe fai hana totogi fakavalea, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- 1** Tulafono 31(i)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) fakahehe PE na talapepelo ki he tahi tino
 - (iii) ko te fakahehe pe ko te talapepelo tena na manuia ai te tino molia pe ko he tahi tino.
- 2** Tulafono 31(ii)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) fakahehe PE na talapepelo
 - (iii) ko te fakahehe pe ko te talapepelo tena na fakaoleole ai PE na mafua ai te tahi tino ke
 - (iv) fai PE talia PE fakaheai he tupe teu ki te faletupe pe he tupe gogō.
- 3** Tulafono 31(2)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) maua hana tupe gogō pe na maua fakakaitalafu hana mea totino
 - (iii) i he auala fakavalea.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te vaega fakatino moliaga ko te tino molia na talapepelo ki te tahi tino na mafua ai te tuku atu o he tau i ki te tino molia.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kawai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kawai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mawai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

20 ia iunite fakahalaga pe 1 tauhaga i te falepuipui (Fakamahinoga Maua).

Tulafono 32 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakahehe

Fakamatalaga

- (1) He tino e fai e ia he tuhituhiga talapepelo i he fuafuaga ke fakatogafiti pe fakahehe e ia he tino, e tuha lava pe mautinoa pe he mautinoa, e holutulafono.
- (2) I te tulafono tenei ko na “tuhituhiga talapepelo” ko tona uiga ko ni tuhituhiga e –
 - (i) fai veia ko he vaega pe ko te tuhituhiga katoa na fai e he tino e heki faia e ia pe fakataga e ia te faiga; pe
 - (ii) fai veia ko te tuhituhiga katoa pe he vaega o na tuhituhiga na fai mo he tino e heki fakataga e ia te faiga; pe
 - (iii) teia, e ui lava e fai veia na fai e te tino lava teia na ia faia moni pe fakataga te faiga, pe fai veia na fai mo te tino teia na ia fakataga moni te faiga, te taimi, aho ma te koga na fai ai, kafai e aoga, he numela pe he fakailoga e fakamatea ai na tuhituhiga, e talapepelo te fakamaumauga; pe
 - (iv) fai veia ko te tutuhiga katoa pe he vaega taua na fai e he tino pepelo pe he tino kua oti, pe fai veia na fai mo he tino vena; pe
 - (v) na fai i te igoa o te tino e ola mai pe na fai e te tino lava tena pe i he fakatagaga a te tino tena, i he fuafuaga e ono talia veia na fai e he tino moni pe tino tauanoa, kae he ko te tino lava na ia faia ma ia fakataga ke fai.
- (3) I na tulafono ienei ko te “fai o he fakamaumauga talapepelo” e i loto ai te faia o he huiga taua ki he fakamaumauga moni, e tuha pe he mea na fakaopoopo, fakakino, titina, kavekehe pe hea lava.
- (4) Ko te holutulafono i lalo o te tulafono tenei e katoatoa –
 - (i) i te taimi lava e uma ai te fai o te fakamaumauga ma ona fuafuaga taua, e ui lava ko te tino holutulafono e heki ia fuafuagia he tino fakapitoa ke ia fakaaoga pe fefaiaki e ve lava he pepa moni, pe
tatau ke mafua ona ko he talitonuga veia e lelei ke fai pe taofiofi mai te faia o he mea.

- (ii) e uina lava ko na fakamaumauga talapepelo e he katoatoa, pe fai veia e he ni pepa e taulia i te tulafono, kafai e fai i he auala e taku mai ai na fuafua ke fai e ve lava he pepa moni.
- (5) He tino e ia maua te fakatinoga o he fakamaumauga kae fakatagafai ko na mea i loto e kehe ma na mea moni i loto, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o na Holigatulafono

Tulafono 32(1)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na fai he fakamaumauga talapepelo
- (iii) i he fuafuaga ke fakatogafiti PE fakavalea he tino.

Tulafono 32(5)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakahehe e ia te fakamatalaga o te pepa ki he tahi tino
- (iii) ko te fakamatalaga tena na tauanau ai he tahi tino ke fai he pepa.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonon fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na faimautinoa e ia he fakamaumauga talapepelo PE e he hako tana fakamatalaga na fai ki te tahi tino agai ki na mea i loto o te fakamaumauga ma tauanau ai te tahi tino ke malie ki te pepa tena.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

“fakamaumauga talapepelo” ko na fakamaumauga e fai mo he mafuaaga e veia ona fakatatia mai i te potu palakalafa (2) o te Tulafono 32 o na Tulafono o Holigatulafono.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

20 ia iunite fakahalaga pe 1 tauhaga i te falepuipui (Fakamahinoga Maua).

Tulafono 34 o na Tulafono o Holigatulafono - Mū nafuafuagia

Fakamatalaga

Ko he tino e ia fuafuā ma e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono e –

- (i) huhunu e ia he meatotino; pe
- (ii) fakakino pe talepe he meatotino i ni pomu, fanaika, mea fakapāpā; pe
- (iii) lamatia ai ni ola o ni tino e auala i te afi pe ni pomu, fanaika, mea fakapāpā.

E 3 ia holitulafono e aofia ai.

Vaega fakapitoa o te holigatulafono

Tulafono 34(1)(i)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) huhunu ni meatotino
- (iii) na fuafuagia
- (iv) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono.

Tulafono 34(1)(ii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakakino pe talepe he mea totino
- (iii) i ni pomu/fanaika/mea fakapāpā
- (iv) na fuafuagia
- (v) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono.

Tulafono 34(1)(iii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) lamatia ni ola o tagata e auala i te afi pe ni pomu, fanaika, mea fakapāpā
- (iii) na fuafuagia, ma
- (iv) e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

I te fakamahinoga, ko te fakatino moliaga e tatau ke fakamatea e ia te tino molia e auala tena i he fakaaliga ko te tino tena ei loto o te fakamahinoga.

Ko te fakatino moliaga e tatau ke tuku mai e ia ni molimau ke fakamaonia ai ko te tino molia, ko ia lava te na ia faia te holitulafono, mo he fakatakitakiga, ko te tino molia te na ia tutua te afi, fakakinoa te mea totino i te fakaaoga o ni pomu, fanaika ma na mea fakapāpā.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau lava ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko na vaega fakapitoa uma o te holitulafono e aunoa ma ni ietahi mahalohaloga talafeagai.

E hē manakomia ke fakamaonia he mea e te tino tautali, kae kafai e fakamautu e te tino tautali, e iei lava te mahalohalo talafeagai, ma kua talia e koe, ko tona uiga ko te tino molia e hē agahala, ma tapunia loa te matakupu.

(3) Fai mautinoa ma holitulafono

“fuaafuagia ma holitulafono” ni vaega fakapitoa taua e o te holigatulafono tenei.

E tatau te fakatino moliaga ke ia fakamaonia ko te tino molia na ia fuafua lava ke huhunu te meatotino. E tatau foki ke fakaali e te fakatino moliaga e heai he mafuaaga fakatefulafono na tutu ai te afi (mo he fakatakitakiga, na fai ona he fakatonuga e a te Puluenuku ke huhunu te lapihi).

(4) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga ma te tino molia.

E mafai e te tino molia oi kaumai ni molimau ke fakaali ai ko ia na fakamalohia ke fai te holitulafono. E tatau ke fakamautu te tali a te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga i te fakapaleniga o na molimau (e ono io nai lo te heai).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga te fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

***Tulafono 35 o na Tulafono o Holigatulafono - Mū ona ko te Fakatamala
Fakamatalaga***

Ko he tino e fakatupu e ia he mū ona ko te fakatamala e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (te tino molia)
- (ii) fakatupu he mū
- (iii) fakatamala.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

I te fakamahinoga, e tatau ke fakamatea te tino molia e te fakatino moliaga i loto o te fakamahinoga.

E tatau ke kaumai e te fakatino moliaga ni molimau ke fakamaonia ai ko te tino molia, ko ia te na ia faia te holitulafono, (tona uiga, ko te tino molia lava te na ia kamata te mū).

E mafai he mu ke tutupu ona na tutu lava ke mu, pe ona ko he gaoioiga na fai pe he gaoioiga foki e heki faia, ma mafua ai te mu.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma, e aunoa ma he mahalohaloga talafeagai.

E hē manakomia ke fakamaonia he mea e te tino molia, kae kafai e fakamautu e te tino molia ma talia e te fakamahinoga, e iei lava te mahalohalo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e hē agahala ma tapunia loa te matakupu.

Ko te “fakatamala” he vaega fakapitoa taua e o te holigatulafono tenei. Ko te fakatino moliaga e tatau ke fakamaonia e ia, ko na mea a te tino molia na fai pe e heki ia faia he fakatamala, ma, e he ko te mea ia a he tagata mafaufau lelei e ono fai i ni tulaga veia.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga mo te tino tautali.

E tatau te tino tautali ke fakamautu hana puipuiga, ma ke talia e te fakamahinoga fatu ki te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te, i lo teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga te fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 36 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakakino o na meatotino

Fakamatalaga

Ko he tino e fai ma te mautinoa e ia ma e heai hana mafuaaga fakatetulafono e talepa pe fakakino ai he meatotino a he tahi tino e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) meatotino a he tahi tino
- (iii) talepe pe fakakino
- (iv) fai ma te mautinoa, ma
- (v) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

I te fakamahinoga, e tatau ke fakamatea te tino molia e te fakatino moliaga, e auala tena i he fakamatalaga ko te tino tena ei loto o te fakamahinoga.

E tatau ke kaumai e te fakatino moliaga ni molimau ke fakamaonia ai ko te tino molia ko ia te na ia fakakinoa ma talepea te meatotino.

(2) Fakamaoniaga o te moliaga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko na vaega fakapitoa uma kua heai lava he mahalo halo talafeagai e iei.

E hē manakomia ke fakamaonia he mea e te tino molia, kae kafai e fakamautu e te tino molia tana tali, ma talia e te fakamahinoga, e iei lava te mahalo halo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e hē agahala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Fai ma te mautinoa, ma, aunoa ma he mafuaaga talafeagai

“fai ma te mautinoa, ma, aunoa ma he mafuaaga talafeagai”, ni vaega fakapitoa taua e o te holigatulafono tenei.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na fai ma te mautinoa e te tino moliaga ke fakakino pe talepe te meatotino ma e aunoa ma he mafuaaga tatau. E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga, e heai he mafuaaga tatau na fakakino pe talepe ai te mea totino.

“Meatotino a he tahi”: E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te meatotino na fakakino pe talepe, e he a te tino tautali.

(4) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono e aunoa ma he mahalahalo tulafeagai, e mafai ke iei lava he puipuiga mo te tino moliaga.

E tatau ke fakamautu e te tino tautali he puipuiga e fakamaliegia ai te fakamahinoga, fatu ki te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te, i lo teia).

Fakahalaga pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

20 ia iunite fakahalaga pe 1 tauhaga i te falepuipui (Fakamahinoga Maua).

Tulafono 37 o na Tulafono o Holigatulafono - Manu Tataka

Fakamatalaga

He tino e a ia, pe tauhi e ia he meaola e tataka i he nofoaga faitele, pe i he koga patino e o he tino e aunoa ma he fakatagaga, e holitulafono.

Vaega Patino o te Holigatulafono

1 Tulafono 37

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) e iei PE fakaaoga PE tauhi e ia ni meaola
- (iii) ko te meaola tena
- (iv) e tataka i na nofoaga faitele PE
- (v) na kave ki loto o he nofoaga faitele kae he nonoa pe tuku ki loto o he hai PE
- (vi) nae i loto o he koga patino e o he tino e aunoa ma he fakatagaga.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia e a ia te meaola te nae tataka i te nofoaga faitele ma tataka ki he koga patino e o he tino e aunoa ma he fakatagaga.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

Tulafono 38 o na Tulafono o Holigatulafono - Hopo tuakoi

Fakamatalaga

- (1) He tino e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono e –
- (i) i loto pe i luga o he fale; pe
 - (ii) i loto o he pa pe he koga vena; pe
 - (iii) i he vaka pe he tavale,
 - (iv) e o he tahi tino,
- e holutulafono.
- (2) He tino e –
- (i) fano ki he tokiga e a he tino, fatoaga, fenua pe he fale o he tahi tino fuafua ke fai he holutulafono;
 - (ii) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono na fano ai pe nofo i te tokiga, fatoaga, fenua pe he fale o he tahi tino ka na uma lava te lea kiei ko ia e he ulu, pe fano kehe foki, hea lava te tulaga e iei,
- e holutulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 38(1)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono
- (iii) nae i loto pe i luga o he fale, pe he pa pe he tahi koga vena, pe ko luga o he vaka pe he tavale.

Tulafono 38(2)(i)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fano ki loto o he tokiga, fatoaga, fenua pe he fale
- (iii) o he tahi tino
- (iv) fuafua ke fai ai he holutulafono.

Pe

Tulafono 38(2)(ii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono

- (iii) ulu pe nofo lava i he tokiga, fatoaga, fenua ma he fale
- (iv) o he tahi tino
- (v) na lea kiei ko ia e he ulu ki loto pe lea ko ia ke fano
- (vi) e heki uhitaki.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

I te fakamahinoga, ko te fakatino moliaga e tatau ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke iei ni fakamaoniga e te fakatino moliaga ke fakamaonia ai ko te tino molia ko ia te na ulufale ki te fale pe ko he vaka pe na fano ki te fenua o he tahi tino i he fuafuaga ke fai he holitulafono pe nofo i te fenua o te tahi ka kua uma te lea kiei ko ia e he ulu ake pe ko ia ke fano kehe.

(2) Ko ai te ia faia na fakamaoniga

E tatau lava ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma ke aunoa ma he mahalo halo talafeagai.

Ko te itu tautali e he manakomia ke fakamaonia e ia he mea, kae kafai e fakamaonia e te itu tautali e iei lava te mahalo halo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he agahala ma tapunia te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono ke aunoa ma he mahalo halo talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga mo te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia tona puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko te, i lo teia).

Fakatakitakiga o he “mafuaaga fakatetulafono” ko – ho he ahiahiga, ulufale i he fakatagaga a te tulafono, pe talia e te tino e o ia te fale, ni tino e olo fai na uaea moli, uaea telefoni.

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 39 o na Tulafono o Holigatulafono - Tuhituhiga Matagā

Fakamatalaga

- (1) He tino e ia iloa lava ma heai hana mafuaaga fakatetulafono –
 - (i) fakatau atu, ke fakaaliali ke fakatau pe fakaaliali ke matamata kiei ia tagata lautele, he tuhi, ata, ata tifaga, lipine, ata puke, fakamaumauga, tuhituhiga pe ni mea faitino e iei ni mea mataga pe he tuha ai; pe
 - (ii) fakaali fakalauaitale ni fakaalialiga matagā pe he tuha ai, e holutulafono.
- (2) Ho he tino e iei ni ana tuhi, ata, ata tifaga, lipine, ata puke fakamaumauga, tuhituhiga pe ni mea fai tino pe ni mea, e holutulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- 1** Tulafono 39(1)(i)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) fai mautinoa
 - (iii) fakatau PE fakaaliali ke fakatau PE fakaaliali ke matamata kiei ia tagata lautele
 - (iv) e matagā ma he tuha ai
 - (v) he tuhituhiga, fakamaumauga PE he mea faitino PE he mea
 - (vi) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono.
- 2** Tulafono 39(1)(ii)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) fai mautinoa
 - (iii) fakaaliali ke kitea e tagata lautele
 - (iv) matagā PE he tuha ai
 - (v) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamonia e te fakatino moliaga ko te tino molia na fai mautinoa te fakaaliali ki tagata lautele na tuhituhiga, fakamaumauga, PE ni mea faitino PE ni mea PE he fakaalialiga mataga PE he tuha ai.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleni o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

20 ia iunite fakahalaga pe 1 tauhaga i te falepuipui (Fakamahinoga Maua).

Tulafono 40 o na Tulafono o Holigatulafono - Talapepelo i he lipoti ki Leoleo

Fakamatalaga

Ko he tino e —

- (i) teteke ki na fakamatalaga moni ma he talitonu ki te hako o na fakamatalaga, lipoti e ia ki he leoleo he holitulafono kua fai, i he fakamatalaga tuhituhia pe tukugutu ki, pe
- (ii) fai he gaoioiga pe he fakamatalaga i he fuafuaga ke fakamaumau taimi, pe ke tataki kehe ni leoleo pe ni tino fehoahoani, mai ni a latou galuega e fai, pe fakahefia tokaga ki te mea tena, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 40(i)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) teteke ki te moni ma he talitonu ki te hako
- (iii) na mafua ai oi fai he fakamatalaga tuhituhia pe tukugutu
- (iv) ki he ofiha leoleo
- (v) ko te fakamatalaga e he hako ma nae he talitonu lava te tino molia e hako.

Pe

Tulafono 40(ii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na fai tana gaoioiga pe ko he fakamatalaga
- (iii) fuafuagia pe he fakamatalaga
- (iv) na fakamaumau ai ma tataki kehe ai na a leoleo pe
- (v) fakatokaga hehē na leoleo ki he tahi mea.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na ia tuhia pe na mafua ai te tuhi o he fakamatalaga ki leoleo, pe ko te tino molia te na ia faia te gaoioiga pe ko te fakamatalaga i he fuafuaga ke fakamaumau na lihoi ma te taimi o na leoleo.

(2) Ko ai te ia faia na fakamaoniaga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga kua heai he mahalohalo talafeagai i na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono.

E he manakomia te fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei he mahalohalo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he hala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono kua heai he mahalohalo talafeagai iei, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia hana puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 41 o na Tulafono o Holigatulafono - Tukuakiga i he Holigatulafono

Fakamatalaga

Ko he tino e —

- (i) fuafua ke fakamalohia pe maua mai hana mea mai he tahi tino, momoli, pe taufakamataku ke molia te tino tena pe he tahi tino i he holigatulafono, e tuha lava pe ko te tino ka molia pe taufakamataku i ni moliaga, e agahala i te holitulafono tena pe heai, pe
- (ii) i te fuafuaga e ve ona takua i te potu palakalafa (i), e taufakamataku ai ko he tino ka molia e he tahi tino; pe
- (iii) e fai e ia ke maua e he tino he pepa e i loto ai he moliaga pe he taufakamataku e veia ona takua i te tulafono tenei, ma ia iloa na mea i loto o te pepa, ko te tino tena, e holitulafono.

Vaega fakapitoa o na Holigatulafono

Tulafono 41(i)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fuafua ke maua mai hana mea i ni auala fakaholitulafono mai he tahi tino
- (iii) molia pe tau fakamataku ke molia he tahi tino i he holigatulafono.

Pe

Tulafono 41(ii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fuafua ke maua mai hana mea mai he tahi tino i ni auala fakaholitulafono
- (iii) taufakamataku he tino ma lea kiei ko ia ka momoli e he tahi tino veia ko ia kua holitulafono.

Pe

Tulafono 41(iii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na ia faia ke maua e he tahi tino

- (iii) he pepa fakamaumau e i loto ai ni moliaga pe na holitulafono ma taufakamataku ko te tino e molia ka
- (iv) kae ia iloa lava na mea i loto o te pepa fakamaumau.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau ke fakatino moliaga ke fakamatea ma fakahino te tino tena i te fakamahinoga.

E tatau ke fakamautinoa e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia tena ia faia te taufakamataku, nae ia iloa lava na mea i loto o te pepa fakamatalaga ma fuafua ke maua mai hana mea i ni auala fakaholitulafono.

(2) E fai e ai te fakamaoniga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamaonia ko na vaega fakapitoa o te holigatulafono e heai he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia he mea, kae, kafai e fakamautu e te itu tautali e iei te mahalohalo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he agahala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono kae heai he mahalohalo talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia tona puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Pe hako pe hehe te moliaga o he holigatulafono, e he taulia.

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 42 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakahalalau Tala

Fakamatalaga

He tino e ia iloa lava e he hako kae fakahalalau lava e ia ni tala hehē e ono afaina ma taku kino ai he tahi tino, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakahalalau ni tala
- (iii) kae ia iloa e he hako
- (iv) e ono fakakino ai
- (v) te tahi tino.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na ia fakahalalaua na tala kae ia iloa lava e he hako ma e ono fakakino ai he tahi tino.

(2) Ko ai te ia faia na fakamaoniga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono ke heai he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava te mahalohalo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he hala oi tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono ma heai he mahalohalo talafeagai, e mafai lava keiei he puipuiga o te tino molia.

He puipuiga lelei kafai te lipoti e hako.

E tatau te tino molia ke fakamautu tana puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 43 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakalavelave i he nofoaga faitele

Fakamatalaga

He tino e fakalavelave i he nofoaga faitele, pe aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono, e kavea ma fakatupu fakalavelave i he nofoaga faitele, kua hoolitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakalavelave faimautinoa i he nofoaga faitele PE aunoa ma he mafuaaga tatau ma e ia iloa ko ia kua fakatupu fakalavelave i he nofoaga faitele.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na ia fakatupua te fakalavelave ma, na fuafua lava e te tino molia ke fakalavelave pe, ko he tino molia te na fakatupu fakalavelave i he nofoaga faitele ma, nae iloa lava e te tino molia te mea tena.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalo halo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 44 o na Tulafono o Holigatulafono - Miha i he Nofoga faitele

Fakamatalaga

He tino e, aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono, miha i he nofoaga faitele e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono
- (iii) miha
- (iv) i he nofoaga faitele

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia ma fakailoa i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia na miha i he nofoaga faitele ma e heai he mafuaaga fakatetulafono mo te miha.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahalohaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahalohaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalohalo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 45 o na Tulafono o Holigatulafono - Amioga He Mafaufau

Fakamatalaga

Ko he tino e —

- (i) i he koga e kitea atu ai he nofoaga faitele, fai amioga he mafaufau, he talafeagai, pe i ni auala e fakatupu vevehi, pe
- (ii) i he nofoaga faitele, fai kupu ki he tino i he mafaufauga ke fakamataku, fakapopole, pe fakaita ai te tino tena; pe
- (iii) i he koga e lagona mai i te nofoaga faitele e fai ni kupu fakamataku pe fakakino ma e he fia tokaga pe iei he tino e afaina pe he fiafia ki ana kupu; pe
- (iv) laukupu, fai kupu mataga, i he nofoaga faitele pe i he koga e lagona mai ai e he tino i he nofoaga faitele, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

1 Tulafono 45(i)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) nae fai amioga he mafaufau PE mataga pe fakatupu vevehi
- (iii) i he koga e kitea atu ai he nofoaga faitele.

2 Tulafono 45(ii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) i he nofoaga faitele
- (iii) faikupu ki he tino
- (iv) fakamataku, PE fakapopole, PE fakaita ki te tino tena.

3 Tulafono 45(iii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) e lagona mai i he koga faitele
- (iii) fai kupu fakamataku pe fakakino
- (iv) he tokaga pe iei ni tino e popole pe fakakino i na kupu iena.

4 Tulafono 45(iv)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fai kupu faifai PE he mafaufau, pe laukupu
- (iii) i he nofoaga faitele pe i he koga e lagona mai e he tino i he nofoaga faitele.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia ma fakamatea i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia nae fai amioga he mafaufau i na vaega e fa ieia kua fakamanino atu.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 46 o na Tulafono o Holigatulafono - Pihapihao

Fakamatalaga

He tino e ia faia pe fakatupu e ia he pihapihao tauanoa ma he mafaufau i loto o he nuku e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o he Holitulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na fai e ia pe na fakatupu e ia te ia
- (iii) te pihapihao tauanoa ma te he mafaufau
- (iv) i loto o te nuku.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau ke fakamatea e te fakatino moliaga te tino molia i loto o te fakamahinoga.

E tatau ke fakamautinoa e te fakatino moliaga ko te tino molia tena ia faia pe na fakatupu e ia te pihapihao tauanoa ma he mafaufau i loto o te nuku.

“pihapihao tauanoa ma he mafaufau” ko na pihapihaga ieia e he talafeagai ma na aganuku ma na nofonofoga a te nuku.

(2) E fai e ai te fakamaoniga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vega fakapitoa uma ke heai he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia he mea, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei te mahalohalo talafeagai, ko tona uiga e he agahala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga ko na vaega fakapitoa o te holigatulafono kua heai he mahalohalo talafeagai kiei, e mafai lava ke iei he puipuiga mo te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia tona puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipi.

Tulafono 47 o na Tulafono o Holigatulafono - Fetogi Fatu

Fakamatalaga

He tino e togi pe hahau e ia he fatu pe he tahi mea lava, e ono lavea, fakakino pe fakalavelave ki he tahi tino, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) tauai pe fetogi
- (iii) he fatu pe ko he tahi mea
- (iv) ono lavea, fakakino pe fakalavelave.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonu fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia te na togi te fatu ma fakakino pe fakalavelave ki te tahi tino.

“hahau” ko te fakaaoga o he meafaigaluega e ve he mātā, ke fakalele.

(2) E fai e ai te fakamaoniga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma e aunoa ma he mahalohaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei he mahalohaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa o te holigatulafono e aunoa ma he mahalohalo talafeagai, e mafai lava keiei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 48 o na Tulafono o Holigatulafono - Holi Mamalu

Fakamatalaga

He tino, e aunoa ma he mafuaaga talafeagai, tau fatiotio pe tau kikila ki loto o he fale, kua holutulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) aunoa ma he mafuaaga talafeagai
- (iii) tau fatiotio pe tau kikila
- (iv) ki loto o he fale.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te nae tau fatiotio pe tau kikila ki loto o te fale e aunoa ma he mafuaaga talafeagai.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahalohaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahalohaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalohalo talafeagai na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 49 o na Tulafono o Holigatulafono - Fualakau Fakaha

Fakamatalaga

(1) Tulafono 49(2)

E tuha ai ma te palakalafa (3) ko he tino, vagana kafari he fomaipahi e ia fai mautinoa te:

- (i) kaumai o he fualakau fakaha ki Tokelau; pe
- (ii) e maua kiei ni fualakau fakaha,
kua holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 49(2)(i) ma te (ii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) e hē he fomaipahi
- (iii) e fai mautinoa
- (iv) kaumaia he fualakau fakaha ki Tokelau PE he maua kiei ni fualakau fakaha.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia na ia kaumaia na fualakau fakaha ki Tokelau pe na maua foki kiei ni fualakau fakaha ka ko ia foki e he he fomaipahi.

(2) E fai e ai na fakamaoniga

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma aunoa ma he mahalahalo talafeagai.

E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia he mea, kae kafari e fakamautu e te itu tautali e iei te mahalahalo talafeagai, ko tona uiga la ko te tino molia e he hala ma tapunia loa te matakupu.

I te Tulafono 49 o na Tulafono o Holigatulafono ko te uiga o te, “Faualakau Fakaha” –

- (i) ko na fatu pe ko na lau o te mariuana, te opiuma, na lau lakau o te coca, pe ko ni mea e fai pe tapena mai i na lakau iena; ma
- (ii) ho he vailakau pe he tahi mea lava e mafai ke afaina ai te mafaufau.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga kua heai he mahalohalo i na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava keiei he puipuiga a te itu tautali.

E tatau te tino molia ke fakamaonia eiei tana pepa fakataga mai he fomaini pahi ke fakatau mai ai te fualakau fakaha ke fakaaoga e ia pe ko he tino o tona kaiga.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 50 o na Tulafono o Holigatulafono - Ava malohi

Fakamatalaga

- (1) Ko he tino e ia fakatauutua he ava malohi ki he tino i lalo ifo o te 18 tauhaga te matua, e holitulafono.
- (2) E heai he puipuiga ki he moliaga i lalo o te (1) kafai ko te tino molia nae he iloa ko te tino e fakatau atu kiei na ava malohi ko heki katoa tona 18 tauhaga.
- (3) Ko he tino i lalo o te 18 tauhaga te matua kae inu ava malohi kae ia iloa lava ko he ava malohi te kua ia inua, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- 1** Tulafono 50(1)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) na fakatau atu pe na ia fokia
 - (iii) he ava malohi
 - (iv) ki he tino i lalo ifo o te 18 tauhaga te matua.
- 2** Tulafono 50(3)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) e i lalo o te 18 tauhaga te matua
 - (iii) na inu ava malohi
 - (iv) na ia iloa ko tana mea e inu he ava malohi.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na ia fakatauutua na ava malohi ki te tino i lalo ifo o te 18 tauhaga te matua, pe i te (2) ko te tino molia e i lalo o te 18 tauhaga te matua ma na inu ava malohi ma te iloa, ko he ava malohi ta ia e inu.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke famaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma aunoa ma he mahalo halo talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te te itu tautali, kae kafei e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahalo halo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he hala oi tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafei kua fakamaonia e te itu tautali kua heai he mahalo halo talafeagai i na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava he puipuiga o te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Ko he talitonuga ko te tino na foki kiei na ava malohi kua katoa te 18 tauhaga te matua, e he ko he puipuiga tena ki he moliaga i lalo o te palakalafa (1).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 51 o na Tulafono o Holigatulafono - Utufaga

Fakamatalaga

Ko he tino i lalo o te 16 tuahaga e ulaula (ho he utufaga) e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 51

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) ulaula utufaga
- (iii) i lalo o te 16 tahaga te matua.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia teia na ulaula utufaga e i lalo o te 16 tauhaga te matua. Manatua he Tulafono 114 – e he mafai ke holitulafono he tino e i lalo o te 10 tauhaga te matua. Ko na tulafono fakapitoa e apalai ki he tino i te va o te 10 ma te 14 tauhaga te matua.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau lava ke fakamaonia e te fakatino moliaga kua heai he mahalo i talafeagai na vaega fakapitoa uma.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahalo i talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he hala ma tapunia loa lava te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma ni mahalohaloga talafeagai i na vaega fakapitoa uma lele o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te itu tautali.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 52 o na Tulafono o Holigatulafono - Ko te Konā

Fakamatalaga

He tino e konā i he nofoaga faitele, ma –

- (i) fakatupu he vevehi; pe
- (ii) kua he ia mafaia oi kikila lava ia,
e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 52(i)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) konā
- (iii) nofoaga faitele
- (iv) fakatupu he Vevey.

Tulafono 52(ii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) konā
- (iii) nofoaga faitele
- (iv) kua he mafai ke kikila lava ia.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia nae kona i he nofoaga faitele ma fakatupu e ia he vevehi ma kua he mafai ke ia kikila ia ia.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga kua heai he mahalo halo talafeagai talafeagai i na vaega fakapitoa uma.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafei e fakamautu e te itu tautali e iei he mahalo halo talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he hala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Maua e konā ma kua he mafai ke kikila lava ia e ia.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga e aunoa ma he mahalo halo talafeagai ko te tino molia na afaina i ni alakaholi. E tatau foki ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia nae konā. Ko te tulaga na pa kiei te konā kua he mafai ai lava e ia he mea ma kua he ia mafeia oi kikila ia ia.

(4) Nofoaga faitele

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia nae i he nofoaga faitele. E tatau ke fakamaonia ko te koga nae konā ai e i he nofoaga fakamua e ve ko “te malae”, te Falefono pe ko te falemai.

(5) Puipuiga

Kafei kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono e aunoa ma he mahalo haloga talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 53 o na Tulafono o Holigatulafono - Ko te Fakaaoga o na Fanaika

Fakamatalaga

Ko he tino e –

- (i) fakatamala i te fakapā e ia o he fanaika pe ni mea fakapapa i he faiga pe he koga e fakapokepoke pe ono fakapokepoke ki tagata lautele;
- (ii) fakaaoga ni fanaika pe ko ni ietahi lava mea fakapapa pe ko ni vaialakau pe ni mea kokona ke finau ai pe afaina ai na ika, e holutulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 53(i)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na fakapa e ia he fanaika pe he mea fakapāpā
- (iii) fakatamala PE i he faiga pe he koga e afaina pe ono afaina ai
- (iv) ki tagata lautele.

Tulafono 53(ii)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakaaoga
- (iii) mea fakapapa pe ni vailakau kokona pe ni mea e afaina ki
- (iv) na ika.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonu fakamahinoga.

E tatau ke fakamatea e te fakatino moliaga ko te tino molia te na fakatamala i te fakapaga o te fanaika ma afaina ai ia tagata lautele pe, ko te tino molia te na ia fakaaoga na mea fakapapa pe ko ni vailakau kokona pe ni mea e afaina ai na ika.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko na vaega fakapitoa uma kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafe e fakamautu e te itu tautali e iei lava te mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino moliaga ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafe na fakamaonia e te fakatino moliaga e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino moliaga.

E tatau ke fakamautu e te tino moliaga te puipuiga i te fukapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

***Tulafono 54 o na Tulafono o Holigatulafono - Kaukupega
Fakamatakutaku ma na vai fakamate***

Fakamatalaga

- (1) I te tulafono tenei –
“vai fakamate” ko tona uiga ho he vaimoe pe ko ni ietahi mea e fai ke he mafai ai he tino ke gaoioi, e fakaaoga i ni auala vena e te tino e a ia;
“kaukupega fakamatakutaku” ko tona uiga –
 - (i) i te palakalafa (2)(i) he mea e fai pe toe fakagaoi ke fakaaoga ke fakatupu ai ni manuka ki he tino, pe fakaaoga i ni auala vena e te tino e ia te ia;
 - (ii) i te palakalafa (2)(ii) he mea e mafai ke fakaaoga ke fakatupu ai ni manuka ma e aofia i loto ho he itukaiga naifi.
- (2) He tino e –
 - (i) aunoa ma he mafuaaga tatau, e ia te ia he kaukupega fakamatakutaku pe he vai fakamate i he nofoaga fakamua; pe
 - (ii) e iei tana kaukupega fakamatakutaku pe he vai fakamate i ho he koga, ko te tulaga e iei i he kikilaga muamua e kitea ai, e tau fakaaoga ke fai ai he holigatulafono, e ve ko te fakamanuka pe fakamataku pe ko te matakū i ni mea tutupu, e holitulafono
- (3) Ko he puipuiga ki he moliaga e fai i lalo o te palakalafa (2)(ii) kafai e fakamaonia e te tino molia ko ia nae he mafaufau ke fakaaoga te kaukupega pe ko te vai fakamate ke fai ai he holigatulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- 1 Tulafono 54(2)(i)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) aunoa ma he mafuaaga fakatetutulafono
 - (iii) e iei tana kaukupega pe he vai fakamate
 - (iv) i he nofoaga fakamua.
- 2 Tulafono 54(2)(ii)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) e ia te ia

- (iii) he kaukupega pe he vai fakamate
- (iv) ko na kikilaga ki te tulaga e iei, e iei te fuafuaga ke fakaaoga
- (v) ke fai ai he holigatulafono ke fakamanuka pe fakamataku, pe ko te matakupū i ni mea tutupu.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia nae iei tana kaukupega fakamatakutaku pe he vai fakamate i he nofoaga fakamua e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono PE ko te tino molia nae ia te ia he kautupega fakamatakutaku pe he vai fakamate ma nae fuafua ke fakaaoga e veia ona fakamatalaga mai i te potu palakalafa (ii).

“vai fakamate” ko tona uiga ko ho he vai fakamoe pe ko he tahi lava mea vena.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 55 o na Tulafono o Holigatulafono - Vaka o te Nuku

Fakamatalaga

- (1) E tofi he kapiteni mo na vaka takitahi o te nuku.
- (2) Ko na kapiteni o na vaka o te nuku e gafa ma:
 - (i) te kavekavega, fakagaluegia ma te haogalemu i luga o te tai, ma e mafai foki ke he fakataga e ia he tino pe ni uta ki luga o te vaka vagana e kikila e haogalemu; ma te
 - (ii) utaga ma te laku kehega o na pahehe ma na uta mai te vaka.
- (3) Ko he tino, ona ko he mafuaaga tatau, e he uhitaki ki he fakatonuga a te kapiteni, o he vaka i na vaka o te nuku, e fai i luga o te fakatinoga o na tiute o te kapiteni, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 55(3)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) heai hana mafuaaga tatau
- (iii) e he uhitaki ki te fakatonuga
- (iv) a te kapiteni o he vaka i na vaka o te nuku
- (v) ona ko te fakatinoga o na tiute.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia e heki uhitaki ki te fakatonuga a te kapiteni o he vaka i te fakatinoga o na tiute o te kapiteni e aunoa ma ni mafuaaga tatau.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa uma.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafe e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga ko te tino moliaga e he hala ma e tatau ke tapunia te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafe e fakamaonia e te fakatino moliaga e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te itu tautali.

E tatau ke fakamautu e te tino moliaga he puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 56 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakaaogaga o na Tavale ma na Vaka

Fakamatalaga

- (1) He tino e kavekave pe tiketike i he tavale pe fakaaoga e ia he vaka kae fakatamala pe fakahefiatokaga ki ietahi tino i luga o te auala pe i he koga, e holitulafono.
- (2) I te palakalafa (1) ko te “tavale” e aofia ai na pahika ma na uila afi.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 56(1)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) kavekave pe tiketike
- (iii) he tavale (aofia ai na pahika ma na uila afi) pe he vaka
- (iv) he fakaeteete pe tokaga PE fakahefiatokaga ki ietahi tino i luga o te auala pe ko he koga.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia te nae kavekave te tavale i te auala, pe na fakatamala i te kavekavega o te vaka pe nae fakahefiatokaga ki ietahi tino.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga e aunoa ma ni mahalohaloga talafeagai i na vaega fakapitoa uma.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahalohaloga talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he hala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te itu tautali.

E tatau ke fakamautu e te tino molia he puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepipui.

Tulafono 57 o na Tulafono o Holigatulafono - Lamatia he Vaka

Fakamatalaga

He tino e fai pe he faia e ia he gaoioiga ona e fofou ke fakakino pe lamatia he vaka pe ko tana uta, pe e fofou ke lavea pe lamatia te ola o he tino i luga o he vaka, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na fai pe heki ia faia he gaoioiga
- (iii) i he mafaufauga
- (iv) ke fakakino pe lamatia he vaka pe ko tana uta PE lavea pe lamatia te ola o he tino i luga o he vaka.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na ia faia te gaoioiga pe e heki faia he gaoioiga i he mafaufauga ke fakakino pe lamatia te vaka pe ko tana uta pe lavea pe lamatia te ola o he tino i luga o te vaka.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga e aunoa ma he mahalohalo talafeagai i na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 58 o na Tulafono o Holigatulafono - Vaka Ahiahi mai

Fakamatalaga

- (1) Ko he tino e ahiahi pe fano ki luga o he vaka e afe ki Tokelau vagana ai –
 - (i) na fakataga e te Faipule ma te Ofiha e ia kikila te vaka; pe
 - (ii) he tino o te kaufaigaluega pe he pahehe e iei ni tiketi; pe
 - (iii) e manakomia pe fakatagagia pe e he tahi tulafono; pe
 - (iv) he kauvaka e o te vaka,
e holitulafono.
- (2) Kafai he tino i lalo ifo o te 14 tauhaga te matua e ahiahi pe fano ki luga o he vaka ma holi ai na fakatatiaga i te palakalafa (1), ko na matua o te tamaiti tena e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 58(1)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) e he i loto o te lihi i te palakalafa (1) e ahiahi pe fano ki luga o he vaka.

Tulafono 58(2)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) he tino o na matua o he tamaiti i lalo ifo o te 14 tauhaga te matua
- (iii) na ahiahi pe na fano ki luga o te vaka
- (iv) kae heai hona aia i lalo o te (1).

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonu fakamahinoga.

E tatau te fakatino moliaga ke fakamaonia ko te tino molia ko ia te na ahiahi ki te vaka e aunoa ma hona aia, pe he tino o na matua o he tamaiti i lalo ifo o te 14 tauhaga te matua na ahiahi ki te vaka.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko na vaega fakapitoa uma kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia te itu tautali ke fakamaonia he mea, kae kawai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he hala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kawai kua fakamaonia e te itu tautali ko na vaega fakapitoa kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga a te itu tautali.

E tatau te tino molia ke fakamautu hana puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 59 o na Tulafono mo Holigatulafono - Vai Kona

Fakamatalaga

Ko he tino e tuku e ia he vai kona ki he koga e afaina ai ni tino pe ko ni meaola, e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 59

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) aunoa a he mafuaaga fakatetulafono
- (iii) tuku he vai kona
- (iv) ke afaina ai ni tino pe ni meaola.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na ia tukua te vai kona ki he koga e afaina ki meaola ma tagata e aunoa ma he mafuaaga fakatetulafono.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava te mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga ko te tino molia e he hala ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai kua fakamaonia e te fakatino moliaga e aunoa he mahalohaloga talafeagai i na vaega fakapitoa uma o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga o te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia he puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 60 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakakinogia ni Vai

Fakamatalaga

He tino e togi e ia ni mea kino pe kua fakakino ai he vaikeli, tane vai pe he tahi mea lava e tuku ai ni vai mo te fakaaoga e tagata, e holitulafono

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 60

- (i) he tino (tino molia
- (ii) togi he mea kino pe fakakino
- (iii) he vaikeli, tanevai, pe he tahi mea lava e tuku ai ni vai mo te fakaaoga e tagata.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na ia fakakinoa pe togi ni otaota ki loto o he tane pe he tahi koga lava e tuku ai ni vai mo te fakaaoga e tagata.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalo halo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 61 o na Tulafono o Holigatulafono - Meakai kua kino

Fakamatalaga

Ho he tino e holitulafono kafai –

- (i) e fai ke kakai ai ia tagata lautele; pe
- (ii) fakafatau atu, pe tuku atu ke fakatau; pe
- (iii) e fai ke fakatau,
ni meakai pe ni mea inu e iloa e te tino tena, pe ono iloa i tana
kikilaga talafeagai, kua kino.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 61

- (i) he tino (tino molia
- (ii) fai ke kakai ai ia tagata lautele PE fakatau atu pe tuku atu ke
fakatau PE e fai ke fakatau
- (iii) na iloa PE na tatau ke ia iloa
- (iv) ko na mea kai ma na mea inu
- (v) kua kino.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonu fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na ia kaumaia na meakai pe ni mea inu ke kakai ai ia tagata lautele kae ia iloa pe na tatau ke iloa ko na mea iena kua kino.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

“Kua kino” ko tona uiga ko na mea kai kua pala, kua vī, pe hehe te hauniga pe e ono tauale ai, pe kua teka te aho e fakagata ai tona aoga.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalohalo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava keiei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 62 o na Tulafono o Holigatulafono - Nofoga kino

Fakamatalaga

He tino e fakataga e ia he fale e nofo ai pe ko tona fale ki he tulaga fainaelo pe he tulaga he tumamā ma ono fakahetonu pe fakatiga loto ki tagata lautele pe ko na tuakoi, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 62

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakataga he fale
- (iii) e nofo ai pe o ia lava
- (iv) ki he tulaga he olamaloloina
- (v) e fakapokepoke pe fakatiga loto
- (vi) ki tagata pe ko na tuakoi.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia te nofo i te fale pe e o ia te fale kua i he tulaga fakahetonu ma fakatiga loto ki ietahi tino.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele e aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafei e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

Ko te vaega tenei e gafa ma te fakaaogaga o te fenua i he auala e haofia ai e kimoa, lago, iniheti ma tutupu ai ni famai, vena foki ma kilatou e fitata ona ko te manogi ma te he tumamā.

Matau na vaega kua lamatia pe kua he fiafia ai ia tagata pe ko na tuakoi f.t. auha o na lapihi.

(3) Puipuiga

Kafei e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloalo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 63 o na Tulafono o Holigatulafono - Auai ki te Akoga

Fakamatalaga

- (1) Ko tagata uma i te va o te 5 ki te 16 tauhaga e nonofo i Tokelau e tatau ke olo ki te akoga.
- (2) Ko na matua pe ko na tino e kilatou kikila he tamaiti e aofia i lalo o te palakalafa (1) ke fano fano ki te akoga, e muhu pe fakatamala i te ugaga o te tamaiti ke fano ki te akoga, e aunoa ma he mafuaaga talafeagai, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 63(2)

- (i) he tino (he tino molia)
- (ii) na matua pe he tino e ia kikila
- (iii) he tamaiti i te va o te 5 ma te 16 tauhaga te matua e nofo i Tokelau
- (iv) e muhu pe fakatamala i te fai ma uga o te tamaiti ki te akoga
- (v) heai he mafuaaga talafeagai.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia ma fakahino i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia he matua pe ko te tino e ia kikila te tamaiti i lalo o te 16 tauhaga, e muhu pe kua fakatamala i te fai ma te ugaga o te tamaiti ki te akoga.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kawai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

E he manakomia he vaega fakapitoa tau ki te mafau, e lava lava ko teia e he uga te tamaiti e na matua ki te akoga.

(3) Puipuiga

Kawai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

He puipuiga lelei ke iei he 'mafuaaga tatau' f.t. ko te tamaiti nae tauale.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 64 o na Tulafono o Holigatulafono - Pelē Tupe

Fakamatalaga

Ko he tino e pelē pe tafao i ni pule mo ni tupe, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) e pelē pe tafao i ni pule
- (iii) mo ni tupe.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia nae tafao tupe i he pelē pe ni pule.

Ko te tulafono tenei e he aofia ai na bingo pe ko na tomino. E he aofia ai na tafaoga e fai i na pele pe ko na pule vagana ai e fakaaoga ni tupe.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma ke aunoa ma he mahalohalo talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava te mahalohaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai na fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma kua aunoa ma he mahalo halo talafeagai, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau te tino molia ke fakamautu he puipuiga i te fakapaleniga o na molimau ((e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 67 o na Tulafono o Holigatulafono - Telefoni

Fakamatalaga

- (1) E heai he tino, vagana he tino kua fakatagagia e Teletok ke tagofia pe fai e ia ni hoko pe fai ni galuega ke toe fakaleleia o ho he laina telefoni a tagata.
- (2) He tino e he uhitakia te palakalafa (1) e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) e heki fakatagagia e Teletok
- (iii) na tagofia PE hoko e ia he laina PE fai ni galuega ke toe fakaleleia
- (iv) ki na telefoni a tagata.

Fakamainaga

- (1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia te na tagofia na laina telefoni.

- (2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahalo halo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua luga

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 68 o na Tulafono o Holigatulafono - Eletihe

Fakamatalaga

- (1) E he faia e he tino ni hoko ki na mahini eletihe a te nuku vagana kuaiei he fakatagaga mai te tino o te kautautua e gafa ma na itu tau te eletihe.
- (2) E mafai ke he fokia e te tino o te kautautua e ia kikila te eletihe he fakatagaga ke he hokoa ai he fale ki ho he mahini eletine a te nuku pe fakatonu ke tipi ho he fale mai te mahini tena kafai –
 - (i) ko te fale e he lelei te fauga pe e he malupuipua;
 - (ii) ko te hoko e ono lamatia ai te halapai o te eletihe ki, pe e he haogalemu, ki ietahi fale i te laina lava tena, pe ko te haogalemu o te laina; pe
 - (iii) e he lava te paoa e maua.
- (3) E heai he tino, vagana he tino kua fakatagagia e te tino o te kautautua e ia kikila te eletihe, e tagofia tauanoa pe fai e ia ni hoko, pe fakatino ni galuega toe fakaleleia mo te eletihe.
- (4) E heai he tino e –
 - (i) fakaaoga ho he mea e fakaaoga ai te uila e hoko ki te eletihe a te nuku ka kua uma te fakatonu kiei e te tino o te kautautua e ia kikila te eletihe ke na he toe faia; pe
 - (ii) fakaaoga he uila mai te eletihe a te nuku i he tulaga e afaina ai te uila.
- (5) Ko te tino o te kautautua e gafa ma te eletihe pe he tino kua fakataga e te tino o te kautautua e ia kikila te eletihe e mafai, i ho he taimi talafeagai, ke ulu ki he fale e hoko ki te eletihe a te nuku ke ahiahi pe hiaki ho he galuega tau uila.
- (6) Ho he tino e he uhitakia te tulafono tenei e holutulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 68(1)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na ia faia he hoko ki te eletihe
- (iii) e heki fakataga e te tino o te kautautua e ia kikila o te eletihe.

Tulafono 68(3)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) e heki fakataga e te tino o te kautautua e ia kikila o te eletihe
- (iii) na tagofia tauanoa, pe na ia faia he hoko pe na ia faia ni galuega mo te toe fakaleleia
- (iv) te eletihe a te nuku.

Tulafono 68(4)

- 1 (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakaaoga ni mea e fano i te uila
- (iii) hoko ki te eletihe a te nuku
- (iv) ka na fakatonu kiei e te tino o te kautautua e ia kikila, ke na he faia.

Tulafono 68(4)

- 2 (i) he tino (tino molia)
- (ii) fakaaoga te eletihe a te nuku
- (iii) i he tulaga e afaina ai te hapalai o te uila.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia te na ia faia te hoko pe na tagofia tauanoa e ia te hihitemi e aunoa ma he fakatagaga mai te tino o te kautautua e ia kikila te eletihe.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafe e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafe e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 69 o na Tulafono o Holigatulafono - Malaga i te tai

Fakamatalaga

- (1) E heai he tino e fakaaoga he vaka ke malaga ai i te vāinuku o Tokelau pe i te va o he fenua o Tokelau ma he tahi fenua e aunoa ma he fakatagaga mai te nuku.
- (2) Ka ko heki tukuatua he fakatagaga i lalo o te palakalafa (1), e tatau ke fakamaliegia te nuku ko te vaka e malu ma e lelei oi fakaaoga i te tai mo he taimi mataloa, e lava te faoa ma fakamautinoa e katoa na kope fakaola i luga o te vaka, e tatau lava ke he i lalo ifo o –
 - (i) tofu na tino uma e malaga ma te kofu fakaola;
 - (ii) tahi te kamepaha;
 - (iii) tahi te moli uila ma he hipea mā pe he molihuaū ma he fagu huaū tumu;
 - (iv) tahi te taula; ma
 - (v) ni tugaki (ahu pe ni mea fakamumu).
- (3) Fakatahi ai la ma na kope fakaola iena, e ono manakomia foki e te nuku he vaka ke eva i te vāinuku ke kave hana leitio e kave ma maua ai ni fekau, ma ke fehokotaki ki na faleualehi i luga o na fenua i ni taimi fakatatia.
- (4) Ko he tino e malaga i te vāinuku o Tokelau pe ko Tokelau ma he tahi koga i he vaka o Tokelau vagana ai e ologatahi ma te tulafono tenei, e hoolitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

- 1** Tulafono 69(1)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) fakaaoga he vaka o Tokelau
 - (iii) ke eva ai i te vāinuku o Tokelau ma he tahi fenua
 - (iv) aunoa ma te fakatagaga a te nuku.
- 2** Tulafono 69(2)
 - (i) he tino (tino molia)
 - (ii) malaga i te vāinuku o Tokelau i he vaka Tokelau
 - (iii) kae he uhitakia na tukutukuga i te palakalafa (2).

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia na malaga i he vaka e aunoa ma he fakatagaga a te Taupulega PE ko te tino molia na malaga ma e heki mulimuli ki na fakatatiaga i te palakalafa (2).

Ko te te tulafono tenei e he hokotaga ki ho he vaka e fakaaoga e, pe mo te malo o Tokelau.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

***Tulafono 72 o na Tulafono o Holigatulafono - He Fakamaoni, Amio
Pepelo i ho he tofi***

Fakamatalaga

- (1) Ho he tino e faigaluega tautua e holitulafono kafai e –
 - (i) talia pe malie ke talia; pe
 - (ii) maua mai
 - (iii) ni tupe
 - (iv) mo ni galuega na fai pe ni galuega ka fai e te tino tena e i te tulaga i te galuega.
- (2) Ho he tino e holitulafono kafai, i ni amio he fakamaoni –
 - (i) foki; pe
 - (ii) ofo atu
ke kalei i he totogi he tino i he mafaufauga ke takina ai te tahi tino ke fai he galuega pe he galuega na fai e te tino tena ona ko tona tulaga i te galuega.
- (3) Ko te tino o te kautautua e fakaaoga e ia, i ni auala he fakamaoni, ni fakamatalaga na maua e ia i tona tulaga galue ke maua ai ni ana mea pe ni mea a he tahi tino, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 72(1)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) talia ma malie ke talia pe ko ia ke kalei i he totogi
- (iii) mo he gaoioiga ke fai i tona tulaga i te galuega.

Tulafono 72(2)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) na ia kaleia he tahi tino
- (iii) i he mafaufauga ke takina
- (iv) he gaoioiga kua fai pe ka fai
- (v) ona ko tona tulaga i te galuega.

Tulafono 72(3)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) tino o te kautautua
- (iii) na fakaaoga i ni auala he fakamaoni
- (iv) fakamatalaga na maua mai i tona tulaga i te galuega
- (v) ke maua ai hona lelei pe he lelei mo he tahi tino.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia nae he tino o te kautautua na ia talia ke kalei i he totogi pe na ia fakaaoga ni fakamatalaga ke maua ai hona leleiga pe ko te tino molia te na ia kaleia i he totogi te tino o te kautautua.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

Tulafono 73 o na Tulafono o Holigatulafono - Fakaaoga hehe te Tofi

Fakamatalaga

- (1) He tino tautua, e fai ana gaoioiga fakatagāfai e iei hona fakatagaga, e heki fakamaumaua e ia na tupe lafoga nae ao e ia, kua holitulafono.
- (2) He tino tautua e fakafaigaluega ke fakatino e ia he fakatonuga a te fakamahinoga kae ona ko tona fakatamala pe ko he mea na tatau ke fai kae heki faia, kua mihi ai e ia te avanaoa ke fakatino ai te fakatonuga, kua holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 37(1)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) he ofiha tautua na maua ana tupe mai he tahi tino i luga o te galuega
- (iii) e heki faia e ia te mea na tatau ke fai ki na tupe, e tuha ai ma te tulafono.

Tulafono 73(2)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) he ofiha tautua
- (iii) fakafaigaluega ke fakatino he fakatonuga a te fakamahinoga
- (iv) na mihi tona avanaoa ke fakatino ai te fakatonuga ona e iei tana mea e heki faia.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia ma fakahino i loto o te fono malo.

E tatau te fakatino moliaga ke fakamaonia ko te tino molia nae he tino tautua ma e heki fefaiakia fakalelei e ia na tupe PE na fakatamala i te fakatinoga o he fakatonuga a te fakamahinoga.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kawai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kawai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mawai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleni o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

Tulafono 74 o na Tulafono o Holigatulafono - He Fakaaloalo

Fakamatalaga

(1) He tino e –

- (i) i loto o pe pili ki te potu pe ko he koga e fai ai he fono fakamahinoga, e amio he pulea i he agaga ita, fakamataku pe he fakaaloalo, i te fakalavelave ki te fono fakamahinoga, pe fakamataku na tino e omamai ki te fakamahinoga;
- (ii) e fai kupu faifai ki na tino o te fakamahinoga, pe he ofiha o te fakamahinoga, i te taimi e fai ai he fono fakamahinoga, kua holitulafono ma e tatau ke haihaia i he fakatonuga mai te fakamahinoga, ke uma te fono fakamahinoga.

(2) He tino e –

- (i) faimautinoa tona muhu pe fakatamala oi tulaki i te fakamahinoga kafai e poloaki ke tulaki;
- (ii) fai ni taumafaiga hehe ke aia tauanoa pe takina e ia he tino molimau i loto o te fakamahinoga , e tuha pe kua uma pe heai foki, te fai o te molimau a te tino molimau e tuha ai ko te matakupu;
- (iii) faimautinoa tona muhu pe fakatamala oi uhitaki ki he fakatonuga a te fakamahinoga;
- (iv) faimautinoa tona muhu oi fakatautō pe fai hana fakamaoniaga, pe kafai na fakatautō e muhu oi tali ki he fehili e tatau lava ia ke tali kiei e tuha ai ko te tulafono, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 74(1)(i)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) faimautinoa
- (iii) amio he pulea i he agaga ita
- (iv) i loto pe tafapili ki te koga e fai ai te fono fakamahinoga
- (v) fakavavale PE fakamataku he tino i loto o te fakamahinoga.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fono fakamahinoga.

E tatau ke fakamonia e te fakatino moliaga ko te tino molia na amio he pulea e ve ko na vaega kua fakatatia i loto o te Tulafono 74(1)(i) o na Tulafono o Holigatulafono.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafai e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafai e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloalo talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleni o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga pe 3 mahina i te falepuipui (Komehina).

Tulafono 78 o na Tulafono o Holigatulafono - Holigatulafono agai ki he Ofiha o te Kautautua

Fakamatalaga

- (1) He tino, e aunoa ma ni mafuaaga tatau, e he fehoahoani ki he leoleo kafai e fakatahigia e he leoleo he fehoahoani, e holitulafono.
- (2) He tino e fai mautinoa lava te teteke, fakaogohia pe fakavavale ki –
 - (i) he ofiha o te kautautua i te fakatinoga o te tiute o te ofiha; pe
 - (ii) he tino e fehoahoani ki te leoleo, e holitulafono.

Vaega Fakapitoa o te Holigatulafono

Tulafono 78(1)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) aunoa ma he mafuaaga tatau
- (iii) e heki fehoahoani ki he leoleo
- (iv) i te taimi e fakatagihia ai.

Tulafono 78(2)

- (i) he tino (tino molia)
- (ii) fai mautinoa te teteke pe fakaogohia pe fakavavale
- (iii) ki he ofiha o te kautautua i te fakatinoga o o latou tiute PE he tino e fai he gaoioiga ke fehoahoani ai ki he leoleo.

Fakamainaga

(1) Fakamateaga

E tatau te fakatino moliaga ke fakamatea te tino molia i loto o te fonofakamahinoga.

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga ko te tino molia ko ia te heki fehoahoani ki te leoleo pe na faimautinoa tona teteke, pe na fakavavale ki he leoleo pe he tino o te kautautua.

(2) Ko ai te ia fakamaonia

E tatau ke fakamaonia e te fakatino moliaga na vaega fakapitoa uma lele ke aunoa ma he mahaloaloga talafeagai.

E he manakomia ke fakamaonia he mea e te itu tautali, kae kafe e fakamautu e te itu tautali e iei lava he mahaloaloga talafeagai, ko tona uiga e he hala te tino molia ma tapunia loa te matakupu.

(3) Puipuiga

Kafe e fakamaonia e te fakatino moliaga kua aunoa ma he mahaloaloga talafeagai i na vaega fakapitoa o te holigatulafono, e mafai lava ke iei he puipuiga a te tino molia.

E tatau ke fakamautu e te tino molia te puipuiga i te fakapaleniga o na molimau (e ono ko tē kae he ko teia).

Fakahalaga Pito Maua

3 ia iunite fakahalaga 3 mahina i te falepuipui.

PEPA FAKAOPPOO

Tulafono Toe Teuteu ki te Te Tulafono Fakapalemene mo Tokelau 1986

He Tulafono Fakapalemene ke toe teuteu ai te Tulafono Fakapalemene mo Tokelau 1948.

1. Igoa ma te kamataga

- (1) Ko te Tulafono Fakapalemene tenei e takua ko te Tulafono Toe Teuteu Tulafono Fakapalemene mo Tokelau 1986, ma e faitau fakatahi, ma kavea ai ma vaega o te Tulafono Fakapalemene mo Tokelau 1948 (teia e takua i loto i kinei ko te Tulafono Fakapalemene kautu).
- (2) Ko te Tulafono Fakapalemene tenei e aloakia i te aho 1 Aukuho 1986.

2. Fakauigaga

I te Vaega tenei o te Tulafono Fakapalemene, vanaga ai e iei ni ietahi tulaga e takua, ko te Komehina ko tona uiga ko te Komehina mo Atafu pe mo Fakaofu, pe mo Nukunonu e veia ona tofia i lalo o te vaega 5 o te Tulafono Fakapalemene tenei.

VAEGA 1 MALOHIAGA FAIFAKAMAHINOGA MO NA HOLIGATULAFONO HIVILI MA NA HOLIGATULAFONO I TE VA O TE TINO MA TE MALO

3. Ko te Fakamahinoga Maua luga a Niu Hila ke kavea ma Fakamahino Tulafono mo Tokelau

- (1) Ko te Fakamahinoga Maua luga o Niu Hila e ia te ia uma na malohiaga fai fakamahinoga ieia e ono fakafoea te tulafono i Tokelau i te faiga lava e tahi i na tulaga uma e ve ko te mafai fai fakamahinoga kua tuku atu ki te Fakamahinoga tena, kua kavea ko he tahi Fono e Fakamahinoga i luga o Tokelau, pe e o Tokelau.
- (2) Ko te mafai fai fakamahinoga kua tuku atu ki te Fakamahinoga Maua luga i lalo o te potu palakalafa (1) o te

vaega tenei, e aofia i na fakatatiaga o ho he tulafono fakatonutonu na faia i lalo te Tulafono Fakapalemene kautu ma na fakatatiaga o ho he tulafono e fai e te Fono Fakamua, e fakatino i te faiga lava e tahi i ona vaega uma, ke ve ko Tokelau he vaega e o Niu Hila i ho he itu.

- (3) I te fakatinoga o te mafai fai fakamahinoga kua tuku atu kiei i te potu vaega (1) o te vaega tenei, e mafai te Fakamahinoga Mauuluga ke fai ana fakamahinoga i Tokelau pe ko Niu Hila, pe i he tahi koga talafeagai e fakatonu mai e te Famahino Hili.

4. Apili ki te Fakamahinoga o Apili a Niu Hila

- (1) Ho he apili e tatia ki te Fakamahinoga o Apili a Niu Hila mai ho he fakaikuga, poloakiga aloakia pe he fakatonuga mai te Fakamahinoga Mauuluga a Niu Hila i te fakatinoga o te mafai fai fakamahinoga na tuku atu ki ei i te vaega 3 o te Tulafono Fakapalemene tenei, i te faiga lava e tahi e veia ko ho he fakaikuga, poloakiga aloakia pe he fakatonuga e a te Fakamahinoga Mauuluga i te fakatinoga o tona mafai fai fakamahinoga i Niu Hila.
- (2) Ko te tonu a te Fakamahinoga o Apili mo ho he apili i lalo o te vaega tenei, ko te toe tonu lava ia.

5. Tofiaga o na Komehina

- (1) Ko te Kovana-Hili, i te fautuaga a te Minihita o te Va ki Fafu i luga o ni fakatalatalanoaga e te Minihita tena ma te Taupulega o te nuku, e tofia e ia ho he tino Tokelau ke -
 - (i) Komehina mo Atafu ;
 - (ii) Komehina mo Fakaofo ;
 - (iii) Komehina mo Nukunonu.
- (2) E tuha ai ma te potu vaega (4) ma te (5) o te vaega tenei, ko na Komehina uma e taki 3 tauhaga te nofoakiga i te tofi.
- (3) Ko na Komehina takitahi eiei lava to latou avanoa ke toe tofia ai mai teia taimi ki teia taimi.
- (4) Kafai e kitea e te Kovana Hili e tata ai, e ia mafaia oi kavekehe he Komehina mai te tofi ona ko te he fakatino o ana galuega pe ko te faia o ni amio mataga.

- (5) E mafai he Komehina oi fakamavae mai te tofi Komehina e auala i he tuhituhiga e fakatuatuhi ki te Ulufakatonu o Tokelau.
- (6) Ko na Komehina takitahi e totogi mai i te Tupe Fakamua a Tokelau i ni totogi e fakatulaga mai e te Ulufakatonu o Tokelau.

6. Ko te he mafai ke fakatino pe ko te he i luga o fenua o te Komehina

- (1) Kafai, i ho he taimi, kua he mafai ke fakatino e te Komehina te galuega ona kua tauale, pe ko te he lava o te iloa, pe tokehea mai te nuku na tofia ke Komehina ai, pe kafai kua iei he avanoa i te tofi Komehina, ko te tino o te fenua tena e ia fakatinoa na galuega o te tofi Faipule e ia mafaia, e aunoa ma he toe tofiaga, oi fakatino na galuega, tiute pe ko na malohiaga o te Komehina i te taimi tena e tokehea ai pe kua he ia mafaia oi taukave te galuega, pe kua iei he avanoa i te tofi.
- (2) Ko te mafai e ho he tino e ia faia na galuega a he Faipule ma fai ho he fakatinoga, tiute pe ko na malohiaga o he Komehina, he fakamaoniga tena o te mafai e te tino tena ke fai e ia te galuega.

7. Malohiaga Faifakamahinoga o na Komehina

- (1) Ko he Komehina e iei tona malohiaga faifakamahinoga -
 - (a) I na galuega mo te toe totogi o ni kaitalafu pe ni mea na fakakino e he hilia i te \$1,000 te aofaki.
 - (b) I na galuega mo te toe maua o ni meatotino e he hilia to latou tau i te \$1,000.
 - (c) I ho he fakamahinoga o he holigatulafono hivili ko tona fakahalaga he hala tupe oioti.
 - (d) I ho he fakamahinoga o he holitulafono ko tona fakahalaga e falepuipui i he vaitaimi i lalo ifo o te tauhaga.

- (2) E tuha ai ko na fakatatiaga i lalo o ho he tulafono fakatonutonu na fai i loto o te Tulafono Fakapalemene kautu, ko he Komehina, i te fakatinoga o tona malohiaga faifakamahinoga ki na holigatulafono agai ki na Tulafono o Holigatulafono, e iei tona mafai ke fai ai e ia he mea e fokotahi pe ko na mea uma o na mea ienei :
- (a) He fakahalaga ke falepuipui e he hilia i te 3 mahina
 - (b) He hala tupe e he hilia i te \$150.00
 - (c) Fakatonu ke fai galuega mo te nuku
 - (d) Fakatonu ke tuku he tino molia ki lalo o te kikilaga a Leoleo
 - (e) Akoaki pe tautalagia he tino i mua o tagata
 - (f) Fakatonu ke totogi he tau i he hilia i te \$1,000 te aofaki mo ni mea totino, kua gagalo pe kua fakakino, a te tino kua afaina ona ko te holigatulafono.
 - (g) Fakatonu ke toe fakafoki atu ho he meatotino ki te tino na afia ona ko he holigatulafono.
- (3) Ona ai ko te potuvaega (3A) o te vaega tenei, ki ho he tulafono fakatonutonu na faia i lalo o te Tulafono Fakapalemene kautu, ma ho he tulafono na fai e te Fono Fakamua i lalo o te vaega 3A o te Tulafono Fakapalemene kautu, ko he Komehina e iei ona malohiaga faifakamahinoga oioti i –
- (a) Te fenua na tofia ai te Komehina tena ; ma
 - (b) Te Tai o Tokelau kua hikomia ai te fenua tena.
- (3A) E kehe mai ai ma ho he mea i te potuvaega (3) o te vaega tenei, kae tuha ai ma te potuvaega (1) o te vaega tenei, ho he Komehina e mafai ke fakatino tona malohiaga faifakamahinoga ki na holigatulafono ienei :
- (a) Ho he holitulafono e lavea i te vaega 9 o te (Tai o Tokelau) Tulafono Fakapalemene o Tokelau 1977.
 - (b) Ho he holitulafono agai ki na tulafono o Tokelau na fai i luga o he vaka pe he vakalele, i ho he taimi kafai, ko te taimi na tupu ai te holitulafono, ko te vaka pe ko te vakalele –

- (i) e galue tautua mo Tokelau; ma
 - (ii) e malaga mai Tokelau pe malaga atu ki Tokelau pe i na vainuku o Tokelau.
- (4) I ho he fakamahinoga o he holitulafono ki na Tulafono o Holigatulafono, e mafai te Komehina i ho he taimi e fai ai na fakamahinoga iena, oi fakatalanoa te matakupu, kae iei te itu a te fakatino moliaga, itu tautali, ma te lagolago a te itu tautali (kafai e iei), ma te Taupulega o te nuku teia na tofia kiei te Komehina tena.
- (5) Kafai e fai ni talanoaga vena, e tuku atu e te Komehina –
 - (a) ki te itu a te fakatino moliaga ; ma
 - (b) te itu tautali pe ko tana lagolago (kafai e iei)
te avanoa ke tuku mai ni fakamaoniga o ho he matakupu na lagā i te talanoaga tena.

8. Toe Fakalahi te malohiaga faifakamahinoga o na Komehina i luga o he maliliega o na itu e aofia i te fakamahinoga.

Kafai, ona ko te aofakiga pe ko te aoga o te mea e fai kiei te tagi pe talanoa kiei, e iei te malohiaga faifakamahinoga o he Komehina i lalo o te vaega 7(1)(a) pe (b) o te Tulafono Fakapalemene, ma na itu e fakamahino i he maliliega e haini kilatou kiei pe ko a latou lagolago, ke malilie ko he Komehina e iei ona malohiaga faifakamahinoga ke fai ai e ia te fakamahinoga, ko te Komehina tena ka ia te ia te mafai fakamahino ke fai ai e ia te fakamahinoga.

9. Fakaheai he vaega o te tagi ke foki te malohiaga faifakamahinoga ki te Komehina

- (1) Kafai he itu e fakamahino e fai hana tagi mo he aofaki e hili atu i te \$1,000, kae ko te malohiaga fai fakamahinoga o te Komehina e he hilia i te \$1,000, e tataua loa te itu tagi ke tiaki te aofaki hilia kae ke matai te malohiaga faifakamahinoga o te Komehina ke fai te fakamahinoga ma fuafua te ikugo ka fai.

- (2) Kafai e pa ki he tulaga kua tiaki e te itu tagi he vaega o tana aofaki hilia na tagi kiei i lalo te vaega tenei, na fakamahino e he Komehina, e he toe maua e te itutagi te aofaki hilia fakatahi ai ma na tau, ma ko te fakaikuga a te Komehina i te matakupu kua fakateka katoatoa ai ni ietahi manakoga e tuha ai ko te gaoioiga na fai, ma ko te fakaikuga ko tena lava.

10. Apili te fakaikuga a te Komehina

- (1) E tuha ai ma na potuvaega (2) ma te (3) o te vaega tenei, ho he itukau ki he fakamahinoga, e tuha pe he fakamahinoga hivili pe he holitulafono ki na Tulafono o Holigatulafono, i mua o he Komehina e mafai ke apili te fakaikuga a te Komehina ki te Fakamahinoga Maualuga o Niu Hila i te fakatinoga o te malohiaga fafakamahinoga kua tuku atu kiei i lalo o te Vaega 3 o te Tulafono Fakapalemene -
 - (a) E tuha ai ma ietahi tulafono pahia, ke ve ai ko te fakaikuga tena he tonu e a he Fakamahinoga Itumalo i Niu Hila ; ma
 - (b) E tuha ai ma na fakatinoga venei ko te fakaikuga a Fakamahino o te Fakamahinoga Maualuga e talafeagai ma ieia tulaga.
- (2) Ho he tino e fia apili e tuha ai ma te potuvaega (1) o te vaega tenei ka, fakailoa i he tuhi ki te Ulufakatonu, i loto o te 28 aho talu te fai o te fakaikuga a te Komehina, ma fakailoa kiei tana fuafuaga ke apili.
- (3) E heai ni apili e fai fakatatau ki te potuvaega (1) o te vaega tenei i te tulaga o ho he fakaikuga a te Komehina i ho he fakamahinoga mo ho he holigatulafono ko tona fakahalaga e falepuipui e he hili atu i te 3 mahina pe ho he holitulafono ko tona fakahalaga he hala tupe oioti e he hili atu i te \$150, kae ho he itu ki na fakamahinoga venei e mafai ke apili te fakaikuga a te Komehina ki na vaega vena, ma e tuha ai ma na faiga vena, e veia ona fakatatia mai i na tulafono fakatonutonu i loto o te Tulafono Fakapalemene kautu.

Tulafono Fakavae - 16

16 Ko nā Āiātatau o Tagata

- (1) Ko nā āiātatau tautokatahi o tagata uma i Tokelau, ko ieia e takua i te Takutinoga a te Lalolagi mo Āiātatau a Tagata, ma, e kitea ki loto o te Feagaiga Fakavāomālō mo nā Āiā o Tagatānuku ma Fakanofonofoga Fakafaigāmālō.
- (2) Ko nā āiātatau o tagata tautokatahi i Tokelau, e fakaaogā kae amanakia foki nā āiātatau a ietahi tino ma te nuku e nofo ai te tino tena.
- (3) Kafai he tino kua mafaufau ko he tahi o ona āiātatau e ve ona takua i te Tulafono Fakavae kua fakahēaogā pe ka fakahēaogā, e ono mafai te tino tena ke tuhi talohaga ki te Fono a te Mālō Fakaauau mo he puipuiga o te āiātatau tena
- (4) Kafai te Fono mo te Mālō Fakaauau e malie e tuha ai ma te talohaga, e ono mafai ke fai hō hana fakatonuga i tana kikila e talafeagai mo te puipuiga o tena āiātatau.
- (5) Ko he fakatonuga e fai i lalo o te palakalafa (4) e ono mafai ke fakamalohia veia lava ko he fakaikuga e a te Fakamahinoga Maua-luga.
- (6) Ko te Fono a te Mālō Fakaauau, ko kinā tē fai ai te fakaikuga mulimuli ki te fuafuaga o nā matakupu uma e tau ki nā āiātatau o tagata.

[from the Constitution]

Takutinoga a te Lalolagi mo Aiatatau a Tagata

Fakatomuaga

Ko na Malo Auai ki te amanakiagia o te Feagaiga tenei.

I he amanakiaga, e tuha ai ma na agagataki i te Feagaiga a Malo Kaufakataki, ko te amanakiagia o, te mamalu, ma na aiatatau tumau tutuha a tagata uma o te kaiga o tagata ola ko te fakavae ia o te haolotoga, te amiotonu ma te filemu i te lalolagi, amanakiagia, ko na aiatatau ienei e mafua ona ko te mamalu o te takata ola,

Talu ai, ona ko te he amanakia ma te he fakatauaigia o na aiatatau a tagata, na iku ki ni faiga haua na mafua ai te ita i loto o tagata, ma, ko te maua o he lalolagi e ola fīafia ai ia tagata i te haolotoga ke fakaali o latou manatu ma o latou talitonuga, ma haoloto mai i te matakū ma te mativa, kua kavea ma fakanaunauga pito maua luga mo tagata lautele,

Talu ai ona e talafeagai, kafa i ko te tagata e he fakamalohia ke hakili fehoahoani, ko te toe gaioiga e teteke atu ai ki te pule haua ma te ola taotaomia, ko na aiatatau e tatau ke puipua i lalo o te pule a te tulafono.

Ko teia la, e tatau ke atiake ni hokotaga fakauō i te va o atunuku.

Talu ai, ona ko tagata o Malo Kaufakatahi kua toe fakailoa mai to latou kina i loto o te Feagaiga, i na aiatatau fakavae, i te mamalu ma te aoga o te tagata; na aiatatau tutuha a tane ma fafine; ma, e filiga ke fakalauiloa te agai ki mua, na tulaga fakatenofonofoga ma he olaga e hili atu te lelei ma haoloto.

Talu ai, ona kua folafola mai e Malo Auai ka kilatou fakataunukua e ala i te felagolagomaki ma Malo Kaufakatahi, te fakalauiloaga o te fakaaloaloga e tagata uma na aiatatau o tagata ma te haolotoga fakavae.

Ko teia, ko te tutuha o te malamalamaga agai ki na aia tatau ma na haolotoga ienei e matua taua lele mo te fakataunukuga katoatoa o tenei folafolaga.

Nei la, kua fakalauiloa atu e te Fono Aoao ko te Takutinoga tenei a te Lalolagi mo Aiatatau a Tagata, ko he fua e tulaga tutuha ai na fakamoemoega mo tagata ma malo uma, kae ke mafai ia tagata tautokatahi uma ma fakalapotopotoga takitahi uma o he atunuku, ke manatua pea tenei Takutinoga, ma tauivi ke akoako atu ma fakalauiloa te amanakia o ienei aiatatau ma ienei haolotoga, ma na faiga mo te agai ki mua, fakaatunuku ma te fakavaomalo, ke fakamautu ta latou amanakia ma te aoga ma te tauhiga, i te va o tagata o Malo Auai ma te va o tagata o na atunuku e i lalo o a latou pulega.

Vaega 1

Ko tagata ola uma e fananau mai e haoloto ma tutuha i te mamalu ma na aia tatau. Kua foki atu ki a te kilatou te mafaufau ke fakaaoga tatau ai ma te lotofuatiaifo, ma, e tatau ke fai te va o te tahi ki te tahi i luga o te agaga fakauho.

Vaega 2

Ko tagata uma e iei o latou aiatatau ki na haolotoga uma kua takua mai i te Takutinoga tenei, e he fakailogā he itukaiga, te nuku, lanu, itukaiga (tane pe he fafine), gagana, tapuakiga, talitonuga fakapolitiki pe ni ietahi talitonuga, tona tupuaga, ana mea totino, tulaga o tona fanau mai pe ni ietahi tulaga lava. E he gata i tena, e he fakailoga ni tulaga fakatemalo, ni mafai, pe ni tulaga fakavaomalo o te fenua pe ko te atunuku e hau ai te tino, e tuha lava pe he atunuku tu tautahi, atunuku e heki faia hana filifiliga faigamalo pe e i lalo o he tahi puleaga.

Vaega 3

Ko tagata uma e ia te ia te aiatatau ki te ola, te haolotoga ma te haogalemu o te tino.

Vaega 4

E heai he tino e taofia i he tulaga fakapologa pe i he tulaga e ve he pologa; ho he itukaiga fakapologa pe fakatau pologa, e fakaha.

Vaega 5

E heai he tino e fakatigaina pe hauagia. Pe fai kiei ni faiga he talafeagai fakatetagata ola pe ni fakahalaga mataga.

Vaega 6

Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau ke amanakia ai i lalo o te tulafono i ho he koga.

Vaega 7

Ko tagata uma e tutuha i lalo o te tulafono ma e ia te kilatou te aia e aunoa ma he fakailoga tagata, ki te puipuiga tutuha a te tulafono. Ko tagata uma e aia ki te puipuiga tutuha mai ni faiga fakailoga tagata ma te holi o te Takutinoga tenei vena foki pe fakahaga ki ho he fakaohoga ke fakatupu te fakailoga tagata.

Vaega 8

Ko tagata uma e i a te kilatou te aiatatau ki he fehoahoani lelei mai na fakamahinoga i tona atunuku ona ko ni gaoioiga pe ni fakatinoga kua fakaheamanakia ai na aiatatau kua ia maua mai te tulafono fakavae pe ko te tulafono.

Vaega 9

E heai he tino e haihaia pe fakahala pe fakaaunukua e aunoa ma he mafuaaga.

Vaega 10

Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau tutuha ki he fakamahinoga aloakia e fai e he fakamahinoga tu tokatahi ma hē fakaitukau ke vakilikili ma fakamautu ai ona aiatatau ma ona tiute taukave fakatahi ai ma ni ona moliaga tau hoolitulafono.

Vaega 11

- (1) Ko tagata uma e molia i he holitulafono, e iei tona aiatatau ke taku mamā ai pea ke pa ki he taimi e fakamaonia ai ko ia kua agahala, e tuha ai ma te tulafono, i he fakamahinoga e fakaavanoa ki tagata lautele ma kua ia te ia na itu uma e manakomia mo tona puipuiga.
- (2) E heai he tino e nofohala i ho he holigatulafono ona ko he gaoioiga na fai pe he mea e heki faia, e heki fakatino ai he holitulafono i lalo o he tulafono fakaatunuku pe fakavaomalo, i te taimi na fai ai. E he tatau foki he fakahalaga e hili atu te mamafa ke fakaeke atu i lo te fakahalaga na fuafua, i te taimi na fai ai te holigatulafono.

Vaega 12

E heai he tino e afaina e aunoa ma he mafuaaga, ki tona tulaga totino na ko ia, tona kaiga, pe ko tona fale, pe ko ni fetuhiakiga, e he ohofakia foki tona mamalu ma tona tulaga takuleleia. Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau ki te puipuiga a te tulafono fakahaga ki te aia tauanoa pe ni ohofakiga vena.

Vaega 13

- (1) Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau e haoloto ai oi malaga ki he koga e fia malaga kiei ma te koga e fia nofo ai i loto o na tuakoi o na fenua takitahi.
- (2) Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau e tukua ai ho he atunuku, e aofia ai tona atunuku ma toe foki atu ki tona atunuku.

Vaega 14

- (1) Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau ke hakili ai ma maua hona hulufaga mo tona puipuiga i he tahi atunuku
- (2) Ko te aiatatau tenei e ono he mafai ke fakaaoga i ni holigatulafono moni e he tau ki kupufaiomalo, pe ni gaoioiga e fetekenaki ma na kautu ma na manatu taki a Malo Kaufakatahi.

Vaega 15

- (1) Ko tagata uma e iei te aiatatau ki hona tagatānuku.
- (2) E he kave kehea te tagatanuku o ho he tino e aunoa ma he mafuaaga, e he taofia foki tona aiatatau ke hui ai tona tulaga tagatānuku.

Vaega 16

- (1) Ko tane ma fafine kua matutua, e iei to latou aiatatau ke faipoipo ai ma fai kaiga e tuha lava pe hea te tagatanuku, lanu ma te talitonuga. E tutuha o latou aia tatau ke fakaipoipo, te taimi e nofo kaiga ai ma te taimi e teteka ai.
- (2) Ko he fakaipoipoga e tatau ke fakamau oioti i he maliega haoloto katoatoa o na tino ka fakaipoipo.
- (3) Ko te kaiga, ko te fakavae kautu ia o he atunuku ma e tatau ke iei hona puipuiga mai te atunuku ma te Malo.

Vaega 17

- (1) Ko tagata uma e iei o latou aiatatau e haoloto ai i ke pulea tautahi ai he mea totino pe pulea fakatahi e kilatou ma he vaega.
- (2) E heai he tino e tatau ke kave kehea mai hana mea totino e aunoa ma he mafuaaga tatau.

Vaega 18

Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau ki o latou manatu, lotofuatiaifo ma tana tapuakiga; ko te aiatatau tenei e aofia ai te haolotoga ke liulotu ai pe hui tona talitonuga, pe tautahi, pe i loto o te nuku ma ni ietahi tino, ma i ni koga fakamua pe i he koga totino fakapitoa, ke fakailoa ai tana lotu pe ko tona talitonuga e auala i ni akoakoga, fakatinoga, te tapuakiga ma te fakatinoga o te lotu tena.

Vaega 19

Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau e haoloto ai ki ona manatu ma te fakaaliga o ona lagona; ko te aia tenei e aofia ai te haolotoga ki he manatu e aunoa ma he fakavavale ma, ke hakili, ma talia ma tuku atu ni akamatalaga ma ni mafaufauga e kui atu i ho he auala o fakahalalauga e aunoa ma he popole ki ni fakatapulaga pe ni tuakoi.

Vaega 20

- (1) Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau e haoloto ai ke fai filemu ai ni maopoopoga ma ni fakalapotopotoga.
- (2) E he fakamalohia he tino ke kau i loto o he fakalapotopotoga.

Vaega 21

- (1) Ko tagata uma e ia te kilatou na aiatatau ke auai ma fai hao i loto o te malo o tona atunuku, i he auala tuhako pe kui atu i ni hui filifilia haoloto.
- (2) Ko tagata uma e tutuha o latou aiatatau ki na galuega tautua i tona atunuku.
- (3) Ko na fakanaunauga o tagata e tatau ke fakavae kiei te pulepulega o te malo; ko na fakanaunauga ienei e tatau ke fakaalia i ni faigapalota fakalauaitale fakavaitaimi ma, ke tutuha te aiatatau e palota ai ma e tatau ke faia i he palota fakalilolilo pe i ni auala fai palota haoloto.

Vaega 22

Ko tagata uma i te tulaga tagatanuku o he atunuku, e ia te ia te aia ki te fehoahoani mai te malo ma e tatau ke auhia, i ni taumafaiga fakaatunuku ma te felagolagomaki fakavaomalo, e tuha ai ma te fakanofonofoga ma na alagamanuia o na Malo takitahi, na aiatatau ki te tamaokaiga, nofonofoga ma te fakaaganuku mo tona mamalu ma te atiakega haoloto o tona tulaga fakatetagata.

Vaega 23

- (1) Ko tagata uma e i a te kilatou te aiatatau ki he galuega, ki he filifiliga haoloto ki te galuega e galue ai, ki ni fakatatiaga hako ma lelei o te galuega ma he puipuiga fakahaga ki te he maua o he galuega.
- (2) Ko tagata uma i he tulaga he fakailogatagata, e i a te kilatou te aiatatau ki ni totogi tutuha mo ni galuega tutuha.
- (3) Ko tagata uma e faigaluega e iei te aiatatau ki he totogi talafeagai ke fakamautinoa ai ki a te ia ma tona kaiga he olaga fetau mo te tagata ola ma tumau ma, fakalava, i ietahi auala e fehoahoani ki te puipuiga i loto o te nofonofoga.
- (4) Ko tagata uma e i a te kilatou te aiatatau ke fakavae ai ma kau ai ki na iuni a tagata faigaluega mo te puipuiga o na mea fiafia ai ki latou.

Vaega 24

Ko tagata uma e i a te kilatou te aiatatau ke malolo ai ma maua he taimi tafao mai na galuega, e aofia ai he fakatapulaga talafeagai o na itula faigaluega ma na aho malolo fakavaitaimi kae totogi.

Vaega 25

- (1) Ko tagata uma e ia te kilatou te aiatatau ki he olaga olamalolo ma nofolelei mo ia ma tona kaiga, e aofia ai na meakai, lavalava, he fale, tautuaga tau olamalolo ma na tautuaga fakatenofonofoga, ma te aiatatau ki he olaga haogalemu kafai kua heai he galuega, pe tauale, he katoatoa te malohi o te tino, pe kua oti te avaga, pe kua tino matua, pe kua heai lava he tahi auala e mafai ke maua ai he tupe ke ola ai.
- (2) Ko matua ma tamaiti e tatau ke kilatou maua ni tauhiga ma ni fehoahoaniga fakapitoa. Ko tamaiti uma, tuha lava pe na fanau mai ki he ulugamatua fakaipoipo pe heai, e tatau ke tutuha te puipuiga e ki latou maua i te fakatenofonofoga.

Vaega 26

- (1) Ko tagata uma e i a te kilatou te aiatatau ki na akoakoga. Ko te akoakoga e tatau ke haoloto, kafai e mafai, i na vahega kamata. Ko te akoakoga kamata e fakamalohia. Ko te akoakoga mo na iloa ma na poto fakapitoa e tatau ke fakaavanoa ki tagata uma ma ko he akoakoga maualuga e tatau ke avanoa tutuha kiei ia tagata uma, fatu ki te maualuga o na tulaga o te akoakogia.
- (2) Ko te akoakoga e tatau ke fakahino ki te atiakega katoatoa o te tagata, ma te fakamakekega o te amanakia o na aiatatau a te tagata ma te haolotoga fakavae. E tatau ke fakaleleia ai te malamalamaga, ko te onohai ma te tulaga fakauo i te va o atunuku uma ma na fakalapotopotoga, itukaiga tagata, itukaiga lotu, ma e tatau ke fakaolaola ai na gaoioiga a Malo Kaufakatahi mo te tauhiga o te filemu.
- (3) Ko matua e i a te kilatou te aiatatau muamua ke filifili ai te itukaiga akoakoga e tatau ke tuku atu ki a latou fanau.

Vaega 27

- (1) Ko tagata uma e i a te kilatou te aiatatau ke auai haoloto ai ki te olaga fakaaganuku o te nuku, ke fiafia i na matakupu tau tuhituhiga, tuhi ata, pehega, hiva, galuega taulima, talatuku, ma, ke auai i te fakaleleia atili o na tulaga tau haienihi ma ona aogā.
- (2) Ko tagata uma e i a te kilatou te aiatatau ke puipuia ai na mafaufauga ma na mea totino mai ho he faiga fakahaienihi, tuhituhiga, pe ko ni tuhiga ata, e a ia na tuhi pe na fai.

Vaega 28

Ko tagata uma e iei te aia tatau ki ni nofonofoga taoga fakatenuku pe fakavaomalo ke mafai ai ke auhia katoa ai na aia tatau ma na haolotoga e fakaalia i te Takutinoga tenei.

Vaega 29

- (1) Ko tagata uma e iei o latou tiute ki te nofonofoga fakatenuku, ma, ko kina te mafai ai ke katoatoa ai tona atiakega haoloto ke auhia.
- (2) I te fakatinoga o o latou aiatatau ma na haolotoga, ko tagata uma e tatau ke fakalagolago oioti ki na fakatapulaga e ve ona fakamautu mai e te tulafono, aua te puipuiga o tona fakaamanakiagia ma te fakaaloalo ki na aia ma na haolotoga o ietahi tino, ma, ke fakafetaui ma na mea e manakomia mo te amio mamā, te filemu lautele ma te tulaga lelei lautele i he atunuku fakatemokalahi.
- (3) Ko na aiatatau ienei ma na haolotoga e he tatau ke fakatino i ni tulaga e fetā ai ma na kautu ma na agaga taki a Malo Kaufakatahi.

Vaega 30

E heai he vaega i loto o te Takutinoga tenei, e tatau ke fakauiga veia, e fakahino ki he Malo, vaega pe ni tino ni aia tatau ke auai ai i ni gaoioiga pe fai ai ni fakatinoga e fakaagaaga ke fakakino ai ho he aiatatau, pe ni haolotoga kua folahia i loto i kinei.

Feagaiga fakavaomalo i na aia tatau hivili ma na aia tatau tau politiki

Fakatomuaga

I ni matauga, e tuha ai ma na agaga taki e fakailoa mai i te Feagaiga Fakavae a Malo Kaufakatahi, ko te amanakiagia o te mamalu ma na aia tatau tutuha he makavekeheha o tagata uma i te kaiga o tagataola ko te fakavae ia o te haolotoga, te amiotonu ma te filemu i te lalolagi,

I te amanakiagia ko ienei aia tatau e mafua mai i te mamalu o te tagata ola,

I te amanakiagia, e tuha ai ma te Takutinoga a te Lalolagi mo na Aia tatau o te Tagataola, ko te fakanaunauga mo ni tagata ola haoloto e fiasia ki olatou aia tatau hivili ma olatou aia tatau tau politiki, ma haoloto mai ite matakū ma te mativa, e mafai oioti ke auhia kafai ni tulaga e fakatino ke mafai ia tagata uma ke fakamaliegia o latou aia tatau hivili ma te fakapolitiki vena foki ma olatou aia tatau fakatetamaokaiga, fakatenofonofoga ma te fakateaganuku,

I ni matauga ki na tiute o na Malo i loto o te Feagaiga Fakavae a malo Kaufakatahi, ke fakalauiloa ai te fakaaloalo i te lalolagi aoao ma te fakamamalugia o na aia tatau ma na haolotoga,

I he mautinoaga ko te tagata, e iei ona tiute e fai mo ietahi tino ma tona nuku, e iei tana galuega patino e taumafai malohi ai mo te fakalauiloagia ma te fakamamalugia o na aia tatau e fakaamanakia i te feagaiga tenei,

Kua malilie ki na patiga takitahi ienei:

VAEGA I

Patiga 1

1. Ko na nofonofoga uma, ei ei ta latou aia tatau ki ha latou filifiliga faigamalo. Ona ko tena aia tatau, e filifili haoloto e ki latou ho latou tulaga fakafaigamalo, ma, e haoloto i te hakiliga o to latou tamaokaiga, te atiakega o te nofonofoga a tagata ma te aganuku.
2. E mafai e nofonofoga uma, mo a latou fuafuaga, ke haoloto i te fakaaogaga o a latou koa fakanatula, ma a latou lihohi e aunoa ma ni lagona he lelei ki hona tiute taukave e mafua mai i ni felagolagomakiga fakamvaomalo tau tamaokaiga, fakavae ki te agaga o te maua o ni fakamanuia tutuha, ma na tulafono fakavaomalo. E matua heai he tulaga e taofia ai he nofonofoga mai te fakaaogaga o ona alagamanuia e ola ai i na aho takitahi.
3. Ko na Malo Auai ki te Feagaiga tenei, e aofia ai ma na malo e ki latou pulepulea na Atunuku ko heki Pulea Fakalotoifale ma na Atunuku e Pulea Fakaatunuku Tauhi, ka ki latou fakalauiloagia te aia tatau mo he filifiliga faigamalo fakalotoifale, ma, ka fakatauagia tenei aia tatau ke ogatahi ma na tukutukuga o te Feagaiga Fakavae a te Malo Kaufakatahi

VAEGA II

Patiga 2

1. Ko na Malo Auai takitahi ki te Feagaiga tenei kua folafola e kilatou ke amanakia ma fakamautinoa ki tagata uma i loto o te atunuku ma aofia i tana malohiaga faifakamahinoga na aiatatau i te Feagaiga tenei, e aunoa ma ni itukaiga fakakehekehega e ve ko te folifoliga, lanu, tane pe fafine, gagana, tapuakiga, talinonuga fakapolitiki ma ietahi talinonuga, te atunuku ma te olaga na ola ake ai, na meatotino, te fanau mai ma ietahi tulaga
2. Ko na itu e heki faia ki ei ni fakanofonofoga i na fakatulafonoga e iei nei pe ko ni ietahi auala, kua folafola e na Malo Auai takitahi ki te Feagaiga tenei e kilatou fakatinoa ni auala talafeagai, e tuha ai ma na faiga fakafakavae ma na fakatatiaga i te Feagaiga tenei, ke fakaaoga na fakatulafonoga ienei pe ko ni auala e mafai ai ke fakaaloakia na aia tatau e fakataua i te Feagaiga tenei.

3. Ko na Malo Auai ki te Feagaiga tenei kua malilie:

- (i) Ke fakamautinoa ko ho he tino kua holi ona aia tatau ma ona haolotoga ka fai kiei he fofo talafeagai, e tuha lava pe ko te holi aiatatau na fai e ni tino ei ni tulaga tofi aloakia;
- (ii) Ke fakamautinoa ko ho he tino e tagi mai mo he fofo ka fulifuli tona aia tatau i ni fakamahinoga, pulepulega e ni tofi aloakia e iei te iloa ma te mafai talafeagai, e maua mai i te hihitemi tau tulafono a te malo, ma fatu ni auala fakatetulafono ke fofo ai;
- (iii) Ke fakamautinoa ko na tofi e i ei te iloa ma te mafai talafeagai e fakamalohia e ki latou na fofo venei ke fakatino.

Patiga 3

Ko na Malo Auai ki te Feagaiga tenei kua malilie ke fakamautinoa e ki latou, ko na aia tatau a tane ma fafine e tutuha, ke ola fiafia ai ia tagata uma i na aia tatau fakahivili ma na aia tatau fakapolitiki ie e fakailoa atu i te Feagaiga tenei.

Patiga 4

- 1. I ni taimi o ni fakalavelave fakafuaheki ki tagata lautele e mafai ke lamatia ai te ola o te atunuku ma te tulaga fakaatunuku e iei ai, e mafai e na Malo Auai ki te Feagaiga tenei ke fai ni auala ke kave kehe mai ai ni ona tiute taukave na fai i lalo o te Feagaiga tenei ona ko ni manakoga fakanatinati o tena taimi, kafai e fakatino i ni auala e he afaina ai ietahi o ona tiute i lalo o na tulafono fakavaomalo, ma, e he afia ai ni fakakehekehega e mafaua ona ko te folifoliga, lanu, tane pe he fafine, gagana, te tapuakiga pe ko te nofonofoga na ola ake ai.
- 2. E heai ni fakaheaiga mai te patiga 6, 7, 8 (palakalafa 1 & 2), 11, 15, 16 ma te 18 e mafai ke i lalo o na tukutukuga.

3. Ho he Malo Auai ki te Feagaiga tenei e ia fakaaogagia te aia tatau ke fakaheai ni ona tiute e tatau ke ia fakailoa fakavave e ia ki ietahi Malo Auai i te feagaiga tenei, kui atu i te Failautuhi Aoao o Malo Kaufakatahi, i na tukutukuga o te fakaheagia o ona tiute ma na mafuaaga na fakatino ai e tulaga venei. E toe fai ni fehokotakiga venei e kui atu lava i te auala e tahi, e taku atu ai te aho na fai ai ienei fakaheagia.

Patiga 5

1. E heai he mea i te feagaiga tenei e fakauiga ke ve e fai fakatatau ki ho he Malo, he vaega pe ko te tagata tautokatahi ke fai ai ho he gaoioiga e fakakautu ki te fakakinoga o ho he aia tatau ma na haolotoga e fakaamanakia i kinei, pe fakalahi ai te fakatapulagia nai lo na fakanofonofoga i te Feagaiga tenei
2. E iei na fakatapulaga ki na fakaheagia mai ho he aia tatau fakavae o te tagata ola e amanakia pe fakatino i ho he Malo Auai ki te Feagaiga tenei fuafua ki na feagaiga fakatetulafono, tulafono fakatonutonu pe ko na tu mahani ke fakahehe ai veia, e he fakaamanakiagia i te Feagaiga ni aia tatau venei, pe, e he mamafa te fakaamanakiaga e fai ki ei.

VAEGA III

Patiga 6

1. Ho he tagata ola e iei tona aia tatau tumau ke ola ai. Ko te aia tatau tenei e tatau ona puipuia i te tulafono. E heai he tino, e aunoa ma he mafuaaga tatau, ke he ia maua te ola.
2. I na atunuku ko heki fakaheia ai te halaoti, ko te hala i te oti e tatau ona fakatino oioti ki na holigatulafono pito hili te matuia fua ki te tulafono e fakamamalu i te taimi na fai ai te holigatulafono, ma, e he feta ma na tukutukuga i te Feagaiga tenei ma te Feagaiga mo te Puipuiga ma te Fakahalaga o te Holigaulafono o te Fahiotiga o Tagatanuku o he Atunuku. Ko te halaoti e fakatino oioti fuafua ki he fakaikuga e fai e he fakamahinoga e iei te iloa ma te mafai.

3. Kafai ko te fakaheaiga o te ola e aofia ai te fahiotiga o ni tagatanuku o he atunuku, e malamalama te tulaga tenei, e heai he mea i te patiga tenei e fakataga ai he Malo Auai ki te Feagaiga tenei ke kavekehea ai i ho he auala hona tiute e mafua ona ko na tukutukuga i lalo o te Feagaiga mo te Puipuiga mate Fakahalaga o te Holigatulafono ko te Fahioti o Tagatanuku o he Atunuku.
4. Ho he tino e halaoti e iei tona aia tatau e hakili ai hona fakamagaloga pe fakamama tona fakahalaga. Ko te fakamagalo pe ko te fakamama o te halaoti e mafai ke fakatino i ho he moliaga venei.
5. Ko te halaoti e he fakahalagia ai he tino ei lalo ifo i te 18 tauhaga te matua, ma, e he fakahala venei ai ni fafine faitama.
6. E heai he mea i loto o te Feagaiga tenei e fakaaoga ke fakatuai ai, pe puipuia ai te fakaheaigia o te halaoti e ho he Malo Auai ki te Feagaiga tenei.
7. E heai he tino e fai kiei ni haunoaga, pe ko ni hauaga, fai ki ei ni fakahalaga e he talafeagai ki he tagata ola, kae maihe, e heai he tino e fai ki ei ni hukehukega fakafomai pe fakahaienitihi e aunoa ma hona maliega na fai haoloto.

Patiga 8

1. E heai he tino e fakamalohia ke fai ma pologa, ko te nofopologa ma te fefakatauakiga o ni pologa e fakaha.
2. E heai he tino e nofopologa.
3. (a) E heai he tino e fohi ke fai ni galuega pe fakagalue e aunoa ma tona malie;
(b) Ko te palakalafa 3(a) e he faia ma auala e he mafai ai, i na atunuku e fai e ki latou na fakahalaga e falepuipui ma fohi fakamalohia ai ni tino ki ni galuega mamafa mo ni holigatulafono, te fakatinoga o te fohi ke fai ni galuega mamafa i te faiga o he fakahalaga venei i he fakamahinoga e iei te iloa ma te mafai.
(c) Mo he fakamainaga o te palakalafa tenei, ko te fakakupuga “fohi ke fai ni galuega pe fakagalue e aunoa ma tona malie” e he aofia ai:

- (i) Ho he galuega pe he tautuaga, e he tau ki te potu palakalafa (b), e mahani lava oi manakomia mo he tino kua fakahala ona ko he fakatonuga aloakia mai he fakamahinoga, pe, mo he tino i te taimi e fakahaoloto ai i ni tukutukuga mai i ni itukaiga fakahalaga venei;
- (ii) Ho he tautuaga tau ki te vaegakau, ma, i na atunuku e amanakia ai ni lagona teteke kae talafeagai, ho he tautuaga fakateatunuku e fakatulafonogia ai na tino e iei ni lagona teteke kae talafeagai;
- (iii) Ho tautuaga e matua talafeagai i te taimi o ni fakalavelave fakafuaheki pe ko ni mala e lamatia ai te ola o tagata o te nuku/atunuku;
- (iv) Ho he galuega pe he tautuaga e fakatino ai na tiute fakahivili e mahani ai.

Patiga 9

1. Ho he agata e iei tona aia tatau ke haoloto ma puipuia tona tagata. E heai he tino e haihaia pe fakahalagia tauanoa e aunoa ma he mafuaaga. E heai he tino e afaina ona haolotoga vagana ai ni tulaga e talafeagai ma na tulafono kua uma te fakavae
2. Ho he tino e haihaia e logo muamua, i te taimi e haihai ai, te mafuaaga o te haihaiga ma, e vave fakailoa ki ei te itukaiga moliaga kua molia ai ia.
3. Ho he tino kua haihaia pe kua taofia fakamalohi ona ko he holigatulafono e tatau ona tulaki fakavave i mua o he fakamahino pe ko he tahi ofiha e fakataga e te tulafono ke i ei ni ona malohiaga faifakamahinoga, ma, e tatau ke iei ni tukutukuga i ni taimi talafeagai mo ni ona fakamahinoga, ma te toe tatala ki tua. E he he tulafono tumau te taofia fakamalohi o ni tino e fakatalitali mo ni olatou fakamahinoga, kae ko te tatala ki tua e tatau ona iei ni fakamaoniaga e toe tulaki ai i te fakamahinoga, i ho he taimi o olatou fakamahinoga, ma, kafai pe vefea, e e tatau ke tulaki mo te fakatinoga o te fakaikuga a te fakamahinoga.

4. Ho he tino kua kavekehea tona haolotoga ona kua haihaia pe kua fakahalagia e iei ona aia e mafai ai ke fai hana tagi ki te fakamahinoga, kae ke mafai ai ke fai fakavave he fakaikuga ma te fakmahinoga pe ogatahi tona haihaiga ma te tulafono, ma fakatonu e te fakamahino ke toe fakahaoloto ki tua kafai e he talafeagai ma te tulafono.
5. Ho he tino na afaina ona ko ni haihaiga e he talafeagai ma te tulafono, e iei tona aia tatau e fakamalohia ai te toe maua o hona tau (fakamanuiaga).

Patiga 10

1. Ko tagata uma e afaina o latou haolotoga e tatau ke fai ki ei ni kikilaga e talafeagai ki te tagata ola fakatahi ai ma te fakaaloalo ki te mamalu na ola ake ma te tagata ola.
- 2 (a) Ko na tinomolia e, vagana ai ni tulaga fakapitoa, e tatau ke fakanonofo kehe mai mai na tino kua fakahala, ma e tatau ke kehe to latou kikilaga i ni faiga talafeagai ma olatou tulaga, ko ni tino ko heki fakahalagia;
- (b) Ko na tamaiti molia e fakanonofo kehekehe ma na tino matutua molia ma, e fai fakavave o latou fakamahinoga.
3. Ko te hihitemi fakafalepuipui e iei te fefaiakiga o na pagota, ko te fakakautuga ko te toe fakaleleiga o te olaga. Ko tamaiti holitulafono e fakanonofo kehekehe ma tagata mautua ma kikila i ni itu e talafeagai ma te matutua ma na tukutukuga fakatetulafono.

Patiga 11

E heai he tino falepuipui ona ko te he ia mafaia oi fakataunuku he tiute fakakonekalate.

Patiga 12

1. Ho he tino e fakataga e te tulafono ke nofo i he koga pe ko he atunuku, ei ei tona aia tatau e haoloto ai oi fealuaki ma filifili he koga e nofo ai i loto o te koga pe ko te atunuku tena.
2. Ho he tino e haoloto ke fano kehe mai i ho he atunuku, e aofia ai ma tona atunuku moni,

3. Ko na aiatatau e fakaali atu i luga e heai ni fakatapulaga e fai ki ei vaga na e fakatapulagia i ni tulafono, e tatau ke puipuia ai te haogalemu o te atunuku, te nofolelei, te olamalolo o tagata, na tulelei, na aiatatau ma na haolotoga o ietahi tino, ma, e ogatahi ma ietahi aiatatau e amanakia i te Feagaiga tenei.
4. E heai he tino e taofia mai i tona aia tatau ke ulufale ai ki tona atunuku moni.

Patiga 13

Ko he tagata kehe e fakataga e te tulafono ke i he atunuku o na Malo Auai ki te Feagaiga tenei, e mafai oioti ke fakateka kehe kafai e talafeagai ma ni fakanofotulafonoga, ma, vagana e iei ni mafuaaga ke puipuia ai te haogalemu o te atunuku, e fakataga te tino ka fakateka ke fakaali ni ona lagona pe aihea e he tatau ai tona fakateka kehe, ma, ke mafai tana matakupu ke Iloilo, ma, ke mafai ke hui e he tino e iei te mafai, na tofia e te pule o te atunuku.

Patiga 14

1. Ko tagata uma e tutuha i luga o te fakamahinoga. I te fulifuliga o ho he moliaga o he holigatulafono fakatatau ki e tino, pe ko ona aia tatau ma ona tiute i he hu tau tulafono, ko tagata uma e iei te aia ke tulaki i he fakamahinoga e talafeagai e fai e he fakamahinoga e iei te mafai, e tu tautahi ma te he faaitukau, na tofia i lalo o te tulafono. Ko na tino faifakahalalauga ma tagata lautele e ono fakaha ke fakalogologo ki na vaega uma, pe ko he vaega oioti ona ko ni mafuaaga e afaina ai na uiga nofo lelei, te fakanofotonuga pe ko te puipuiga o te atunuku i he hohaiete temokalahi, pe ko te puipuiga o na ola o na itu e fakamahinogia, pe kafai te fakamahinoga e manatu, ko na fakahalalauga e afaina ai te amiotonu, kae, ho he fakaikuga e fai ki he holigatulafono e fakailoa fakalauaitale vagana ai e puipuia ai ni tamaiti, kae iei ai na fefaiakiga e fakatatau ki na fekehekehega fakaulugaliki pe ko te fakatulafonogia o ni tino e kikilagia ni tamaiti afia i ni fekehekeheakiga.

2. Ho he tino e molia i he holigatulafono e iei tona aia tatau e mafai ai ke mama vagana e fakamaonia e agahala , fua ki te tulafono.
3. I te fulifuliga o ho he moliaga o he holigatulafono mo he tino, Ko tagata uma e aia tutuha ki na tukutukuga ienei:
 - (a) E logo vave ma vakilikili i he gagana e malamalama ai te natula ma mafuaaga o te moliaga;
 - (b) Ke lava te taimi ma na tautuaga e tapena ai tona puipuiga, ma te fakafehokotakiga o te loia e ia filifilia;
 - (c) Ke fai tona fakamahinoga aunoa ma he fakatuai;
 - (d) Kei loto i te taimi o te fakamahinoga, ma ke tautali mo tona puipuiga, pe tali e ala i he loia na ia filifilia, ke fakailoa ki ei, kafai e heai hana loia, ona aiatatau, ma, ke tofia he loia mo ia, i ho he tulaga e talafeagai ma te amiotonu, ma, ke fai e aunoa ma he totogi, kafai te tino molia e heai ni ana alagamanuia ke totogi ai;
 - (e) Ke Iloilo, pe na Iloilo e ia na molimau e teteke kia te ia, ma ke maua e ia ni molimau ma te iloilogia o ni molimau mo ia ,ke tutuha ma te tulaga o na moliau e teteke kia te ia;
 - (f) Ke iei hona fehoahoani e he totogia ma hana fakamatalakupu kafai e he malamalama i te gagana e fakaoga i te fakamahinoga;
 - (g) Ke he fakamalohia ke teteke kia te ia lava, pe takutino e ia ko ia e agahala.
4. I na moliaga o tamaiti, ko na fulifuliga e fakatino i ni auala e amanakia ai te matutua ma ni o latou naunauga ke toe fakaleleia o latou olaga.
5. Ho he tino e fakahala i he holigatulafono e iei tona aia tatau ke toe Iloilo ai tona fakahalaga e he fakamahinoga e maualuga ake, e tuha ai ma te tulafono.
6. Kafai he tino na nofohala ona ko he holigatulafono ma, kafai e toe fakaui pe na fakamagalo ona e iei ni fakamatalaga fou na fatoa maua e kitea ai e heki amiotonu te faiga o e fakamahinoga, ko te tino na mafatia i te fakahalaga e tuku atu kiei he tau i talafeagai ma te tulafono, vagana ai ko na fakamatalaga nae he ki iloa i te taimi na tatau ai ke fakailoa, e mafua ona ko ia.

7. E heai he tino e toe mafai ke toe fakamahino pe toe fakahala i he holigatulafono na fakahala pe na fakahaoloto ai ke ogatahi ma te tulafono ma te hihitemi fai fakahalaga a na atunuku takitahi.

Patiga 15

1. E heai he tino e tatau ona hala i ho he holigatulafono ona ko he gaoioiga na fai pe heki faia e he ko he holigatulafono, i lalo o na tulafono fakateatunuku ma na tulafono fakatevaomalo, i te taimi na tupu ai. Pe hili atu foki te mamafa o he fakahalaga na fai nai lo te hala talafeagai i te taimi o te holigatulafono. Kafai, i te taimi kua uma te holigatulafono kae fai ni fakanofonofoga i lalo o te tulafono ke fakamama ai te hala, ko te tino na holitulafono e fakamanuiagia i ni tulaga venei.
2. E heai he mea i te patiga tenei fakaafaina ai te fakamahinoga ma te fakahalaga o ho he tino i ho he gaoioiga ma ni gaoioiga e heki faia, i te taimi na tupu ai te holigatulafono e agahala, fua ki na agaga taki o te tulafono aloakia a te nofonofoga a atunuku.

Patiga 16

Ko tagata uma e iei te aia tatau e amanakia ai fakatagata ola i ho he koga, i luga o te tulafono.

Patiga 17

1. E heai he tino e fakaafaina e aunoa ma he mafuaaga pe aia tauanoa fakaholitulafono ki tona olaga patino, tona kaiga, fale ma ni fetuhiakiga, pe ohofakia fakaholitulafono tona mamalu ma tona tagata.
2. Ho he tagata e iei tona aia tatau ki puipuiga a te tulafono e ve ko te aia tauanoa ma ni ohofakiga.

Patiga 18

1. Ho he tagata e iei tona aiatatau ke haoloto i ona lagona, na mafaufauga ma te tapuakiga. Ko te aiatatau tenei e aofia ai te haoloto ke tapuaki pe hui tana tapuakiga, ma haoloto, i tona tautahi pe i te nuku ma ni ietahi tino, i mua o tagata pe na ko ia lava, ke fakatino tana tapuakiga pe ko tona talitonuga i te fakatinoga ma ni akoakoga.

2. E heai he tino e fakamalohia ke afaina tona haolotoga ke tapuaki pe filifili hana tapuakiga fou ma ona talitonuga.
3. Ko te haolotoga ke fakatino te tapuakiga ma na talitonuga mo he tino e mafai ke fakatapula oioti i ni fakatulafonoga ma e talafeagai mo te puipuiga o tagata lautele, nofo lelei, olamalolo ma na manatu taua pe ko na aiatatau fakavae o ietahi tino.
4. Ko na Malo Auai ki te Feagaiga tenei e malilie ke fakaaloalo ki na haolotoga o matua, ma, kafai e talafeagai, na matua tauhi fakatetulafono ke fakamautinoa ko na akoakoga fakatelotu ma na olaga o a latou fanau e ogatahi ma o latou fakamoemoega.

Patiga 19

1. Ho he tino ei ei tona aia tatau ke fai ai hona manatu e aunoa ma te aiatauanoa.
2. Ho he tino ei ei tona aia tatau ke fakaali ona lagona; ko te aiatau tenei e aofia ai te aiatau ke hakili, maua, ma tuku atu ni fakamatalaga ma ni mafauauga i ho he itu, e tuha pe fai vefea, pe takugutu, tuhituhiga pe ni lolomiga, i ni ata fakatino pe ko he tahi auala fakahalalau e ia filifilia.
3. Ko te fakatinoga o na aiatau i te palakalafa 2 o te patiga tenei e aofia i loto ni tiute ma ni galuega fakapitoa. Ko te mea ia, e tatau ke fakatapulagia, kae fai fuafua ki na fakatapulaga i loto o te tulafono, ma e aoga:
 - (a) Ke fakaaloologia ai na aiatau ma na talaaga o ietahi tino;
 - (b) Mo te puipuiga o te haogalemu o te atunuku pe ko te nofo puipua o tagata, pe ko te olamalolo pe ko na manatu taua kautu o tagata.

Patiga 20

1. Ho he fakahalalauga fakatohina ke tau he taua e fakaha i te tulafono.
2. Ho he tino e ia kamata te feitagai i te va o tagatanuku kehekehe pe ko te va o na lotu, ko he fakaofo ke tutupu ni fekehekeheakiga, te loto ita pe ko te fakatupu fakalavelave, e fakaha i te tulafono.

Patiga 21

Ko te aiatatau ke maopoopo ma te filemu e amanakia. E heai he fakatapula e fai ki te fakatinoga o te aiatatau tenei nai lo na fakatapulaga e ogatahi ma te tulafono ma e tatau i na atunuku temokalahi aua te haogalemu o tagata pe ko te nofo lelei, te puipuiga o te olamalolo pe ko na manatu taua, pe ko te puipuiga o na aiatatau ma na haolotoga o ietahi tino.

Patiga 22

1. Ho he tino ka iei tona aiatatau ke haoloto ke fai ni fakalapotopotoga ma ni ietahi tino, e iei ai foki te aiatatau ke fakavae pe kau ai ki ni iuni faigaluega mo te puipuiga o olatou manakoga.
2. E heai ni fakatapulaga e fai ki te fakatinoga o na aiatatau vagana na aiatatau e i loto o na tulafono, e aoga mo na nofonofoga fakatemokalahi mo te puipuiga o te atunuku, te nofo lelei ma te puipuiga o te olamalolo ma na manatu taua, ma te puipuiga o na aiatatau ma na haolotoga o ietahi tino. E he taofia e te patiga tenei te fakatinoga o ni fakatapulaga fakatetulafono ki na hui o te vaegakau ma leoleo i te fakatinoga o olatou aiatatau.
3. E heai he mea i te feagaiga tenei e fakataga ai na Malo Auai ki te Takutinoga a te Fakalapotopotoga Fakavaomalo mo Galuega o te 1948 e uiga ki te Haolotoga ke fai ni Fakalapotopotoga ma te Puipuiga o na Aiatatau ke Fuafua ke fai ai ni fakatulafonoga ke afaina ai, pe fakaaoga te tulafono i he tulaga e afaina ai na tukutukuga i te Takutinoga tenei.

Patiga 23

1. Ko te kaiga ko te vaega fakavae ma te iunite kautu ia o te nofonofoga a tagata ma, e tatau ke puipuia mai te nofonofoga ma te Malo.
2. Ko te aiatatau o tane ma fafine kua agafenua ke faipoipo ma fakakau ni o latou kaiga e tatau ke amanakia.
3. E heai he fakaipoipoga e fai vagana e malilie uma kiei na tino e fakaipoipo.

4. Ko na Malo Auai ki te Feagaiga tenei e fai e kilatou ni lakahaga ke fakamautinoa ai te tutuha o na aiatatau o na tino kua fakaipoipo ma o latou tiute taukave, i te taimi e nonofo fakaulugaliki ai ma te taimi e toe teteka ai. Kafai e teteka, e tatau ona iei ni puipuiga mo ho he tamaiti o te fanau.

Patiga 24

1. Ho he tamaiti, e maua e ia e aunoa ma he fakakehekega ona ko tona nuku, lanu, tane pe he teine, tapuakiga, tupuaga, meatotino pe ko te fanau mai, e ia te ia te aiatatau ki na puipuiga e tuha ai ma tona tulaga tamaiti i te kaiga, te nofonofoga ma te malo.
2. Ho he tamaiti e tatau ke lehitala i te taimi lava e fanau ai ma e tatau ke iei hona igoa.
3. Ho he tamaiti e iei te aiatatau ki hona tagatanuku.

Patiga 25

Ho he tagatanuku e iei te aiatatau ma te avanoa, e aunoa ma na fakakehekehega e takua i te patiga 2 ma e heai ni fakatapulaga he talafeagai:

- (a) Ke kaufakatahi ki ni gaioiga fakamua e tukuhako pe kui atu i ni faigapalota;
- (b) ke palota pe filifilia i ni palota e fai fakamua, pe fakalilolilo, e fakamautu ai te haoloto ke fakaali manatu i na fakanaunauga o na tinopalota;
- (c) Ke mafai ai ke ulufale i ni tulaga tutuha, ki na tautuaga fakamua i tona atunuku.

Patiga 26

Ko tagata uma e tutuha i te tulafono, ma, e iei te aia e aunoa ma ni fakakehekehega ki te puipuiga tutuha a te tulafono. Ona ko te tulaga tenei, e fakaha e te tulafono ni fakakehekehega, ma ka fakamautinoa te tutuha o te puipuiga ona ko te fakailoga tino i ho he itu e ve ko te nuku, lanu, tane, fafine, gagana, tapuakiga, talitonuga fakapolitiki ma ietahi talitonuga, tupuaga, meatotino, fanau mai ma ietahi tulaga.

Patiga 27

I na atunuku e iei ai ni vaega tokaitiiti e ve ko na tagata kehekehe, tapuakiga pe ko te gagana, ko na tino venei e he tatau ke kavekehea o latou aiatatau i te nofonofoga ma ietahi tino o alatou vaega, ke ola fiafia i alatou aganuku, ke fakalauiloa ma fakatino a latou tapuakiga, ma fakaaoga a latou gagana moni.

....

Failautuhi o te Fakamahinoga

Ko na Komehina takitahi e iei a latou failautuhi fakamahinoga. Ko te failautuhi e tofia e o latou Taupulega.

E tatau ke malamalama lelei te failautuhi i te tulaga o te Komehina ma ko ia e tatau ko he fehoahoani fakamoemoegia ma fakatuatuagia e o te Komehina ma ke galue ma te katoatoa i taimi uma.

Mo he failautuhi, ko te uiga o te galue katoatoa ko:

- fakatino na galuega i he taimi vave kafai e fakafehiligia;
- teutue fakalelei i na teuga talafeagai
- mataala i te taimi o na galuega; ma
- amio fakaaloalo i ho he koga faitele.

Tiute

Ko na tiute o te failautuhi o te fakamahinoga kua fakatatia atu i te tulafono ma i loto o na fakamatalaga o galuega . E aofia ai:

Galuega o Aho takitahi

- fakailoa ki te Komehina kafai kua kavatu e na Leoleo pe ko ni ietahi tino he matakupu i te fono fakamahino a te Komehina.
- tauhi he tuhi o fakamaumauga e lehitara uma lele ai na matakupu e kavatu ki te fono fakamahino a te Komehina.
- Ko te tuhi e tatau ke fakaholo i te fakahologa o te alafapeta (Tulafono 85(1) o na Tulafono o Holigatulafono).
- fakafoefoea ma fakamautugia na taimi ma na fono a te Komehina.
- fakamautinoa e hako ma lelei te hauniga o te potu fakamahino mo na fakamahinoga, e holotonu na pepa o te fakamahinoga ma totoka te Komehina mo ana fono fakamahinoga i taimi uma.

I te fale fakamahino

- E tatau ke hiaki e te failautuhi ko te itu tautali ko te tino ia e kalaga mai tona igoa.
- I na matakupu i te va o te tagata ma te malo, e tatau ke faitau katoa mai e te failautuhi te moliaga, fakamautinoa e malamalama te tino molia i te moliaga, ma fakamau te tali a te tino molia (agahala pe hē agahala).
- Kafai e iei ni molimau i te matakupu, ko te faitautuhi te tatau ke ia faia te fakatautoga pe ko tana fakaaliga.
- E tatau lava te failautuhi ke fakamaumau e ia na finauga, fakamaoniaga, molimau e fai i loto o te fale fakamahino ma kikilaga lelei te hihitemi faila a te fale fakamahino.
- Ko te failautuhi e tatau ke taofi uma e ia ho he mea faitino e fakaaoga i na fakamahinoga ma fakamautinoa e fakailoga fakalelei.

Kafai kua uma te fakamahinoga

- E tatau ke fakamautinoa e te failautuhi na hako te fakamaumauga a Leoleo na fai o na fakahalaga na fai.
- I he matakupu i te va o te tagata ma te malo, kafai ko te tino molia na fakamaonia tana hala, e tatau ke fakailoa e te failautuhi ki te tino tena tona aia ke apili.

Fakamaumauga o te Fakamahinoga

Ko na molimau uma lele a na tino molimau e tatau ke fakamaumau uma i ni tuhituhiga ma e tatau ke fakaTokelau.

Ko he tahi o tiute pito taua o te failautuhi ko te faia o ni fakamaumauga hako o te faiga o te fakamahinoga.

Fono Fakamahino o te Komehina Tulafono

Matakupu No. 01/2008

Malohiaga Faifakamahinoga

i te va o te tagata ma te malo

Lehitala: Fakaofu

I te va : Leoleo - Fakatino Moliaga

-v-

Ma : Mele Ioane - Tino Molia

Holigatulafono : 1. Fai miha i he nofoaga faitele (Tul 44)

2.

3.

Aho faila : 03 Apelila 2008

Aho	Vaega	Fakamatalaga
03 Apelila 08	1	Maua te moliaga (Fakaaliga ke tulaki – F.2) mai leoleo (haini e te failautuhi)
“ “ “	2	Tuku ki te Komehina Tulafono ke kikila ma haini (haini e te failautuhi)
04 Apelila 08	3	Matakupu kua fakatatia ke talanoa i te 18 Apelila i te 9.00 (Haini e te Komehina Tulafono)
04 Apelila 08	4	Fakatino ma kave ki te KT ke haini (Haini e te failautuhi)
05 Apelila 08	5	Fakaaliga ke tulaki kave e te leoleo – Ofiha Tautua (Haini e te Ofiha Tautua)
05 Apelila 08	6	Fakamatalaga fakamaonia o te Tautuaga kua faila (Haini e te failautuhi)
16 Apelila 08	7	Lipoti a Leoleo, fakamatalaga o na mea moni mtm faila (Haini e te failautuhi)
18 Apelila 08	8	Fai te fakamahinoga. Tino molia kua ioe ki te moliaga ma kua fakahala. Ko te hala e \$20.00 ke totogi i loto o te 14 aho. (Haini e te KT)
22 Apelila 08	9	Totogi te \$20.00 numela o te lihiti 237 (Haini e te failautuhi)

Lehitala o fakamahinoga a Tokelau

No. o te Matakupu	Aho na faila ai	Fakatino moliaga	Tino Molia	Holigatulafono & Vaega	Tonu	Lihiti & Aho
01/08	01/04/2008	Leoleo	Mele Ioane	Fai miha i he nofoaga faitele (Tulafono 44)	Hala \$20.00 ke totogi i loto o te 14 aho	\$20.00 – Lihiti # 237 22/04/08
02/08	14/04/08	Leoleo	Malia Uga	Kona (Tulafono 52)		
03/08	04/05/08	Leoleo	Mete Sione	Fakaokolima (Tulafono 15)	Hala \$50.00 ke totogi i loto o te 2 mahina	
04/08	18/05/08	Leoleo	Viliamu Iona	Tauai fatu (Tulafono 47)		

Fakaaogaga o na tu ma na aganuku ma fakavae o he tulafono 2004

1 Igoa

Ko na Fakaaogaga o na tu ma na aganuku ma fakavae o he tulafono 2004.

2 Fakaaogaga o na tu ma na aga ke fai ma fakavae o he tulafono

- (1) Kafai kua iei he matakupu i te Fakamahinoga Mauululuga, kae fakahula mai e ho he itu i te fakamahinoga pe ko te fakamahino foki lava he matakupu e tau ki te aganuku a Tokelau, e tatau te Fakamahinoga ke hakili he fautuaga mai te Fono Fakamua agai ki te matakupu ma fakaheke te fakamahinoga mo ni aho e 30 pe he vaitaimi i lalo ifo kafai e vave maua mai he fautuaga mai te Fono Fakamua.
- (2) Kafai e tuku atu he matakupu e te Fakamahinoga ki te Fono Fakamua e tatau ke —
 - (i) fakamatala pukupuku ai na vaega e talafeagai ki te matakupu;
 - (ii) fehiligia pe iei he aganuku faka Tokelau ki te matakupu; ma
 - (iii) kafai e iei he aganuku faka Tokelau ki te matakupu, talohaga mo he fakamalamalamaga mai te Fono Fakamua o te aganuku.
- (3) Ka maua he matakupu i lalo o te tulafono tenei, ko te Fono Fakamua e tuku atu te matakupu ki na Taupulega takitahi ma, fatu mai i na tali a na Taupulega, tuku atu hana tali aloakia ki te Fakamahinoga Mauuluga.
- (4) Kafai i loto o ni aho e 30 mai te aho na tuku atu ai te talohaga ki te Fono Fakamua e maua mai ai ni fakamatalaga tau ki te aganuku a Tokelau, e fai e te Fakamahinoga he tonu ki na vaega o te matakupu e tau ki ei te aganuku i hana kikilaga ki na fakamatalaga kua tuku atu kia teia.
- (5) Kafai i loto o ni aho e 30 mai te aho na tuku atu ai te talohaga ki te Fono Fakamua e he maua mai he tali pe ko te tali e maua mai e heai he aganuku Tokelau e talafeagai, ke fai he tonu ma te Fakamahinoga ki te matakupu fatu ki te talitonuga e heai he aganuku e kaiga ki te matakupu.

Loia i na Fakamahinoga a Tokelau

Ko te avanoa e mafai ai ke galue i na fale fakamahino o Tokelau e takua mai i te Tulafono 95 o na Tulafono o Holigatulafono.

Ke pa ki te 1 Hetema 2008, kua toka tolu ia loia kua fakatagagia e te Fono mo te Malo Fakaauau, ko kilatou iena ko:

Jovilisi Suveinakama

Lise Hope Suveinakama

Talei Janet Pasikale